

PAULIUS TAUTVYDAS LAURINAITIS

**NACIONALINĖS
MODERNIOSIOS
URBANISTIKOS MOKYKLOS
FORMAVIMASIS
PIRMOJOJE LIETUVOS
RESPUBLIKOJE
(1918–1940 M.)**

DAKTARO DISERTACIJA

K a u n a s
2 0 2 0

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

PAULIUS TAUTVYDAS LAURINAITIS

NACIONALINĖS MODERNIOSIOS
URBANISTIKOS MOKYKLOS
FORMAVIMASIS PIRMOJOJE LIETUVOS
RESPUBLIKOJE (1918–1940 M.)

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

2020, Kaunas

Disertacija rengta 2014-2019 metais Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos institute Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Vaidas PETRULIS (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra, H 003).

Interneto svetainės, kurioje skelbiama disertacija, adresas:

<http://ktu.edu>

Redagavo:

Danguolė Žalionienė

TURINYS

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS.....	5
SANTRUMPOS	7
IVADAS	8
Darbo aktualumas ir problematika	8
Objektas, tikslas, metodologija ir uždaviniai	9
Tyrimo aprėptis	10
Temos ištirtumas ir istoriografija	10
Šaltinių apžvalga	13
Darbo struktūra.....	14
1. MIESTAS KABINETE: URBANISTINIAI ASPEKTAI INSTITUCIJOSE IR ĮSTATUOSE	19
1.1. Miestų planavimo institucinė ir įstatyminė bazė 1918–1930 m.	19
1.1.1. Pirmieji įstatatai ir institucinės užuomazgos	19
1.1.2. Lietuvos atstatymo komisariatas: veikla, aspiracijos ir sunykinimas	22
1.1.3. Žemės reforma ir jos santykis su urbanizuotomis vietovėmis	26
1.2. Instituciniai ir reglamentiniai pokyčiai nuo 1931 m.	28
1.2.1. Nauji poslinkiai administruojant statybas ir miestus	28
1.2.2. Modernaus miestų planavimo reglamentavimo link	30
1.2.3. Krašto statybos komitetas ir teritorijų planavimo užuomazgos.....	32
1.2.4. Urbanistikos akademinė institucionalizacija	36
2. MIESTAS MINTYJE: URBANISTINIŲ IDĖJŲ SKLAIDA, RAIDĄ, IDEALAI IR DISKURSAS	38
2.1. Organizacijos, suvažiavimai ir studijos.....	38
2.1.1. Svarbiausios nacionalinės organizacijos	38
2.1.2. Organizacijų dalyvavimas tarptautiniuose renginiuose	41
2.2. „Antimiestiškas“ ir lietuviško miesto problema.....	43
2.3. Miesto formos idealų paieškos iki 1930 m.	45
2.4. Idėjinio diskurso plėtra ketvirtame dešimtmetyje	48
2.5. Miestų pertvarkymo klausimas	52
2.6. Įstatyminių siekių diskursas	53

3. MIESTAS PRAKTIKOJE: MIESTŲ SITUACIJA, PLANAI IR JŲ ĮGYVENDINIMAS.....	56
3.1. Trečio dešimtmečio miestai ir jų planai	56
3.1.1. Ankstyvieji planai, plėtiniai ir jų taikymas.....	56
3.1.2. Laikinosios sostinės kūrimas.....	66
3.2.3. Bandymai formuoti būsto kompleksus.....	71
3.2. Slinktys urbanistikos link: ketvirtas dešimtmetis	75
3.2.1. Simboliniai lūžio momentai	75
3.2.2. Jonas Kovalskis ir naujasis Kauno planas	79
3.2.3. Steponas Stulginskis ir Šiaulių planas.....	82
3.2.4. Kolonijų formavimas.....	84
3.3. Adendas: tęstinumas pirmosios sovietų ir vokiečių okupacijų laikotarpiu (1940–1944 m.)	87
IŠVADOS.....	91
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	96

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

Paveikslai

- 1 pav.** J. Getnerio pateikiami asimetriškų aikščių pavyzdžiai: Kavarsko, Lukšių ir Salako atvejai. *Technika ir ūkis*, 1938, 4-6, 108-118
- 2 pav.** 1920 m. Šiaulių planas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1094, 6
- 3 pav.** Slobodkos išplanavimo projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 987, 3
- 4 pav.** Šakių miesto plėtinio parceliacijos projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1108, 4
- 5 pav.** Plungės miesto plėtinio projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1316, 3
- 6 pav.** Prienų plėtinio projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1049, 5
- 7 pav.** Vabalninko planas. BKM GEK 17924.
- 8 pav.** 1922 m. Kėdainių planas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1013, 8
- 9 pav.** Jūrės miestelio planas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1185, 4
- 10 pav.** 1935 m. Raseinių miesto planas. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 70, 1
- 11 pav.** Frandseno planas. KMS Kultūros paveldo skyriaus archyvas
- 12 pav.** Aleksoto parceliacijos planas, 1926 m. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 56, 1
- 13 pav.** 1928 m. Šančių planas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1259, 5
- 14 pav.** Panemunės „būstinės“ projektas. Statybos menas ir technika, 1922, 2, 5
- 15 pav.** Luokės konfigūracija prieš sutvarkymą. *Technika ir ūkis*, 1938, 1, 14
- 16 pav.** Luokės konfigūracija po sutvarkymo. *Technika ir ūkis*, 1938, 1, 14
- 17 pav.** Šventosios projekto pataisymas, 1938 m. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 216, 1
- 18 pav.** Kauno miesto generalinio plano eskizas. Kauno miesto savivaldybės Urbanistikos skyriaus archyvas.
- 19 pav.** Vailokaičių kolonijos detalizacijos projektas. KRVA, f. 218, ap. 2, b. 26a, 2
- 20 pav.** KMS kolonijos pastato projektas, 1940m. LCVA, f. 1622, Ap. 3, b. 47, 9
- 21 pav.** Jonavos plano centrinės dalies detalizacijos variantai. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 367
- 22 pav.** Kelmės užstatymo zonos. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 233, 2
- 23 pav.** Gargždų miestelio aikštės eskizas. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 238, 3

Lentelės

1 lentelė. LAK ir TI parengti / patvirtinti miestelių planai 1921–1926 m.

SANTRUMPOS

AK – Atstatymo komisija
CIAM – *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne* (Tarptautinis moderniosios architektūros kongresas)
KAM – Krašto apsaugos ministerija
KRVA – Kauno regioninis valstybės archyvas
KSK – Krašto statybos komitetas
LAK – Lietuvos atstatymo komisariatas
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LIAD – Lietuvos inžinierių ir architektų draugija
LDIAD – Lietuvos diplomuotų inžinierių ir architektų draugija
NR – *Naujoji Romuva*
LIAD – Lietuvos inžinierių ir architektų sąjunga
LMKS – Lietuvos matininkų ir kultūrtechnikų sąjunga
LMS – Lietuvos miestų sąjunga
LPD – Lietuvai pagražinti draugija
MŽTĮ – Miestų žemių tvarkymo įstatymas
PGS – Projektų gaminimo skyrius
PPM – Prekybos ir pramonės ministerija
PTS – Projektų tvirtinimo skyrius
SD – Savivaldybių departamentas
SI – Statybos inspekcija
SK – Statymo skyrius
SM – Susisiekimo ministerija
SSI – Statybos ir sauskelių inspekcija
TI – Technikos inspekcija
TSD – Technikos statomasis departamentas
UIV – *Union Internationale des Villes* (Tarptautinė miestų sąjunga)
IFHTP – *International Federation of Housing and Town Planning* (Tarptautinė būsto ir miestų planavimo federacija)
VDU – Vytauto Didžiojo universitetas
VRM – Vidaus reikalų ministerija
VRVA – Vilniaus regioninis valstybės archyvas
ŽRF – Žemės reformos fondas
ŽRV – Žemės reformos valdyba
ŽTK – Žemės tvarkymo komisija
ŽŪM – Žemės ūkio ministerija
ŽŪR – Žemės ūkio rūmai

IVADAS

Darbo aktualumas ir problematika

Pastarąjį dešimtmetį Pirmoji Lietuvos Respublika (1918–1940 m.) yra tyrinėjama daugeliu istorinių pjūvių, taip sudarant vis platesnį tuometės etnolingvistiniu pagrindu formuotos valstybės kūrimo dėmenų istoriografinį spektrą. Itin daug dėmesio tiek tyrėjai, tiek visuomenė kreipia į ryškiu vizualiniu bei simboliniu krūviu pasižyminčius reiškinius, tad tarpukario architektūrinė tradicija tapo ne tik vienu sistemingiausiai tiriamų epochos fenomenų, bet ir svarbia identiteto dalimi. Visgi dar nemažai temų laukia platesnių tyrimų. Šio darbo siekis – užpildyti vieną tokių trūkumų, t. y. atskleisti moderniosios Lietuvos urbanistikos, kaip reiškinio, raidą Pirmosios Respublikos laikotarpiu arba, kitais žodžiais, ištirti sistemingą šalies miestų ir miestelių vystymą. Nors ano meto urbanistinius klausimus nagrinėjančių tyrimų jau yra, vis dėlto juose paliečiami tik atskiri temos niuansai, apžvelgiama konkrečių vietovių raida arba tiriamasis laikotarpis įtraukiamas į bendrą šalies urbanistikos istorijos apžvalgą. Tad iki šiol jaučiamas nuoseklios šio reiškinio studijos trūkumas.

Galbūt nedidelį, palyginti su kai kuriomis kitomis temomis, tyrimų kiekį lėmė menkas visuomenės interesas: šiandien Lietuvoje urbanistinė kultūra vis dar atsilieka nuo naujausių tendencijų ir reikia pastebėti, kad visuomenė sistemingą miestų vystymąsi neretai traktuoja kaip išvien biurokratinį procesą. Visuomenės įsitraukimas bei domėjimasis dar tik formuojasi, bet galbūt toks vėlavimas yra dėl disciplinos specifikos – nors su miesto planavimo (arba jo trūkumo) rezultatais kone kasdien susiduria kiekvienas urbanizuotų vietovių gyventojas, tačiau tai pastebėti yra daug sunkiau negu, pavyzdžiui, pavienius architektūros kūrinius ar kitus didesnį simbolinį krūvį turinčius reiškinius. Iš to matyti, kad senųjų sprendinių ar jų trūkumo nulemta miesto audinio specifika neretai priimama kaip savotiška duotybė, o netobuli ar net ydingi procesai – kaip normali praktika, ypač kai alternatyvių pavyzdžių šalyje nėra.

Kai kurie neigiami dabartinių šalies miestų reiškiniai, autoriaus manymu, iš dalies siejasi su tais, kurie vyko Pirmojoje Respublikoje. Nuoseklių planavimo strategijų trūkumas, chaotiškai besiplečiantys priemiesčiai, reglamentavimo ydos ar infrastruktūros vystymo problemos – iššūkiai, su kuriais susiduriama šiuolaikinėje Lietuvoje, atkartoja problemas, buvusias ir anuomet. Tai tik viena iš priežasčių, dėl ko svarbu kuo visapusiškiau susipažinti su istoriniais procesais ir nekartoti buvusių klaidų, o kai kuriais atvejais, galbūt, įmanoma pasinaudoti įvairiopa patirtimi planuojant Lietuvos miestus anuomet.

Pirmosios Respublikos miestų planavimo tyrimų trūksta, žinoma, ir dėl kitų aspektų. Visų pirma pažymėtina, kad svarbiausiu to laiko valstybės ekonominiu varikliu buvęs žemės ūkio sektorius iš dalies lėmė tai, jog valstybės vystymosi prioritetai neretai buvo sutelkiami į klausimus, susijusius su kaimo vietovėmis. Kad tuo metu šalies miestų klausimas spręstas lėtai, manytina, prisidėjo ir vyravusios romantinės nuotaikos bei idėjinės nuostatos, kuriose būtent kaimas buvo suvokiamas kaip tautos branduolys. Šie veiksniai negalėjo nepaveikti ir vėlesnio Pirmosios

Respublikos istorijos suvokimo lauko, kur miesto klausimas kalbant apie šią šalies epochą neretai nublanksta. Dar vienas veiksnys, turėjęs tam įtakos, yra iš sovietmečio atėjęs mitas, jog modernioji lietuviška urbanistika prasidėjo tik po Antrojo pasaulinio karo, dėl to iki okupacijos kūrė bei rašę specialistai bei jų įdirbis dažniausiai buvo ignoruojami.

Prisimenant Peterio Hallo taikliai įvardytą sparčios XIX a. industrializacijos bei urbanizacijos iššauktą „baisios nakties miestą“^{1 p.26}, reikia pripažinti, kad Lietuvai iki išsivadavimo iš imperinės priklausomybės momento tokia problema praktiškai nebuvo aktuali. Nors dėl carinės Rusijos atsilikimo buvo išvengta pramonės kūrimosi šuolio, kuris kituose kraštuose sukėlė daug problemų, bet apskritai tai lėmė ir menką miestų išsivystymą bei silpną administracinio aparato tradiciją. Ir visgi visiškos autonomijos siekį Lietuva realizavo tuomet, kai industrinių miestų nulemtos sąlygos jau kurį laiką buvo inspiravusios naujo mokslinio lauko – urbanistikos – atsiradimą. Tada dar naujas reiškinyje buvo nenusistovėjęs ir interpretuojamas įvairiai, sintetuojant atskirus idealus bei idėjas ir po truputį formuojant tai, kas ilgainiui tapo jo kanonais.

Atsižvelgiant į tai, kyla natūralus klausimas – kaip naujasis¹ miestų planavimas pasireiškė anuometėje Lietuvoje ir ar tai galima vadinti sistemingu reiškiniu? Taigi – šiame darbe norima panagrinėti, ar miestų planavimas tapo tokio pobūdžio profesionaliuoju lauku, turėjusiu savitą sistemą ir distinktyvius bruožus. Kokios institucijos reglamentavo miestų vystymąsi ir kaip; kodėl? Ar sudaromuose miestų planuose atsispindėjo naujausios tuometės tendencijos? Kaip sklido susijusios diskurso idėjos ir kokios jos buvo? Galiausiai – ar visa tai atsispindėjo urbanistiniame miesto audinyje ir kaip?

Objektas, tikslas, metodologija ir uždaviniai

Šios studijos **objektas** – nepriklausomos Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) urbanistikos reiškinių raida.

Darbe naudojami chronologinis aprašomasis, istorinis lyginamasis bei probleminės analizės **metodai**.

Tyrimo **tikslas** – iš istorinės perspektyvos atskleisti ir išanalizuoti lietuviškos urbanistikos vystymąsi Pirmojoje Lietuvos Respublikoje trimis pjūviais, t. y. instituciniu, idėjiniu ir praktiniu.

Tikslui pasiekti keliama tokie pagrindiniai **uždaviniai**:

¹ Reziumuodama Francoise Choay pastebėjimus, H. Vacher taikliai įvardijo kaip pagrindinius skirtumus tarp XIX a. miestų planavimo ir iki tol buvusių miestų planų sudarymo procesų – refleksyvumą ir tarpdisciplininio lauko formavimąsi. VACHER, H. I. n. *Extension Planning and the Historic City: Civic Design Strategies in the 1908-1909 Copenhagen International Competition*. Edition ed. Ålborg: Ålborg Universitetsforlag, 2004.

- 1) Nustatyti, kokia institucinė bei reglamentinė bazė funkcionavo planuojant miestus, taip pat kokie reiškiniai jai darė įtaką; apibrėžti įstaigų ir įstatų pagrindinius evoliucinius etapus.
- 2) Ištirti ir atskleisti egzistavusį urbanistikos diskursą: organizacijas, kuriose vyko idėjų apsikeitimas ir sklaida, jose bei periodiniuose leidiniuose vyravusias idėjas, problemas, miesto sampratą, idealus ir jų kismą, galimas įtakos trajektorijas.
- 3) Atskleisti, kaip institucinis ir reglamentinis bei idėjų ir diskurso pjūviai realizuoti miestų, jų pertvarkų bei plėtinių planuose ir juos įgyvendinant; įvertinti planų santykį su realia miestų būkle.
- 4) Nustatyti sistemingų būsto plėtros iniciatyvų klausimo raidą Lietuvoje, apžvelgiant svarbiausius atvejus.
- 5) Įvertinti visų trijų pjūvių tarpusavio sąveiką ir nubrėžti bendrą šalies urbanistikos formavimosi vaizdinį, iš būdingų atvejų ir bruožų nustatant, ar egzistavo reiškinys, kurį galima įvardyti kaip distinktyvią vietos urbanistikos srovę, t. y. mokykląⁱⁱ.

Tyrimo aprėptis

Darbo chronologinės ribos apibrėžiamos nepriklausomos Lietuvos Respublikos egzistavimo laikotarpiu – 1918–1940 m. Geografinė aprėptis apima tuometės šalies teritoriją, tačiau be Klaipėdos krašto bei Vilniaus regiono. Visgi šios ribos peržengiamos, kai reikia platesnio konteksto ar parodyti tam tikrų vykusių procesų tęstinumą. Ryškiausia tokia deviacija laikytinas darbe trumpai paliečiamas 1940–1944 m. laikotarpis.

Darbe *urbanistika* suprantama siaurąja prasme, t. y. miestų planavimas. Tiriamuoju laikotarpiu *miestų planavimas*, *miestų statyba*, *urbanistika*, ir *urbanizmas* dažniausiai buvo traktuojami kaip tolygūs terminai. Kai kuriais atvejais anuomet buvo naudojamas³ ir platesnysis, prancūziškasis *urbanizmo* apibrėžimas. Infrastruktūros plėtotė, socialiniai aspektai ar lokaliniai planai plačiau nėra tyrinėjami.

Temos ištirtumas ir istoriografija

Nors išsamių studijų, orientuotų tikrai į Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpio urbanistiką kaip bendrą reiškinį ar jos raidą, iki šiol nėra, tačiau nemažai autorių nagrinėjo daugelį šios temos aspektų atskirai arba įtraukė į platesnės chronologinės apimties bendruosius tyrimus. Kone didžiausiu įdirbiu laikytini ekstensyvūs Algimanto Miškinio Lietuvos urbanistikos istorijos tyrimai. A. Miškinis yra išleidęs publikaciją, apibendrinančią šalies urbanistinę raidą⁴, kurioje esminiais bruožais aprašė ir Pirmosios Respublikos planavimo sistemą bei planų specifiką.

ⁱⁱ Lietuvių kalbos žodyne *mokykla* šiuo atžvilgiu yra apibrėžiama kaip „mokslo, meno, literatūros, politikos pakraipa, srovė“.

Visgi vertingiausia jo studija laikytina enciklopedinio pobūdžio monografijų serija⁵⁻¹⁰, kurioje publikuojami išsamūs šalies gyvenviečių raidos tyrimai, atsižvelgiant į tokius veiksnius kaip urbanistinę, istorinę, demografinę bei ekonominę jų raidą. Paminėtina, kad šios disertacijos tyrimui itin naudingi buvo A. Miškinio knygos pateikti Pirmosios Respublikos laikotarpiu rengti miestų planai. Ilgametis tyrėjo įdirbis lėmė tai, kad šioje disertacijoje studijoje atsirado galimybė išvengti darbo, kuris per palyginti trumpą laiką turbūt ir nebūtų įmanomas – peržvelgti visus anuomečius miestų planus bei jų dokumentaciją archyvuose. Nors disertacijoje buvo stengiamasi naudoti kiek įmanoma daugiau pirminių šaltinių, tačiau A. Miškinio surinkta medžiaga leido susidaryti kur kas platesnį vaizdinį apie buvusią situaciją, susijusią su planavimo rezultatais. Tačiau kai kuriais atvejais, net ir iškilus poreikiui, pirminių šaltinių analizė nebuvo galima, nes A. Miškinio publikacijose gausiai naudojamas buvusio KTU Architektūros ir statybos instituto (ASI) Urbanistikos skyriaus archyvas, kuris yra dingęs neaiškiomis aplinkybėmis. Pažymėtina, kad dažnai šioje institucijoje buvo saugomos vienintelės žinomos tam tikrų dokumentų kopijos, be to, situacijos nepalengvina ir tai, kad A. Miškinio pateikiamos iliustracijos neretai yra ganėtinai nedidelės.

Plačiausiai yra tyrinėtas Kauno miestas, kas koreliuoja ir su laikinosios sostinės planavimo užmojų kiekybe. Straipsnį apie tuometės laikinosios sostinės planavimo raidos istoriją yra parengęs Mindaugas Balkus¹¹, taip pat tyrinėjęs ir šio laikmečio gatvių infrastruktūros plėtrą¹² bei miesto savivaldybės pigių butų kolonijas¹³. Atskirų miesto dalių raida buvo tirama Eugenijaus Rūko studijoje apie Fredą¹⁴ bei paties disertacijos autoriaus straipsnyje apie Žaliakalnio vakarinės dalies architektūrinę bei urbanistinę raidą tiriamuoju laikotarpiu¹⁵. Disertacijos autorius taip pat yra parengęs ir publikacijų apie Kauno miesto planavimą bendruoju požiūriu¹⁶ bei jo viešąsias erdves¹⁷. Pirmosios Respublikos laikotarpio planus yra aprašiusi ir N. Lukšionytė¹⁸. Profesorė trumpai aprašo M. Frandseno planą ir jo vykdymo niuansus, o iš dalies įgyvendintoji šio projekto dalis yra priskiriama E. Howardo miesto-sodo principams. Taip pat čia apžvelgiami pagrindiniai miesto tvarkybos niuansai bei vystymosi trajektorijos. Įgyvendinto Žaliakalnio segmento atveju, rengiant šios miesto dalies apsaugos reglamentą, N. Lukšionytė su kolegomis yra parengusi ir detalius istorinius tyrimus¹⁹. Paminėtina Karolio Kučiausko daktaro disertacija²⁰ – nors jo studijos aprėptis nėra tapati šios disertacijos tyrimo laukui, tačiau K. Kučiausko tirtas Vilniaus generalinio plano rengimo procesas ir tam tikrų šio aspektų tęstinumas tiek karo, tiek ir pokario metais yra svarbus suvokiant kai kuriuos persipinančius procesus.

Tiriant Pirmosios Respublikos Lietuvos miestų vystymąsi, svarbi yra to laikmečio architektūrai skirta kolektyvinė monografija²¹, išleista KTU ASI. Apie tautinį stilių kaip politinių nuostatų lauką rašęs Vaidas Petrulis paliečia ir Jurgio Getnerio „tautino urbanizmo“ klausimą. Kita monografijoje V. Petrulio tyrinėta tema – modernizacijos slinktis į urbanistinius aspektus. Kalbant apie šio lauko socialinę dimensiją, tyrinėtos temos apie būsto statybos problematiką bei daugiabučių statybos kritiką. Monografijoje publikuotas Rasos Bertašiūtės parengtas skyrius apie smulkiųjų gyvenviečių raidą – svarbus disertacijos temos atžvilgiu, nes aptariami ir miesteliai.

Apie tautiškai urbanistines J. Getnerio prielaidas yra užsiminęs ir D. Mačiulis²² p. 122, o Algirdo Mošinskio bei J. Getnerio proteguotos urbanistinio paveldo apsaugos užuomazgos taip pat paliečiamos Roberto Motuzo tyrime²³ bei Karolinos Gailiūtės magistro baigiamajame darbe²⁴. Rašydamas apie Kauno Rotušės aikštės pertvarkas, vykusias trečią ir ketvirtą dešimtmetį, apie jų kritiką spaudoje trumpai užsimena ir Vytautas Levandauskas²⁵.

Marijos Drėmaitės „Progreso meteore“ nagrinėjama ne tik viena svarbiausių urbanizacijos prielaidų – pramonės raida, bet ir apžvelgiami tam tikri su tuo susiję miesto audinio reiškiniai – nesisteminę priemiesčiai, jų kritika spaudoje ir bandymas atrasti problemos sprendinius per funkcinio zonavimo užuomazgas. Dar vienas minėtos monografijos indėlis į istoriografiją sietinas su būsto klausimu – nagrinėjamas sistemingų darbininkų kolonijų vystymas²⁶.

Vilniaus universiteto Istorijos fakultete buvo parengta Reginos Lakačauskaitės-Kaminskienės palyginamoji daktaro disertacija, nagrinėjanti Kauno ir Vilniaus miesto gyventojų gyvenamųjų erdvių modernizaciją Pirmojoje Respublikoje ir sovietinėje Lietuvoje atitinkamai²⁷ p. 109. Studijoje kalbama apie būsto kūrimo klausimą, nemažai užsimenama apie vokiškuosius aspektus, aptariamas valstybės vaidmuo bei institucijos, „dalyvavusios modernizacijos procesuose“. Pažymėtina tai, kad šiame darbe aptariamos ir Statybos taisyklės. Lakačauskaitė-Kaminskienė taip pat aptaria institucinius bandymus kurti pigaus būsto sistemas, komunalinės infrastruktūros aspektus.

Reglamentinės bazės raidos tyrimų atžvilgiu paminėtini Mortos Baužienės²⁸ bei Gendriko Liko²⁹ straipsniai, kuriuose apžvelgta statybų administracinio aparato bei institucijų raida. Stanislovas Čepinskas ir Rasa Bertašiūtė analizavo įstatų ir reguliuojančių institucijų įtaką to meto kaimų vystymuisi⁹; Evaldas Ramanauskas savo disertacijoje apie šalies kraštovaizdžio raidą aptaria ir miestų klausimą, akcentuodamas žemės reformos ir įvairių reglamentų poveikį jų žemės tvarkymo kaitai³⁰; šis laikotarpis yra konkretizuojamas ir atskirame E. Ramanausko straipsnyje³¹.

Apie projektuotojų profesines organizacijas Kaune straipsnį yra publikavusi Jolita Kančienė³², tuo tarpu Jono Aničo parengtoje Jono Vileišio biografijoje³³ kiek subjektyviai yra aprašomi momentai susiję su savivaldos klausimu bei pirmojo Kauno burmistro veikla, susijusi su Lietuvos miestų sąjunga.

Tam tikriems politinių ir administracinių procesų aspektams liečiantiems savivaldos klausimus suvokti buvo naudojamosi Jono Sireikos³⁴, Mindaugo Maksimaičio³⁵ ir Aistės Morkūnaitės-Lazauskienės³⁶ parengta medžiaga.

Susipažįstant su Lietuvoje iki nepriklausomybės egzistavusiomis praktikomis, susijusiomis su miestų planavimu ir jų vystymusi, vertingos buvo tiek A. Miškinio studijos, tiek Kazio Šešelgio³⁷ apybraiža apie to meto procesus būsimosios šalies teritorijoje ir Danielio Browerio parengta monografija³⁸ apie Rusijos imperijos miestus.

Siekiant suvokti Lietuvos miestų planavimo klausimą tarptautiniame kontekste, buvo remiamasi ekstensyviais Peterio Hallo^{1; 39}, Stepheno Wardo^{40; 41} ir Thomaso Hallo^{42; 43} veikalais bei sudarytomis kolektyvinėmis monografijomis apie XX a. urbanistikos istoriją. Dėl atskirų šalių istoriografijos svarbu paminėti, kad rengiant šią

disertaciją didelė problema buvo tai, kad daugelio miestų planavimo istorijų yra parašytos jų vietinėmis kalbomis; kalbos barjero aspektas aktualus ir kai kuriems tarptautinių urbanistinio lauko interakcijų tyrimams. Taip pat paminėtina, kad buvo atlikti atskirų veikalų vertimai^{44; 45}, tačiau ne visada juose buvo randama reikiama informacija, o toks procesas reikalavo daug laiko sąnaudų. Visgi itin vertingomis studijomis, kurios pateikė daugelio stambesnių Europos valstybių lakoniškas tarpukario miestų planavimo raidos apžvalgas ir tarptautinės kooperacijos analizę, laikytinos Gerdo Alberso⁴⁶ ir Renzo Riboldazzi'io⁴⁷ monografijos, parengtos atitinkamai vokiečių ir italų kalbomis. Geriau susipažinti su tarptautiniu urbanistikos idėjinio lauku padėjo Michaelo Geertse'o studija⁴⁸. Nors M. Geertse'o tyrime yra analizuojama tik Tarptautinės miestų planavimo ir būsto federacijos (IFHTP) bei jos kongresų raida, tačiau pažymėtina, kad šie renginiai parodo naujausias tuometes urbanistikos tendencijas ir trajektorijas.

Briano Laddo monografija apie ikikarinį vokiečių miestų planavimą⁴⁹ atskleidžia germaniškosios urbanistinės kultūros įtaką bendrai reiškinio raidai tiek šiuo laikotarpiu, tiek suteikia galimybę įvertinti jo įtaką vėlesniojo laikotarpio procesams. Tarpukario Vokietijos miestų planavimo tyrimą yra atlikęs Johnas Mullinas^{50; 51}. Vertinga buvo ir Helene Vacher knyga² apie 1909 m. Kopenhagos išplanavimo konkursą, kurioje jis pateikiamas platesniame Europos kontekste ir iškeliamos tuo metu vyravusios kryptys. Stilistinių kryptų bei koncepcijų raidai įvertinti buvo naudojami tiek šiuolaikiniai tyrimai, tiek anuometė profesinė literatūra⁵²⁻⁵⁶. Apie įtakingas Camillo Sitte ir jo sekėjų idėjas išsamią studiją yra atlikęs George'as Collinsas⁵⁷. Be to, 2009 m. pasirodė itin vertinga ir daugialypė kolektyvinė monografija, analizuojanti jų transformacijas⁵⁸.

Šaltinių apžvalga

Darbe atliekama archyvinių dokumentų bei to laikotarpio periodikos analizė. Daugiausia tyrime naudotasi Lietuvos centriname valstybės archyve (LCVA) saugomais Vidaus reikalų ministerijos, Statybos ir sauskelių inspekcijos, Savivaldybių departamento ir Ministrų kabineto fondais. Vertingais laikytini ir kai kurių savivaldybių, Miestų sąjungos, Krašto apsaugos ministerijos bei kiti dokumentų rinkiniai. Kauno regioniniame valstybės archyve (KRVA) buvo tyrinėjami Miesto savivaldybės ir jos Statybos skyriaus fondai. Rengiant šį darbą mažesne apimtimi buvo naudotasi ir kai kuriais kitais archyviniais fondais. Kone didžiausia problema ta, kad įvairių institucijų dokumentai labai skirtingai išlikę ir kartais randami iš pažiūros nesusijusiuose rinkiniuose.

Atliekant periodikos analizę buvo tiriami tiek specializuotų ar tęstinių leidinių, tiek plačiai visuomenei skirtos spaudos vienetai, nors prioritetas buvo teikiamas būtent pirmiesiems. Kalbant apie periodinius leidinius, remiamasi urbanistikos klausimais daugiausiai rašiusiais leidiniais, tarp kurių galima išskirti Lietuvos atstatymo komisariato *Statybos meną ir techniką* (1922–1923), Savivaldybių departamento (vėliau Lietuvos miestų sąjungos) *Savivaldybę* (1923–1940), Lietuvos

inžinierių ir architektų sąjungos leidinį *Technika ir ūkis* (1929–1940), Ekonomikos studijų draugijos *Tautos ūkį* (1930–1940) ir kultūrinės krypties *Naująją Romuvą*. Pažymėtini ir savotiški *Savivaldybės* pirmtakai – *Sietynas* (1919–1922) ir trumpai ėjęs Lietuvos miestų sąjungos *Savivaldybių balsas* (1926–1927). Susijusių publikacijų galima rasti ir VDU Technikos fakulteto leidinyje *Technika* (1924–1941), *Kultūroje* (1923–1941), ateitininkų *Židinyje* (1924–1940), Lietuvos matininkų ir kultūrtechnikų sąjungos leistoje *Žemėtvarkoje ir melioracijoje* (1926–1940) ir vieninteliame išėjusiame Lietuvos diplomuotų architektų ir inžinierių draugijos *Technikos apžvalgos* numeryje (1935). Be to, šiais klausimais buvo nemažai rašoma ir kituose periodiniuose leidiniuose bei didžiuosiuose plačiasroviuose dienraščiuose, ypač *Lietuvos aide*, *Lietuvos žiniuose* ir *XX amžiuje*.

Kaip dar vieną, pagalbinę, šaltinių grupę galima paminėti su miestų planavimo procesais susijusio personalo asmeninius prisiminimus. Yra publikuoti Vytauto Landsbergio-Žemkalnio⁵⁹ bei Kazio Šešelgio⁶⁰ memuarai, nors, deja, naudingos medžiagos studijos tematika šiose knygose nėra gausu. Nepublikuoti Felikso Bielinskio atsiminimų fragmentai⁶¹, saugomi Vilniaus regioniniame valstybės archyve, pasižymi gan šališkais vertinimais, ypač kai kurių asmenybių atžvilgiu, tad jais pasinaudota nedaug. Urbanistikos procesams Lietuvoje skirtas Kazio Kričiukaičio⁶² straipsnis, pasirodęs jau po Antrojo pasaulinio karo, laikytinas vertingiausiu tokio pobūdžio šaltiniu, nors yra gana glaustas ir jame taip pat galima įžvelgti kai kurių abejotino objektyvumo momentų. Paminėtina ir dar viena anuometė publikacija: 1923 m. Kauno miesto bendrojo plano autorius Marius Frandsenas po metų Kopenhagoje išleido šio atvejo studiją⁴⁵.

Darbo struktūra

Darbą sudaro trys skyriai, kuriuose atspindi trys miestų planavimo minties sluoksniai – institucinis, idėjinis ir fizinis. Būtent šių trijų dėmenų interakcija yra pagrindinė, visą darbą rišanti grandis. Panaši struktūra naudojama ir kai kuriose kitose su urbanistikos istorija susijusiose studijose⁴⁰. Dėl tokios trilypės koncepcijos kai kuriose vietose neišvengta tam tikrų aspektų kartojimosi, be to, kai kur darbe cituojama medžiaga, kuri, iš pirmo žvilgsnio, temiškai galėtų būti tinkamesnė kitam skyriui, yra pateikiama iliustruoti tam tikriems tiriamojo pjūvio aspektams. Dažniausiai tai vietos, kur, autoriaus nuomone, ji išryškina tam tikrus reiškinius ar jų svarbą ir suteikia argumentams svorio.

Pirmajame skyriuje yra aptariamos institucijos ir reglamentai, darę įtaką miestų planavimui, jų plėtrai; apžvelgiama jų struktūra ir kaita. Abu poskyriai iš dalies atitinka chronologinę pagrindinių institucijų bei įstatymų raidą, t. y. skirti išvien valstybiniams, municipaliniams bei akademiniams reiškiniams. Pagrindinė chronologinės skirties motyvacija yra svarbūs pokyčiai, įvykę po 1931-ųjų transformacijos vyriausioje statybinėje institucijoje, ir tais pačiais metais parengtų naujų municipalinių įstatų. Taip pat skyriuje pateikiama urbanistikos kaip akademinės disciplinos formavimosi užuomazgų apžvalga.

Antrasis skyrius yra skirtas „minties sferai“ arba, kitais žodžiais, diskurso raidai. Pirmoje jo dalyje yra apžvelgiama urbanistikos klausimo difuzija, orientuojantis į

įvairias nacionalines profesines organizacijas, jų suvažiavimus bei tarptautinę kooperaciją. Antroje šio skyriaus dalyje aptariami tiek minėtų suvažiavimų pranešimai, tiek periodinių ir tęstinių to meto leidinių diskurso turinys, kurie, savo ruožtu, apibrėžia bendrą minties lauką. Poskyriai skirstomi pagal dominuojančias naratyvo kryptis, nors skirsniai, kuriuose yra nagrinėjama bendroji koncepcijų raida, yra padalyti ir chronologiškai. Tokia dėstymo sistema pasirinkta tiek dėl teksto suvokimo supaprastinimo, tiek dėl to, kad dešimtmečių pasikeitimas iš dalies koreliavo ir su naujų diskurso tendencijų atsiradimu.

Trečiojo skyriaus pagrindą sudaro dvilypė pirmųjų dviejų pjūvių fizinė reprezentacija (ir (ar) jos trūkumas): parengtų planų specifika, jų pritaikymo ypatumai bei reali situacija miestuose. Pirmieji dveji poskyriai vienas nuo kito yra skiriami chronologiniu aspektu (kurio aprėptis kiek skiriasi nuo tos, kuri naudojama pirmuosiuose dviejuose skyriuose), o kiekvieno jų vidaus struktūra grindžiama temišškai, t. y. remiasi planų rengimo bei jų pritaikymo apžvalga, aptariami procesai, vykę Laikinojoje sostinėje, bei būsto sistemų (kolonijų) klausimas. Kauno atvejis pateikiamas atskirai dėl čia egzistavusių neproporcingai, palyginti su visa šalimi, ekstensyvių planavimo procesų. Kadangi Šiaulių mieste ketvirto dešimtmečio pabaigoje buvo pradėtas rengti generalinis planas, šis klausimas antrajame poskyryje yra aptiriamas atskirai. Paskutinis poskyris, nors chronologiškai peržengia šio darbo tyrimo ribas, yra pateikiamas kaip savotiškas adendas: čia glaustai apžvelgiami tęstiniai procesai, susiję su miestų planų sudarymu, kurie vyko jau pirmosios sovietinės bei vokiečių okupacijų laikotarpiais. Išorinių veiksnių, susijusių su okupacinėmis santvarkomis įtaka šiame poskyryje plačiau tiriama nėra – tai pareikalautų atskiros, nuoseklios studijos.

Tarptautinis ir vietinis kontekstas

Studijuojant šią temą, svarbu atsižvelgti į keletą anuometinio konteksto sluoksnių. Visų pirma – į bendrą miestų planavimo lauko raidos kontekstą tiek iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, tiek Respublikos egzistavimo metais. Kitas svarbus veiksnys – su miestų raida susiję įstatyminiai ypatumai bei planavimo būklė, buvę Lietuvos teritorijoje cariniu laikotarpiu, kurie dėl savo poveikio laikytini svarbiais nepriklausomybės laikotarpiui bent keletu pjūvių: tiesiogiai perimtų įstatymų, retrospekcinės įtakos miestų būklei ir, kiek mažiau, kai kuriais statybinio / planavimo personalo pažiūrų aspektais.

Keletą dešimtmečių iki Pirmojo pasaulinio karo vokiškieji kraštai buvo laikomi pavyzdžiu kaip reikia tvarkyti miestus ir juos statyti. Germaniškos *stadtebau* nuostatos susiformavo iš inžinieriaus Reinhardo Baumeisterio ir architekto Josefo Stübbero veikaluose nubrėžtų techninės sampratos trajektorijų, o Camillo Sitte mintyje *miestų statyba* tapo *miestų statybos menu*.

C. Sitte idėjos tarp miestų vystytojų įgijo didelę reikšmę veikiausiai dėl to, kad senovės atmosferos siekiai miestų planuose sutapo su tuomet beįsivyravjančių vokiškuoju romantiniu antimodernumu⁴⁹. Kiek vėliau nei į kitus kraštus atėjusi industrializacija ir gilios savivaldos tradicijos lėmė, kad vokiškuose kraštuose XIX a.

antrojoje pusėje išplito „antimiestiškas“ⁱⁱⁱ sentimentas, kuris konservatyviuose sambūriuose pasireiškė kur kas stipriau nei, pavyzdžiui, kaimyninėje Prancūzijoje⁶³. Vienas ryškiausių šios ideologijos pradininkų buvo Vilhelmas Heinrichas Riehlis, kuris įgarsino jau beišsivyravusias nuostatas ir padarė didelę įtaką vėlesniam miestų sampratos diskursui. Pramonei vystantis sparčiai augę didmiesčiai jam reiškė nacionalinio charakterio praradimą, socialinį ir politinį nestabilumą skatinusių veiksnių įsigalėjimą bei moralinę irtį⁶⁴. Po vokiškųjų kraštų susivienijimo į imperiją, paskutiniajame XIX a. ketvirtyje, suintensyvėjus industrializacijai, tokios nuotaikos itin išplito ir pradėjo įgauti naujų formų⁶⁵.

Kai kurie bandymai rasti atsakymą į „baisios nakties miesto“ ydas susilaukė itin didelio atgarsio. Žymiausia būtų Ebenzerio Howardo miesto-sodo koncepcija, per trumpą laiką išpopuliarėjusi kaip angliškasis atsakas į industrializaciją. Visgi E. Howardo koncepcija taip, kaip ji buvo numatyta pradžioje, realiai beveik niekur nebuvo įgyvendinta. Skirtingose šalyse ši idėja buvo interpretuojama vis kitaip, o ir pačioje Anglijoje tam tikros jos idėjos buvo transformuotos į beišsivyrantį priemiesčių-sodų reiškinių.

Vis dėlto miestų-sodų idėja buvo pagrindinis veiksnys, kodėl tarp didžiųjų karų Europoje plito decentralizacija. Netrukus kai kurios E. Howardo mintys buvo sintezuotos su kitomis patirtimis, taip susidarė naujų miestų vystymo modelių. P. Hallo teigimu, britai iš vokiečių perėmė miestų plėtinius, zonavimą ir organišką miesto plėtros idealus, o vokiečiai, savo ruožtu, naudojo britų patirtimi, sprendžiant būsto klausimus, ir savaip apropriavo miesto-sodo idėjas. Prancūzai tuo metu iš britų perėmė tam tikras miesto-sodo nuostatas ir pasiskolino vokiškąją zonavimo patirtį³⁹.

Po nepalankios Pirmojo pasaulinio karo baigties sumenkusi vokiečių planavimo įtaka savo svarbą pradėjo atgauti tik trečio dešimtmečio antrojoje pusėje. Vykę procesai dažniausiai buvo tąsa trajektorijų, nubrėžtų dar iki karo, o šio dešimtmečio viduryje atsiradusios alternatyvios, modernistinės architektūros bei urbanistikos idėjos, iš dalies konfrontavusios su romantiniu požiūriu, savo konkurencines pozicijas prarado po Weimaro Respublikos griūties. Celina Kress taikliai apibūdino trečio dešimtmečio vokiškųjų miestų erdvėje vyravusius procesus: šie tapo savotiška politinių pažiūrų manifestacija. Dešinei minčiai atstovavo romantinės ir tautiškos vertybės, išreiškiamos lenktomis gatvėmis, šlaitiniais stogais, bei tradicinėmis statybos formomis paremtais dėsniais, o kairė politinio spektro pusė tiesiose gatvėse, plokščiuose stoguose ir kubinėse formose matė racionalizmo ir tarptautiškumo pradą. Nepaisant šių skirtumų, abi pusės decentralizuotą miestą, grindžiamą higienos principais, laikė siekiamybe^{29 p. 181}.

Pabrėžtinai ir dar vienas veiksnys – tarptautinė urbanistinės minties sklaida. P. Y. Saunier⁶⁵ miestų vystymo ir urbanistikos klausimais užsiimančias federacijas bei jų suvažiavimus įvardijo kaip *urban internationale* – tarptautinį idėjų diseminacijos lauką. Pagrindinė organizacija laikytina Tarptautinė būsto ir miestų planavimo

ⁱⁱⁱ Darbe vartojamas terminas *antimiestiškas* ir jo formos yra termino *anti-urban* vertinys iš anglų kalbos. Reiškiny Merriam-Websterio žodyne apibrėžiamas kaip „prieštaraujantis ar apskritai priešiškas miestams“.

federacija (IFHTP), išaugusi iš miesto-sodo propagandos tikslais sukurtos Tarptautinės miestų-sodų asociacijos. Būtent čia besiskleidusį idėjų lauką R. Riboldazzi'is vadina *un'altra modernità* arba „kita modernybė“⁴⁷, kuri taip įvardinama todėl, jog itin didelė jos įtaka tarpukario urbanistiniam planavimui bei koncepcijų sklaidai dėl politinių priežasčių pokario istoriografijoje ilgą laiką buvo ignoruojama. Būtent IFHTP kongresuose įvyko pagrindinės ketvirto dešimtmečio urbanistinės minties slinkty, į discipliną sistemingai įtraukiant būsto, regioninio planavimo, miestų-palydovų ir kitas idėjas⁴⁸. Ketvirtas dešimtmetis žymėjo laikiną dešinėsios minties atstovaujimų principų pergalę, kurią, per vis didėjančią savo įtaką IFHTP vokiečiai populiarino visame žemyne ir už jo ribų⁴⁸.

Rusija nuo kituose Europos imperijose beįsivyravusių naujo miestų planavimo sampratų XIX ir XX šimtmečių sandūroje atsiliko tiek įstatyminės bazės, tiek pačių planų pobūdžio atžvilgiu. Pagal galiojusius įstatų scheminius planus matininkai sudarinėjo didmiesčiams bei sudegusioms mažesnėms gyvenvietėms, juose buvo nurodomas gatvių bei aikščių tinklas ir svarbiausi viešieji pastatai^{66 p. 62}.

Kaip rašo Kazys Šešelgis, generaliniai planai buvo sudaromi pirmiausia dėl pragmatinių žemėnaudos sumetimų, dėl to vyravo stačiakampis gatvių tinklo pobūdis, lengvinęs sklypų parceliacijos procesą^{37 p. 100}. Tiek stačiakampio, tiek kito oficialiai proteguoto – vėduoklinio – gatvių tinklo projektai buvo sudaromi neatsižvelgiant į esančias topografines sąlygas, dėl ko neretai likdavo neįgyvendinti arba įgyvendinti iš dalies ar koreguojami jau vykdant projektą^{37 p. 113}. Danielis Broweris akcentuoja, kad būdingiausias carinės Rusijos miesto planų bruožas buvo jų stagnacinis pobūdis, visiškai nenumatęs galimos gyvenviečių plėtros trajektorijos³⁸.

Tiek dėl įstatų, pirmenybę skyrusių žemių nuosavybei, tiek dėl pačių planų trūkumo net ir parengti planai dažnai buvo neįgyvendinami. A. Miškinis pastebi, jog kur kas distinktyvesniu veiksmu formuojant miestus buvo savaiminė plėtra, kuri išliko iki pat Pirmojo pasaulinio karo^{66 p. 63}. Toks augimas ypač buvo pastebimas gyvenvietėse prie geležinkelių ar negausių pramoninių zonų^{37 p. 94}. Menkos municipalinės galios priemiestinių teritorijų atžvilgiu ir savivaldos tradicijų nebuvimas dar labiau aštrino miestų problemas, o suinteresuotų asmenų trūkumas lėmė ir tai, jog statybos įstatymai mažai keitėsi per pusšimtį metų ir gerokai atsiliko nuo daugelio net ir mažesnių Europos valstybių³⁸.

Nepriklausomos Lietuvos perimtas carinės statybos įstatymas buvo vertinamas kaip primityvus jau XIX a. antrojoje pusėje, o tarptautiniame XX a. pradžios Vakarų pasaulio kontekste jis buvo gerokai pasenęs. Nors dokumente ir buvo nustatyta prievolė miestus vystyti tik pagal patvirtintus planus, įtvirtinti jų ribų nustatymo kriterijai, išreikštos tam tikros sklypų užstatymo nuostatos, tačiau jo neveiksmingumas užtikrinant sistemingą miestų vystymąsi lėmė daugybę problemų. Tiesa, vienoje iš iki karo priimtų ir tebegaliojusių korekcijų buvo pridėtas tikslas – planavimu siekti tobulesnės už esamąją situacijos, tačiau iškart buvo pažymima, kad net ir tokiais principais parengtas planas „[...] neduoda miestui teisės pretenduoti į šiuos plotus, jų neišpirkus [...]“⁶⁷. Taip buvo palikta viena pagrindinių senojo įstatymo spragų, minima daugelio šia tema anuomet rašiusių autorių – bene vienpusiškas privataus intereso dominavimas prieš viešąjį arba, S. Stulginskio žodžiais, įstatymas, „[...] paliekantis spręsti statybines problemas privačiai iniciatyvai [...]“⁶⁷.

Pažymėtina, kad Lietuva nebuvo išimtis Baltijos valstybėse. Įstatas iki pat Antrojo pasaulinio karo tebegaliojo tiek Latvijoje, tiek Estijoje, nors baigiantis ketvirtam dešimtmečiui itin aktyviai siekta jį pakeisti⁶⁸. Ryškesnės slinktyt kitose Baltijos kaimynėse matomos tik po autokratiinių režimų įsigalėjimo. 1936 m. įkurtas Latvių Nacionalinis statybos komitetas centralizavo viso krašto planavimą, kuris tapo tiesiogiai pavaldus prezidentui ir ministrų kabinetui. Vienas pagrindinių jo tikslų – latvianizacija, kai teritorijų planavimas naudojamas kaip įrankis šiai pasiekti^{69 p. 502}. S. Sultsonas atkreipia dėmesį į tai, kad ketvirtame dešimtmetyje estų architektūra koncentravosi į valdiškus urbanistinius ansamblius ir taip siekė skatinti valstybingumą. Tokios ambicijos galėjo būti įgyvendinamos būtent per miestų planavimą – visų pirma reikėjo perplanuoti didesnių miestų centrinės dalis ir įgyvendinti reprezentacines erdves^{70 p. 388}.

1. MIESTAS KABINETE: URBANISTINIAI ASPEKTAI INSTITUCIJOSE IR ĮSTATUOSE

1.1. Miestų planavimo institucinė ir įstatyminė bazė 1918–1930 m.

1.1.1. Pirmieji įstatai ir institucinės užuomazgos

Kaip jau pastebėjo Gendrikas Likas²⁹, esminis momentas reglamentuojant šalies statybinius aspektus buvo užkoduotas jau 1918 m. laikinojoje Konstitucijoje. Joje buvo įtvirtinta senųjų, prieškarinių, įstatymų galia, kol atitinkamose srityse nėra parengta naujų ir jeigu jie neprieštaravo kitoms Konstitucijos nuostatom⁷¹; toks straipsnis buvo kartojamas ir vėlesnėse, nuolatinėse konstitucijose⁷². Taip buvo receptuotas ir carinis statybos įstatymas, kuris, daug kritikuotas, liko pagrindiniu šalies statybas reglamentuojančiu dokumentu iki pat 1940 m., nors per tą laiką atsirado pavienių korekcijų bei papildymų. Pažymėtinas ir dar vienas momentas – oficialaus statybos įstatymo vertimo į lietuvių kalbą nebuvo padaryta, nors, pasak M. Maksimaičio, panaši situacija buvo su dauguma perimtų senųjų įstatymų^{35 p. 406}.

1919 m. Savivaldybių įstatyme⁷³ buvo nubrėžtos miestų administracinės hierarchijos bei autonomijos ribos ir nustatyti jų statusai. Apskrities statusui tolygius, atskirus aukščiausiojo lygio savivaldos administracinius vienetus galėjo sudaryti gyvenvietės, turinčios daugiau nei 10 000 gyventojų. Dėl to šalyje iš pradžių egzistavo tik trys municipalinės autonomijos statusu disponavę miestai – Kaunas, Šiauliai ir Panevėžys^{iv}. Miestai, kuriuose nustatyta nuo trijų iki dešimties tūkstančių gyventojų, valdyti antrojo administracinio lygmens, arba valsčiaus, teisėmis; tokia savivaldybių priklausomybė nuo apskričių lėmė vėlesnius administracinius konfliktus, susijusius su tokio pobūdžio gyvenviečių raida. Kadangi ankstyvojoje valstybės vystymosi stadijoje nebuvo galimybių disponuoti tiksliais duomenimis, miestų demografiniai rodikliai iki 1923 m. surašymo buvo traktuojami naudojantis prieškarine statistika. Kita vertus, detalus surašymas pirmais Lietuvos Respublikos metais nebūtų tikslingas, nes į šalį masiškai grįžo karo pabėgėliai, tai reiškė, kad gyventojų skaičius galėjo kisti. Be to, tęsėsi nepriklausomybės kovos, o dėl nestabilios geopolitinės situacijos miestų sąranga galėjo keistis.

Pokariniu laikotarpiu beveik visoje šalyje trūko būsto, itin ryšku tai buvo Kaune, gavusiame laikinąjį sostinės statusą. Prasidėjo vadinamoji būsto krizė, kuri sukėlė nuomos kainų augimą, tai – viena pagrindinių priežasčių, paskatinsusių 1919 m. priimti įstatymą, nustačiusį butų, kambarių ir namų samdymo įkainius miestuose bei miesteliuose⁷⁴. Visgi iš vėlesnių pasisakymų, pasirodžiusių spaudoje, galima spręsti, jog įstatymas šią krizę suintensyvino – sumenkus potencialiam pelnui, sumažėjo ir statybų skaičius, dėl to dar labiau paaštrėjo naudingojo ploto trūkumas. Būtent dėl

^{iv} Po 1923 m. surašymo statusą įgijo ir Ukmergė, nuo 1930 m. – Marijampolė.

šios priežasties 1921 m. rudenį buvo priimtas pakeitimas, kuris padarė išimtis naujai statomiems bei įrengiamiems pastatams⁷⁵.

Siekiant spręsti vieną svarbiausių klausimų, t. y. šalies atstatymo, 1919 m. įsteigtas Technikos statomasis departamentas (TSD), turėjęs tvarkyti daugumą civilinės statybos reikalų. Šios įstaigos įstatyme⁷⁶ buvo numatyta, kad tiek nauji miestų ir miestelių planai, tiek esamų pertvarkymai turėjo būti svarstomi komisijoje, sudarytoje kartu su Sveikatos departamento atstovais^v. Taip pat TSD turėjo išduoti leidimus infrastruktūrinių, rekreacinių bei atvirųjų viešųjų erdvių tvarkybos sumanymams^{vi}.

Nors iš septynių^{vii} Prekybos ir pramonės ministerijos (PPM) žinioje esančių departamento skyrių, pasak G. Liko, veikė tik Statymo inspekcija, paaiškėjo, jog institucijos struktūra buvo sumažinta ir atiduota Vidaus reikalų ministerijai (VRM), o vėliau iš viso likviduota. Tiek egzistuojantys archyviniai dokumentai, tiek iliustratyvūs Steigiamo Seimo^{viii} posėdyje išsakyti teiginiai^{ix} išryškina, kad neefektyviai veikusio TSD funkcijų dalį perėmė VRM Miestų ūkio skyrius, veikęs prie Savivaldybių departamento (SD), nuo to laiko pervadintas Statymo skyriumi (SK). Tačiau konstatuotina, kad ir šio skyriaus veiklą riboję lėšų bei personalo trūkumas^x, o daugumą darbų atlikdavo vadovas Eugenijus Kubilius, išėivis iš Mažosios Lietuvos, turėjęs patirties Tilžės miesto municipalitete ir Prūsijos vidaus vandenų administravimo srityje. Tarp SK funkcijų buvo nurodyta prievolė peržiūrėti

^v I skyriaus devintame paragrafe sakoma: „Naujų miestų ir miestelių plenai ir permainos jau esamųjų miestų ir miestelių plenuose svarstomos ir sprendžiamos komisijos, sudarytos iš atstovų Technikos Statomojo ir Sveikatos Departamentų“. Technikos statomojo departamento sutvarkymas. *Vyriausybės žinios*. 1919, 11, 6-8.

^{vi} I skyriaus dešimtame paragrafe sakoma: „Leidimus taisyti naujus tiltus, gatves, aikštes, skverus, parkus ir paminklus išduoda Technikos Statomasis Departamentas.“ *ibid*.

^{vii} Valstybės trobesių, Statymo inspekcijos, Braižomojo ir projektų dirbimo, Valstybės statomosios medžiagos gaminimo, Geologijos, Draudimo, Hidraulikos (sic).

^{viii} Šios institucijos likimas itin išraiškingai atsiskleidė viename iš Steigiamojo Seimo posėdžių. Pavyzdžiui, Eliziejus Draugelis diskusijoje teigė, kad „[...] buvo ne vienas inžinieris, kaip referentas sakė, bet apie dvidešims inžinierių, kurie sėdėjo ir galvas pasirėmę dūmojo, kaip jie atstatys Lietuvą, kokius rūmus, kokius tiltus permes per upes ir t.t. Dūmojo ilgai, dideles algas ėmė ir nieko nesudūmojo“ [...]. Galų gale teko tą departamentą pavesti Draugeliui, kad pastumėtų darbą pirmyn [...]. Ir tą Technikos Statymo Departamentą teko reorganizuot ir palikt tiek technikų ir reikalingų žmonių, kiek tuo laiku gyvenimo praktika leido dirbti [...]. Steigiamojo Seimo I sesijos 42 posėdžio protokolas. *Steigiamojo Seimo darbai*, 1920, 1, 1-16.

^{ix} „[...] Jau ir dabar tas skyrius rūpinasi ir planų braižymu, ir planų ruošimu, ir duoda leidimus atstatyt sugriautas trobas miestuos, ir prižiūri jų vykinimą [...]“. *Ibid*.

^x Kaip teigė Kipras Bielinis: „[...] Jis susidaro iš vieno kambario ir jei kam reikėdavo jį surasti, tai nieku būdu nebuvo galima.“ „Aš paklausiu to žmogaus, kuris vedė Ministeriją, ar jis žino, kokia to skyriaus sąmata? Aš žinau ir galiu pasakyti – 4.200 auksinų į mėnesį. Už tuos pinigus skyrius gali turėti tik du žmones ir gal dar trečią raštininką. Ir norima, kad jis toliau savo buveinės eitų. Kuomet Pasvalio miestas sudegė, miesto valdyba kreipėsi į tą skyrių. Inžinieris išvažiavo, ir čia jau nebuvo kam duot žmonėm reikalingų nurodymų, skyrius liovėsi veikęs [...]“. *Ibid*.

rengiamus miestų planus ir rengti naujus statybos įsakymus, tarp jų ir specialiai miestams bei miesteliams⁷⁸.

Pagal TSD įstatymą ir 1920 m. laikinuosius šį klausimą reglamentavusius įstatus statybos leidimai pramonės įmonėms buvo išduodami Prekybos ir pramonės ministerijos (PPM) Pramonės departamento. VRM įžvelgė potencialių problemų dėl tokio kompetencijų paskirstymo, tad rengė su tuo susijusį „statybos dėsnių“ dokumento projektą. 1920 m. rašte⁷⁹, adresuotame PPM, matomas tiek higieniniais, tiek estetiniais motyvais paremtas funkcinio zonavimo siekis: prašyta bendradarbiavimo teikiant minėtus leidimus, taip užkertant kelią industrinei plėtrai į gyvenamajai funkcijai nustatytas zonas, prie mokyklų ar „istoriškai svarbiose miesto dalyse“⁷⁹.

Miestų statyba buvo reglamentuota dar 1920 m. pradžioje pasirodžiusiame Laikinajame miestų ir miestelių planingam statymui įsakyme⁸⁰. Dokumentas^{xi} nustatė planingą gyvenviečių, turinčių per 2000 gyventojų, statybos prievolę: jos turėjo parengti esamą būklę ir būsimą plėtrą numatančius planus^{xii}. Brėžiniuose turėjo būti pažymėtos apstatytos ir neapstatytos teritorijos dalys, gatvių plotis; reikėjo nurodyti parkus ir svarbiausius viešuosius pastatus. Pažymėtina, kad čia buvo užkoduotas siekis kontroliuoti būsimąją miesto plėtrą. Nors formuluota ir gana abstrakčiai: „atsižvelgiant į kultūros reikalus ir ateinančią miesto plėtimą“, visgi turėjo būti žymimi ir numatomieji viešieji bei rekreaciniai objektai^{xiii}, tinkamai išspręstas susisiekimas su geležinkelio stotimis. Įstatyme taip pat uždrausta bet kokia statyba be patvirtintų gyvenviečių planų, kas, iš vienos pusės, rodė siekį miestus formuoti sistemingai, iš kitos pusės, buvo prastas sprendimas, nepaisęs egzistavusios ekonominės ir administracinės situacijos.

Šalies atstatymo veiklos sudėtingumą ir kompetentingo personalo stoką suponuoja atsakymai į tų pačių metų balandžio mėnesį miestų valdyboms išsiuntintą aplinkraščių⁸¹, kuriuo miestų bei apskričių valdybų prašyta atsiųsti regione tuo metu rezidavusių inžinierių bei technikų pavardes bei veiklą. Asmenų, turinčių techninį išsilavinimą, skirtingose šalies vietose labai skyrėsi ir tai atspindėjo situaciją regionuose, kur potencialus personalas varijavo tiek gausumu, tiek kompetencija. Pavyzdžiui, Panevėžio apskrityje buvo šeši įvairios pakraipos inžinieriai⁸², o Vilkaviškio apskrityje tik trys techninį išsilavinimą turėję asmenys, kurie koncentravosi pačiame apskrities centre – inžinierius, inžinierius-elektrotechnikas ir „politechnikos studentas“⁸³. Biržų-Pasvalio apskritis turėjo vieną „inžinierių techniką“ ir devynis inžinierius, iš jų du buvo baigę „žemąsias techniškas mokyklas“⁸⁴, o Alytaus apskrityje rezidavo inžinierius chemikas, technikas, asmuo baigęs „amatų mokyklą spec. Elektros skyriuje“ bei ūkininkas, „lankęs techniškas mokyklas“⁸⁵.

^{xii} Šiuos turėjo tvirtinti Savivaldybių departamentas.

^{xiii} „a) statymo vietos bažnyčioms, gimnazijoms, mokykloms, teatrui, liaudies ir klubų namams, sinagogoms ir įstaigoms kaip: Valdybos namai, gaisrininkų trobesiai, skerdyklos ligoninės, b) miesto sodnai, sporto ir vaikų žaislų vietos, kapinių vietos ir t. t.“ Laikinasis miestų ir miestelių planingam statymui įsakymas. *Vyriausybės žinios*, 1920, 8, 1-8. *ibid*.

Nors nereikėtų pamiršti to meto keblumų registruojant visą potencialų personalą, tačiau atsižvelgiant į tai, kad specialybinių išsilavinimą turėję asmenys dažniausiai rezidavo kurio nors regiono centre, žmogiškųjų išteklių skaičiai turėjo būti gana tikslūs. Susidariusi padėtis lėmė, kad kompetentingo inžinerinio personalo trūko, o vėliau tai buvo nuolat kartojama įvairiuose oficialiuose pranešimuose, skirtuose šalies statybinio aparato problemoms. Tokie faktoriai rodo, jog tiek šalies atstatymo vykdymas ar su tuo susiję klausimai, tiek potencialus miestų planavimas šiomis sąlygomis buvo sunkiai įmanomas, nes netgi kai kuriems vėlesniems miestų technikams trūko su statybų inžinerija sietinų kompetencijų.

Situaciją bandyta taisyti kviečiant išeivijos specialistus atvykti dirbti į Lietuvą. E. Kubilius pasiūlymo pavidalu buvo parengęs „Atstatymo organizacijos planą“⁸⁶, kurio nuostatuose galima įžvelgti kai kurių panašumų su būsimąja Lietuvos atstatymo komisariato (LAK) struktūra, nors iš esmės tai buvo kur kas platesnę aprėptį turėjęs sumanymas^{xiv}. Matyt, tiek dėl jau minėto potencialių interesantų trūkumo pačioje šalyje, tiek egzistavusios geopolitinės situacijos neapibrėžties ši strategija visų pirma buvo skirta išeivijos atstovams⁸⁶, siekiant juos pritraukti į labiausiai nuo karo nukentėjusius Šiaulius, Tauragę ir Kybartus⁸⁶. 1920 m. vasaros gale apskričių valdyboms buvo išsiuntinėtas išankstinis nurodymas apie LAK įstatuose numatomą prievolę turėti kvalifikuotą, VRM tvirtinamą techniką⁸⁷: taip daryta dėl to, kad komisariatui pradėjus faktinę veiklą nebūtų patiriama papildomų laiko sąnaudų ir atstatymo darbai galėtų vykti sparčiau. Atstatymo įstaigą reglamentavusį dokumentą Steigiamajame Seime rengė specialus Atstatymo komitetas, sudarytas iš įvairių disciplinų atstovų^{xv}. Svarstant įstatymo projektą daug diskutuota netgi tarp tų pačių frakcijų atstovų, o požiūriai taip pat labai skyrėsi – nuo išsakytų nepagrįstų nuomonių dėl savivaldos kompetencijų mažinimo ar „biurokratizacijos“ iki nusistatymų, kad atstatymo darbams reikėtų steigti atskirą ministeriją⁸⁷.

1.1.2. Lietuvos atstatymo komisariatas: veikla, aspiracijos ir sunykimas

1921 m. balandžio mėnesį savo veiklą pradėjo⁸⁸ Lietuvos atstatymo komisariatas, kuris svarbiausiu uždaviniu deklaravo Lietuvos planingą ir kultūringą atstatymą. Kaip pagrindą šalies atkūros reikalams laikinai numatyta naudoti senąją statybos įstatymą, kuriam turėjo būti leidžiami papildiniai, „[...] kurie atitiktų visiems naujausiems statybos reikalavimams ir aplinkybėms [...]“^{xvi}. Tarp daugiabriauinės^{xvi} vyriausiojo civilinės statybos organo veiklos buvo numatyta ir racionalių planų miestams, miesteliams bei jų dalims ir infrastruktūros projektų gamyba. Už šiuos

^{xiv} Šalies atstatymas turėjo būti koordinuojamas per tris centro organizacijos skyrius – statymo, medžiagos parūpinimo ir transporto. Į planą buvo įtraukti net ir tokie sistematiški atkūros aspektai kaip prekybos srautų judėjimas ar kultūrinės plėtotės aspektai, kaip, antai, kino teatrų statybos draugijos įkūrimas ar vaikų aprūpinimas žaislais.

^{xv} Tarp jų – dailininkas Vytautas Bičiūnas ir inžinierius Steponas Kairys.

^{xvi} Pagal įstatus institucija turėjo būti suskirstyta į keturias sekcijas – bendrųjų reikalų, projektų gaminimo, projektų tvirtinimo bei informacijos. *Lietuvos Atstatymo Komisariato pranešimas Lietuvos Telegramų Agentūrai „Eltai“ Kaune*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 258, p. 20-23.

procesus buvo atsakingas Projektų gaminimo skyrius (PGS)^{xvii}, o Projektų tvirtinimo skyrius (PTS) tuo metu turėjo vykdyti inspekcijos funkcijas.

LAK taip pat buvo išskirtas į centro įstaigą ir apskričių atstatymo komisijas (AK), kurios buvo tiesiogiai atsakingos už komisariato veiklos užtikrinimą atitinkamose administracinėse ribose. Komisijos buvo renkamos kiekviename mieste ir sudaromos iš miesto viršininko, miesto tarybos išrinktų trijų narių, apskrities gydytojo, miškų urėdo ir vietos techniko. Statyboms priežiūrėti renkami apskričių ir miestų technikai veikė su vietos valdybų žinia, tačiau priklausė „atstatymo komisarui statymo technikos klausimuose“, o atlyginimo mokėjimas buvo paskirstytas tarp municipalinių institucijų ir komisariato.

1921 m. vasarą vietos valdyboms išsiuntinėjame aplinkraštyje buvo įtvirtintas LAK reikalavimas gaminti miestų bei miestelių planus ir pristatyti juos komisariatui tvirtinti, pabrėžiant valstybinę tikslaus miestų planavimo ir atstatymo reikšmę⁸⁹. Šią nuostatą dar stipriau įtvirtina tai, jog tuo pačiu metu buvo parengtas Miestų planų programos projektas⁹⁰, kuriame matyti sistemingo, statistiniais duomenimis paremto planavimo siekis. Jo pratarinėje tuometis komisaras Adolfas Kelermileris rašė:

„[...] Visi būdai, kuriais galima sumoderninti miestą, turi būti iš anksto pritaikinti dideliame laikotarpiui. Praeities miestų išsiplėtimo statybos daviniai jau leidžia mums daryti tikslus išskaitliavimus, kurie rodo kiek pav. miestas gali ir turi padidėti per 50 arba 100 metų [...]. Socialiniai klausimai ir ateities reikalavimų spėjimas turi vaidinti svarbiausią rolę [...].“⁹⁰

Veikiausiai toks dokumentas turėjo būti instrukcija buriamam vietos techniniam personalui šalies regionuose, bet, deja, juridinės galios jis taip ir neįgavo. Pažymėtina, kad į programą įtraukti nuo naujausių tuomečių urbanistikos tendencijų neatsiliekanys siekiai – miestų planavimą remti išsamia tiriamąja baze pagal platų, tarpdisciplininį spektrą, įskaitant geologinius, demografinius, ekonominius ir kitus rodiklius, o vystymą plėtoti tiek numatant miesto raidos trajektoriją, tiek atsižvelgiant į regiono kontekstą. Be numatomų plėtotės perspektyvų, projekte aptinkama ir kultūros paveldo apsaugos užuomazga – parengti saugomų vietų sąrašą. Tokio pobūdžio urbanistiniai priešprojektiniai tyrimai tuo metu žengė pirmuosius žingsnius^{xviii}. Šiame projekte buvo konstatuota, jog, laiku neparengus miestų planų, miestų tvarkymas vėliau pareikalaus didelių finansinių išteklių⁹⁰, tad akivaizdu, kad aukščiausiam statybos administravimo lygmenyje jau buvo suvokiami iš strateginio planavimo trūkumo išplaukiant negrįžtamumo aspektai, kurie vėliau dažnai akcentuoti įvairiuose ketvirto dešimtmečio šaltiniuose^{xix}.

Vis dėlto LAK veikla buvo neatsiejama nuo ankstyvojo nepriklausomybės laikotarpio problemų, kylančių dėl prastai veikiančio valstybės administracinio aparato. 1921 m. Kelermileris laiške, rašytame vidaus reikalų ministrui, konstatavo,

^{xvii} Projektų gaminimo skyriuje dirbo šveicarų kilmės architektas Eduardas Peyteris.

^{xviii} Panašu, kad remiamasi Patricko Geddeso 1911 m. suformuluotomis ir Patricko Abercombie 1916 m. išgrynintomis idėjomis (žr. ABERCOMBIE, P. Study before Town Planning. *The Town Planning Review*, 1916, 6(3), 171-190.), nors pati programa, turbūt, versta iš vokiečių kalbos.

^{xix} Plg. JOKIMAS, A. Apie mūrinę Lietuvą. *Savivaldybė*. 1937, 4, 23-25.

kad komisariato veikla iki tol galėjo „[...]“ apsirinkti tik ant popierio⁹³. Tarp priešasčių buvo įvardijamas ne tik didelis lėšų trūkumas ar prastos inžinierių darbo sąlygos, bet ir centrinės valdžios apatija tiek paties komisariato, tiek statybos klausimais⁹³. Pažymima ir tai, jog apskričių ir miestų valdybose į komisariato nutarimus buvo neatsižvelgiama, o vietos technikų nuomonė neretai ignoruojama. Be to, prie negausaus techninio personalo regionuose problemos prisidėjo dar ir tai, kad kompetentingiausių atstovus buvo sunku prisitraukti dėl nepatrauklių darbo sąlygų: „[...]“ mum prieinami tik žmonės, kurie varo įvairias „biznius“ ir žinoma tas apsirinkimas kenksmingai atsiliepė į mūsų organizaciją [...]“⁹³. Tokie patys nuostatai dar tų pačių metų gruodžio mėnesį randami ir pirmo Apskričių ir miestų technikų suvažiavimo išvadose, kur buvo konstatuota, jog šalies atstatymo padėtis yra kritiška^{xx}, o komisariato veikla susidūrė su struktūrinėmis problemomis, kurias lėmė tiek vidiniai, tiek ir išoriniai faktoriai.

Apie prastą statybos administracinio aparato būklę regionuose galima spręsti iš 1921–1924 m. komisariatų (ir vėlesnę Technikos inspekciją) pasiekusių įvairių skundų, gautų tiek iš personalo, tiek gyventojų. Tai siejosi ne tik su technikų darbo sąlygomis ar jų finansine būkle, bet ir jų kompetencijų trūkumais darbe ar net šių darbo etiniais aspektais. Visa tai žinodama LAK centro įstaiga bandė, kiek įmanoma, pagerinti sąlygas, nors vėlgi kilo įvairių trikdžių, tokių kaip prastos administracinės patalpos^{xxi}, nepakankamos personalo valstybinės kalbos žinios ar technikų darbo kultūra. Pavyzdžiui, išlikęs skundas dėl Alytaus apskrities inžinieriaus, kuriame nurodomas familiarus jo bendravimas su interesantais ir valstybinės kalbos žinių trūkumas⁹⁶. Nors kai kuriuos tokio pobūdžio dokumentus vertinti objektyviai yra problemiška (dėl ne visais atvejais išlikusių abipusių pozicijų), tačiau skunduose pasikartojantys atvejai suponuoja, jog tokios situacijos nebūdavo retos. Trečio dešimtmečio pirmoje pusėje bloga situacija dėl valstybinės kalbos žinių buvo net ir laikinojoje sostinėje, kurioje dirbo dauguma šalies inžinerinio-architektūrinio personalo. Pasak V. Landsbergio-Žemkalnio, tuo laikotarpiu Kauno inžinieriai ir architektai daugiausia bendravo rusų kalba. Jo teigimu, 1922 m. lietuviškai kalbėti nemokėjo Mykolas Songaila ir Vladimiras Dubeneckis^{59 p. 238}, o Edmundas Frykas valstybinės kalbos nebuvo išmokęs dar ir 1926 m.^{59 p. 244}.

^{xx} „[...]“ Atstatymas yra kringoje padėtyje; visur stoka lėšų; nėra taip pageidaujamo bendradarbiavimo tarp savivaldybių ir technikų; valsčių atstatymo komisijos beveik neveikia; komisariato paruoštos statybos taisyklės nėra pilnos ir turi trūkumų; miestų planų sudarymas surištas su daugeliu sunkenybių technikos ir medžiagos žvilgsniu; neaiški techniko padėtis ir blogos ekonominės sąlygos, kas žemina inžinierio autoritetą; reikalingumas nežinovams (profanams) atimti teisę statybos planams gaminti ir statybos darbams atlikti [...]“ Apskričių ir Miestų Technikų Suvažiavimas. *Statybos menas ir technika*. 1922, 2, 13-15.

^{xxi} Kai kurių technikų darbo sąlygų ypatumus (ir, galbūt, abejotinas šių lietuvių kalbos žinias) atskleidžia Tauragės apskrities atstatymo komisaro raštas: „[...]“ mažiam kambaryje /5,5x3,2 mt./ kuriame talpinase: sąskaitybos, socialės apsaugos ir statybos skyriai aš su mano braižytoju techniku ir prašymų rašymo biuras; visuose skyriuose pareina daug žmonių [...]“ susirenka vienų laiku iki 15 asmenų.“ *Tauragės Atstatymo komisaro raštas LAK* (1922 09 15). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 247, 65-66.

Kai kurie skundai būdavo susiję su reikalavimais parengti pastatų projektus prieš juos vykdant ar skirtinga įstatų interpretacija. Pavyzdžiui, dėl Šakių apskrities inžinieriaus buvo gautas skundas, kad šis pateiktų brėžinių nepatvirtino, pareikšdamas, kad juos galintis ruošti tik jis⁹⁷. Tačiau paties techniko paaiškinimas atskleidžia, kad pateikti pirminiai planai buvo parengti asmens, juridškai neturinčio teisės jų ruošybai⁹⁸. Gali būti, kad apskrityje tiesiog faktiškai nebuvo daugiau asmenų, turinčių teisę rengti pastatų projektus. Žmonių, turinčių inžinerinių kompetencijų, trūkumą rodo ir tai, kad miestų statybos administraciniais vadovais dešimtmečio viduryje vis dar dirbo nemažai asmenų be aukštojo inžinerinio išsilavinimo ir buvo apsiribojama technika. Taigi, LAK deklaruotas siekis – technikus pakeisti inžinerinį išsilavinimą turinčiais asmenimis – nebuvo įvykdytas, technikai neretai išbuvo iki ketvirto dešimtmečio. Iš 22 miestų ir apskričių technikų 1924 m. diplomuotais inžinieriais buvo tik 15⁹⁹; pabrėžtina, kad iki ketvirto dešimtmečio tik du iš keturių miestų turėjo atskirus technikus – kiti dalijosi jais su supančiomis apskritimis¹⁰⁰.

Pasikeitus politinei situacijai Seime, kai krikščionys demokratai tapo dauguma, įvyko keletas svarbių, miestų raidai įtaką dariusių slinkčių. 1924 m. priimti Savivaldybių įstatymo pakeitimai sumažino municipalines galias ir padarė savivaldybes kur kas pavaldesnes centrinei valdžiai¹⁰¹. Pasak J. Sireikos, 1924 m. reforma buvo ne tik politinis Krikdemų frakcijos ėjimas, bet ir siekis išspręsti anksčiau aiškiai nereglamentuotą centrinės valdžios bei savivaldybių kompetencijų pasiskirstymą, dėl kurio kildavo tarpinstitucinių konfliktų⁸⁷.

Tais pačiais metais LAK pervadintas į Technikos inspekciją (TI), ji tapo tiesiogiai pavaldi VRM. 1925 m. vasarą buvo įvykdyta dar viena reforma – išleistas Statybos inspekcijos įstatymas, pagal kurį organizacija buvo pervadinta daktart – į Statybos inspekciją (SI)²⁹. Vykdamas reformas sumažintas etatų skaičius, centro organizacijoje liko tik trys asmenys ir du skyriai – Statybos bei Valstybinių trobesių priežiūros. Praėjus penkmečiui, vėlesnysis vyriausiasis statybos inspektorius Antanas Novickis šias pertvarkas įvardijo kaip vienas pagrindinių priežasčių, dėl ko nebuvo įgyvendinti ambicingi LAK planai⁹⁹. Anot jo, panaikinus raštinę, likusiam personalui reikėjo atlikti papildomas biurokratinės funkcijas, o komunikacija tarp centrinės įstaigos ir apskričių inžinierių dar labiau sumenko.

Tokius A. Novickio teiginius patvirtina įvairūs trečio dešimtmečio dokumentai bei straipsniai spaudoje, kurie iliustruoja nedaug tepasikeitusią būklę tiek planuojant, tiek statant šalies miestus. 1927 m. inspekcijos autonomija buvo dar labiau apribota, ji tapo pavaldi VRM Savivaldybių departamentui. Pasak A. Novickio, SI nuo to laiko „[...] sudarė lyg referantūrą prie Savivaldybių departamento [...]“⁹⁹, o jos veikla buvo dar labiau užgožta ribotų funkcinių galimybių. Nors, iš vienos pusės, čia verta pastebėti, jog LAK dar iki pertvarkų nefunkcionavo pagal įstatyme numatytus pajėgumus, tačiau, manytina, kad taip apribota organizacijos veikla iš planavimo bei statybų organizavimo sektoriaus šalyje atėmė galimybes greičiau tobulėti. Juoba kad komisariato laikotarpiu visos problemos, sunkinusios jo veiklą, žinotos ir buvo keliami jų sprendimo tikslai.

Miestų planų rengimas dešimtmečio viduryje vis dar vyko lėtai, tai patvirtina 1924 m. regionų atstovams siuntinėti aplinkraščiai, raginantys valdybas „neatidėliojant gaminti miestų ir miestelių planus“, galutinis terminas dokumentams

pristatyti buvo 1925 m. vidury⁸¹. Pažymėtina, jog centrinės valdžios priimtus įstatus vietos įstaigos kartais vis dar traktavo gana laisvai, juos ignoravo, ar netgi ieškodavo spragų. Pavyzdžiui, Kauno miesto SK apėjo reikalavimus, mažinančius statybų komisijų narių skaičių iki trijų, pasinaudoję galimybe kviesti į komisiją papildomų žmonių - taip buvo integruoti ligtoliniai šios nariai¹⁰².

Nors sumažintos SI galios apsunkino naujų statybos įstatų rengimo siekius, baigiantis ketvirtam dešimtmečiui buvo parengtas naujas Statybos įstatymo projektas, bet ir jame vis dar remtasi senaisiais rusiškais įstatais, tik jų forma sutrumpinta ir kai kur papildyta. Į procesą siekta įtraukti visą šalies statybinį administracinį aparatą – klausta regioninių technikų nuomonės, o jų pastebėjimai integruojami į naująjį įstatymą¹⁰³, kuris taip ir nebuvo priimtas. Su tuomete SI sietinas vienas momentas – 1929 m. inspekcija inicijavo senojo Statybos įstatymo 210 ir 211 straipsnių pakeitimą, kuriuo įgalino netinkamų naudojimui pastatų („lūšnų“) priverstinį griovimą. Pakeitimo korekcija tokius pastatus įvardijo kaip „persenusius arba šiaip jau sveikatos atžvilgiu nebetinkamus gyventi, arba griuvimo ar gaisro pavojum grąšančius, arba pastatytus nesilaikant patvirtinto statybai plano [...]“²⁹. Griaunant tokius pastatus neberekėjo kreiptis į teismą, o sąskaitą už jų nukėlimą ir griovimą numatyta pateikti jų savininkui¹⁰⁴. Nors „lūšnų“ griovimo sprendimas sutapo su tuo metu ir kitose Europos valstybėse parengtais normatyvais, tačiau skirtingai nuo Vokietijos ar Anglijos nebuvo oficialių naujų būsto kūrimo reglamentų, o tai lėmė, kad gyvenamojo ploto miestuose mažėjo.

Kalbant apie savivaldos institucijose pasireiškusių procesus ir vietines reglamentavimo formas, ryškesnių iniciatyvų, išskyrus didžiuosius miestus, buvo nedaug^{xxii}. Kaune 1922 m. miesto inžinieriaus darbai buvo pavesti Miesto statybos skyriui (šiam tuo metu laikinai vadovavo Antanas Jokimas), kurį planuota išskirstyti į atskiras sekcijas, tarp jų numatytas ir miesto planavimo skyrius. Prieš tai miesto inžinieriaus pareigas ėjusio¹⁰⁶ J. Krasausko vadovaujamas padalinys turėjo kuruoti miesto planavimo reikalus – „[...] naujų gatvių ir aikščių suprojektavimo, visų senųjų grindimo, kelių ir šalygatvių taisymo ir apskritai viso miesto plano sudarymo“¹⁰⁷, bet įrodymų, kad šis padalinys būtų užsiiminėjęs faktine veikla, praktiškai nėra. 1925 m. Kauno gatvės buvo suskirstytos į tris kategorijas: „susiekimo, statybos, tvarkos ir švaros atžvilgiais“, į tai atsižvelgdamas SK siūlė įvesti neužstatytų sklypų mokestį. Bemaž svarbiausias aspektas tas, kad Laikinojoje sostinėje jau nuo 1923 m. buvo įtvirtinti miesto mūrinės statybos rajonai¹⁰⁸.

1.1.3 Žemės reforma ir jos santykis su urbanizuotomis vietovėmis

Nors 1922 m. Žemės reformos įstatyme¹⁰⁹ akcentas dėtas ant pertvarkų kaimo vietovėse, o miestų klausimas nebuvo prioritetinis, tačiau įstatymo gairėse numatyti

^{xxii} Vyravo labiau elementariusius tvarkos aspektus nustatę įstatai, pvz. Alytaus apskrities AK 1922 m. priimtas statybos taisyklių papildymas, nustatęs tokius dalykus, kaip reikalavimai nutinkuoti namus per tam tikrą laiką. *Alytaus apskrities Atstatymo Komisijos posėdžio 1922 m. balandžio mėn. 21 dienos Protokolas Nr. 7*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 247, 205-208.

įrankiai įgalino potencialią miestų plėtrą. Nusavinta dvarų žemė pagal dokumente numatomą tvarką turėjo būti skiriama taip pat ir miestų bei „[...] apskritai pramonės, prekybos susisiekimo [...]“ reikmėms; darbininkams ar tarnautojams, neturėjusiems savo nekilnojamojo turto. Įstatyme netiesiogiai buvo užkoduota ir sodybinė užstatymo tipologija: prie skirstomų žemių paskirties buvo nurodoma ne tik namo statyba, bet ir sklypo tinkamumas sodininkystei ar daržininkystei. Dar vienas miestų plėtrai svarbus aspektas tas, kad įstatymas reglamentavo ir žemių skyrimą perspektyvinėms pramonės, administracinėms bei miestų ir miestelių plėtros reikmėms.

Skyriuje, reglamentuojančiame miestų „ir tam tikrų sričių“ aprūpinimą žeme, buvo nurodytos dvi miesto apylinkių zonos, turėjusios tam tikru atstumu būti išdėstytos juostomis palei esamą miesto ribų perimetrą, o jų plotas priklausė nuo miesto ar miestelio dydžio. Tiek pačiuose miestuose, tiek pirmojoje zonoje buvusios nuomosamos ar čišo teisėmis laikytos dvarų žemės pagal įstatymą perėjo į Žemės reformos fondą (ŽRF). Atsižvelgiant į nuostatas dėl sklypų tinkamumo agrikultūrinei veiklai, pažymėtina, jog sklypai, buvę miestų apylinkės zonose, numatyti itin dideli^{xxiii}. Anot vėlesniojo Žemės reformos valdytojo, tai buvo padaryta dėl nestabilios politinės situacijos nepriklausomybės pradžioje: Steigiamasis Seimas priėmė tokius normatyvus, kad gyventojai galėtų savarankiškai apsirūpinti maistu¹¹⁰.

Nors, kaip minėta, žemės reforma buvo naudota kaip pagrindas miestų ir miestelių plėtiniam vystyti, tačiau dėl įvairių priežasčių šis procesas nebuvo sistemingas. Be kritikos žemės tvarkytojų sudarytų parceliacijos projektų formai ir lokacijai, analizuojant atskirus pasisakymus to meto viešajame diskurse, galima įžvelgti ir institucinę netvarką, bylojusią apie tam tikrus papildomus neigiamus reiškinius, lėmusius blogas praktikas dar pačioje žemių pertvarkos pradžioje. Pavyzdžiui, pirmajame Lietuvos miestų sąjungos (LMS) suvažiavime buvo aptarinėjama situacija: nors pagal įstatymą Žemės tvarkymo komisijos (ŽTK) turėjo veikti ir apskričių teises turėjusiuose miestuose, bet juose ŽTK sudarytos vėliau negu apskrityse, o pirmininkais paskiriami pastarųjų žemės tvarkytojai. Taip buvo ne tik nusižengiama žemės reformos vykdymo instrukcijose numatytoms nuostatoms, tačiau, kaip buvo konstatuota suvažiavime, „[...] žemės tvarkytojai dalino žemę savo nuožiūra [...]“¹¹¹. Tad potencialios miestų plėtrai turėjusios tekti žemės kai kuriais atvejais būdavo skiriamos visai kitoms reikmėms. Kauno burmistras Jonas Vileišis spaudoje rašė apie po Reformos komisijos atsiradimo dar labiau paaštrėjusią trintį tarp apskrities ir miesto savivaldybių nustatant miesto ribas bei suintensyvėjusią su miesto planine struktūra nesuderintų priemiesčių plėtrą^{xxiv}. Be to, jis išsakė poziciją dėl savotiškai bejėgiškos savivaldų padėties: „[...] miestai visai bejėgiai kuomi nors aktyviai prisidėti prie aprūpinimo gyventojų ar tai žemės plotais savo praplėtimui arba aprūpinant gyventojus sklypais daržams ar statybai“¹¹².

^{xxiii} 1/4-1 ha II ha ir 1/4-1/2 ha II ir I zonose atitinkamai.

^{xxiv} „Kaip mieste, taip ir už miesto ribų ji skiria žemes užstatymui, savaip išskirsto plotus, išparceliuoja, net nedalyvaujant miesto atstovams, savaip praveda naujas gatves [...] Kaune nėra net sudarytos miesto žemės tvarkomosios komisijos ir visą tą darbą ir mieste ir už miesto atlieka apskrities žemės tvarkomoji komisija [...]“. VILEIŠIS, J. Miestų ir miestelių išplanavimas. *ISavivaldybių balsas*. 1926, 3-4, 3-5.

Iš LMS suvažiavimo aiškėja ir kitas aspektas: kai kuriose vietose komisijos *de facto* neegzistavo, o vietiniai tvarkytojai žemę skirstydavo remdamiesi asmeninėmis, pragmatiškomis ar net nepotistinėmis nuostatomis. Tad kelta problema, jog už miestų ribų pagal pažintis dalijami sklypai lėmė ir miestų teritorijose sumažėjusias kainas¹¹¹. Tas faktorius, savo ruožtu, sudarė dar palankesnes sąlygas šalia didmiesčių rasti neplaningiems priemiesčiams. Be kita ko, pasitaikydavo atvejų, kai miestai negaudavo jų reikmėms reikalingų ir net jau konkrečioms funkcijoms numatytų buvusių dvarų žemių¹¹¹, kas vis dar galiojant senajam statybos įstatymui reiškė, jog svarbių visuomeninių pastatų ar rekreacinių teritorijų vystymas buvo apribotas negausiuose ir atsitiktiniuose vietos savivaldos nuosavybėje buvusiuose sklypuose.

1925 m. priimtame Žemės tvarkymo įstatyme¹¹³ tarp tvarkomųjų žemių buvo numatyti ir miestų bei miestelių plotai. Visgi čia galima įžvelgti apsunkintas miestų tvarkybos sąlygas: miestų, miestelių ir bažnytkaimių sodybų skirstyti nebuvo galima be savininko leidimo. Kita vertus, buvo atsižvelgiama į potencialias miestų plėtros perspektyvas, draudžiant skirstyti sklypus, esančius „[...] ne toliau kaip vienas kilometras nuo apskrities miesto ar geležinkelio stoties“¹¹³. Visgi net ir trečio dešimtmečio viduryje skirtingos institucijos nesutarė dėl tokių elementarių aspektų kaip prievolių pasiskirstymas. Pavyzdžiui, likęs susirašinėjimas tarp žemėtvarkos institucijų, Rokiškio apskrities techniko bei Technikos inspekcijos atskleidžia konfliktą, kilusį dėl to, kas turėtų būti atsakingas už naujai priskiriamų dvaro žemių išplanavimą¹¹⁴. Iš raštų matyti, kad nors konstatuojama, jog už gatvių tinklo, viešųjų erdvių ir situacijos parinkimą buvo atsakingas apskrities technikas, tačiau paaiškėja, kad jis to įgyvendinti neturi galimybių, nes trūksta tinkamo inventoriaus¹¹⁵. Tai atspindi ir anuomet įsivyravusią praktiką, kai daugelį plėtinių projektų gamino ŽTD matininkai, o vietos technikai juos tik peržiūrėdavo ir patvirtindavo.

1.2. Instituciniai ir reglamentiniai pokyčiai nuo 1931 m.

1.2.1. Nauji poslinkiai administruojant statybas ir miestus

Pirmaisiais ketvirto dešimtmečio metais įvyko bent keletas svarbių pasikeitimų, tiesiogiai susijusių su miestų planavimo teisine baze bei institucijomis. 1931 m. paskelbtas Vietos savivaldybės įstatymas numatė savivaldybių bei vyriausiosios valdžios kompetencijų suskirstymą miestų plėtros atžvilgiu ir atspindėjo jau anksčiau LMS priimtas rezolucijas. Pagal įstatymą savivaldybės buvo atsakingos už miestų ir tarpemiesčių infrastruktūros įrengimą (kelių, gatvių, aikščių, rekreacinių vietų, tiltų ir kt.) bei jų tvarkymą. Be to, joms buvo pavestas miestų bei miesto pobūdžio vietovių ir šių mūro bei pramonės kvartalų nustatymas; jos sprendė apie gatvių, takų, parkų, aikščių ir kitų miesto erdvių pobūdį ir paskirstymą. Miestų planai bei jų pakeitimai buvo tvirtinami vidaus reikalų ministro^{xxv}. Šis taip pat atsakė už miestų ribų galutinį patvirtinimą. Vienu svarbiausių naujojo įstatymo aspektų laikytina miestų tinklo

^{xxv} Su „miesto, kuriame yra vyriausybės būstinė“ išimtimi, kurio plano ir jo pakeitimų tvirtinimą patvirtinti turėjo Ministrų kabinetas

sąrangos reforma – buvo sudarytas pirmaeilių bei antraeilių miestų sąrašas^{xxvi} ir numatyta, kad kitiems miestams privilegija gali būti skiriama atskiru įstatymu. Tai reiškė, jog šalyje atsirado 5 nauji miestai, kurių administracija tapo nebeprisiklausoma nuo apskrities. O tuo tarpu antraeiliai miestai dalyvavo apskrities savivaldybėje valdžios teisėmis³⁴.

Pasak K. Kriščiukaičio, suteikus daugiau kompetencijų savivaldos institucijoms miestų planavimas turėjo būti aktyvesnis, o miesto pobūdžio vietovių planavimas bei zonų nustatymas turėjo palengvėti. Tačiau didesnės pažangos nebuvo padaryta dėl specialistų trūkumo, o „miestų tarybos, sprendamos kokiam nors perplanavimui lėšų klausimą, žiūrėdavo į jį labiau siaurai, vien tik iš ekonominės kalbamojo momento pusės“⁶². Nors inžinierius kaip priežastį įvardija mažą tarybų narių kompetenciją planavimo klausimais, bet kaip dar svarbesnę spartesnės raidos nebuvimo priežastį jis nurodo tai, jog nebuvo modernaus statybos įstatymo. Jo nuomone, „[...] Statybos inspekcija neturėjo tam reikalui nei atitinkamai parengto personalo tiek kokybės, tiek kiekybės atžvilgiu, nei teisių, dėl to ji negalėjo turėti tokio autoriteto ir galios, kokių reikalinga tokiai įstaigai“⁶². Nepaisant Savivaldybių įstatymo vietos valdžioms suteiktų galių miestams vystyti, pažymėtina, kad struktūriniu požiūriu savivaldybės tapo priklausomos nuo centrinės valdžios. Pasak J. Sireikos, taip tautininkai siekė integruoti vietos valdžią į autoritarinio režimo sistemą^{34 p. 51}.

Nuo 1931 m. pradžios įsigaliojo Statybos inspekcijos įstatymo pakeitimas¹¹⁶, keitęs dar nuo LAK įstatų galiojusius pavaldumo principus – nuo šiol apskričių ir miestų inžinieriai centralizuotai buvo skiriami vidaus reikalų ministro. Kita vertus, tais pačiais metais įvykusi pačios institucijos reforma žymėjo laikotarpį, kuris lėmė ir kokybinės institucijos veiklos slinktis, ir itin didelį išsiplėtojusį įstaigos siekių bei kompetencijų lauką. Inspekcijai pradėjo vadovauti Antanas Novickis, pulkininkas leitenantas, karo inžinierius, Vytauto Didžiojo universitete praplėtęs savo kvalifikaciją kaip civilinis statybos inžinierius. Vyko institucijos reorganizacija: jos pavaldumas Savivaldybių departamentui atšauktas ir jai suteiktas tolygus departamentui statusas. Iliustratyvu, kad dešimtmečio pradžioje vis dar tik du miestai naudojos teise turėti atskirą inžinierių, t. y. šį etatą užimančio asmens nesidalijo su apskritimi. Iš naujo formuojant instituciją visiems aukščiausiojo administracinio skirsnio municipalitetams buvo paskirta po atskirą inžinierių. Taip pat vėl buvo išplėstas centro įstaigos personalas, iš kurio keturi darbuotojai buvo inžinieriai⁹⁹ – be paties A. Novickio, 1933 m. tokias pat pareigas ėjo Kazys Matulevičius, Nikolajus Mačiulskis ir Algirdas Šalkauskis¹¹⁷. Pažymėtina, kad pastarieji du inžinieriai buvo įgiję akademinį išsilavinimą Vokietijos aukštosiose mokyklose, kurios artimai sietinos su tenykšte miestų planavimo disciplinos raida, o jų nuveikti darbai ir pasisakymai spaudoje atskleidžia, kad šie puikiai suvokė tuometės urbanistikos principus. Ir pats A. Novickis 1933 m. deklaruodamas pagrindinius įstaigos prioritetus akcentavo „urbanizmo (miestų ir miestelių planavimo)“ klausimą⁹⁹, o iš likusių

^{xxvi} Savivaldybės teise iš pradžių turėjo **Alytus, Biržai**, Jonava, Jurbarkas, Kalvarija, **Kaunas**, Kybartai, **Kėdainiai**, Kretinga, **Marijampolė**, Mažeikiai, Naumiestis, **Panevėžys**, Prienai, Plungė, Radviliškis, Raseiniai, Rokiškis, Šakiai, **Šiauliai**, Šeduva, Utena, Tauragė, **Telšiai**, **Vilkaviškis**, **Ukmergė**, Virbalis, Zarasai ir Žagarė. Pirmos eilės miestai paryškinti.

dokumentų matyti ir ankstyvi siekiai tobulinti miesto bei apylinkių tvarkymo derinimą¹¹⁸.

Nors įstaigos veikla buvo nuolat tobulinama, tačiau ji ir toliau turėjo didžiulį darbo krūvį tiek centro įstaigoje^{xxvii}, tiek regionuose. Tą lėmė vis didėjančios jai priskirtos kompetencijos ir tebevyraujantis žmogiškųjų išteklių trūkumas. Šias problemas buvo mėginama spręsti įvairiais būdais, pavyzdžiui: kad inžinieriams nebereikėtų atlikti braižymo darbų, reikalavusių itin daug laiko sąnaudų, nuo 1931 m. buvo prašoma apskrityse turėti ir inžinierių padėjėjus-technikus-braižytojus^{xxviii}.

Statybų inspekcija apskričių viršininkams siuntė anketas, kuriose buvo klausiama apie vietos inžinierių darbo sąlygų būklę¹¹⁹, situaciją miestuose. Vienas plačiausių klausimynų parengtas 1931 m. birželio mėnesį, jame miestų statybinio aparato sąranga buvo tiriamą daugiapjūviškai¹²⁰. Pavyzdžiui, siekta gauti atsakymus apie susisiekimo infrastruktūros būklę ir poreikius, sužinoti, ar yra išleista vietos statybos įsakų, koks reziduojančių inžinierių skaičius, ar reikalaujama visapusiško statomų pastatų projekto, ar nustatyti mūro kvartalai, ar yra „lūšnų“ griovimo įstatymo vykdymo statistika. Svarbu, kad dėl tvarkingos miestų plėtros buvo klausta ir vietos atstovų nuomonės bei idėjų. Buvo siekiama išsiaiškinti, ar miestai bei miesteliai turi planus, jei taip – kada jie sudaryti, koks jų mastelis, ar pažymėtos horizontalės, taip pat kreiptas dėmesys į kokybinį aspektą – ar esamas išplanavimas, miestų viršinių nuomone, yra patenkinamas.

Ketvirto dešimtmečio pradžioje iš SI aplinkraščių ir raštų itin išsiskyrė gaisrų prevencijų klausimas^{xxix}. Taip pat raštuose dažnai pabrėžiamas estetiškas aspektas kaip itin svarbus reprezentacijai. Pavyzdžiui, aplinkraščiuose galima įžvelgti ir mūrinės statybos bei čerpių stogų propagavimą: tokio siekio motyvacija buvo daugialypė. A. Novickis kalbėdamas apie čerpes *Savivaldybėje* be estetinio kriterijaus^{xxx} įvardijo ir siekį remti vietos ekonomiką, ir čerpių atsparumą orų stichijoms, taip pat jų ilgaamžiškumą ir priešgaisrinį veiksnį.

1.2.2. Modernaus miestų planavimo reglamentavimo link

Ketvirto dešimtmečio antrojoje pusėje pastebimi momentai, iliustruojantys tiek teisinės bazės, tiek faktinio administravimo kokybinius pokyčius miestų planavimo atžvilgiu. SSI darbuotės užbrėžčių atžvilgiu, vienu tokių taškų galima laikyti

^{xxvii} Pavyzdžiui, pasak A. Novickio, 1937 m. buvo spręsti 1185 klausimai, kai prieš metus tokių svarstymų būta tik 710.

^{xxviii} Savivaldybių departamento direktorius vidaus reikalų ministro pavedimu pagal vyriausiojo statybų inspektoriaus pranešimą apskričių valdyboms 1931 m. birželio mėnesį išsiuntinėjo prašymą – į kitų metų sąmatą įtraukti inžinieriams padėjėjus technikus tose apskrityse, kur jų nėra.

^{xxix} Tai susiję su kai kurių statybos komisijų gana laisvai interpretuotais įstatymais, pavyzdžiui, 1931 m. išsiuntinėjame aplinkraštyje buvo pažymima, kad dažnai nebuvo prižiūrima reikalavimo įrenginėti ugniasienių, kas lėmė ir tų metų didįjį Plungės gaisrą. *Statybos inspekcijos aplinkraštis miestų burmistrams* (1931 06 08). LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 20, 29.

^{xxx} „[...] tiek rudenį, kai visur pilka ir nejauku; tiek žiemą, kai sniegas nušyla – raudonas stogas – gaivina krašto vaizdą.“ NOVICKIS, A. Čerpių stogai. *Savivaldybė*. 1933, 11, 38-41.

vadinamąjį gyvenviečių planų sudarymo penkmečio planą. 1938 m. Nepriklausomybės dieną SSI miestų statybos komisijoms išsiuntintų aplinkraščių buvo raginama šią progą pažymėti sudarant šalies gyvenviečių planus. Situacinių nuotraukų bei išplanavimo projektų rangos darbai turėjo būti išdėstomi kiekvienos apskrities parengtoje penkmečio programoje, kurioje vieniems metams numatytas tam tikras apylinkės miestelių skaičius planams sudaryti¹²³. Tokių planų rangai turėjo būti parengta strategija, pasitelkianti jau turimus matavimo šaltinius, t. y. panaudojant medžiagą, kuri atsirado, pavyzdžiui, skirstant miestelių ūkininkus į vienkiemius. Šie fragmentai turėjo būti apjungiami su galutiniais bendrais brėžiniais^{xxx}, o gyvenviečių planavimo prioritetai buvo numatomi būtent pagal jau esamų šaltinių kiekį. Penkmečio plano klausimas buvo keliamas ir Ministrų taryboje – taip buvo sukurta tarpžinybinė komisija, kuri turėjo parengti geodezinių darbų organizavimo įstatymo projektą. Geodeziniai darbai turėjo būti paskirstyti tarp skirtingų ministerijų, o jiems koordinuoti sudarytas atskiras komitetas. Visgi veikusiai dėl finansinių sumetimų bei personalo trūkumo techninis planų rengimo darbas buvo perduotas vykdyti KAM ir ŽŪM¹⁰⁰. Nors aplinkraštis buvo rekomendacinio pobūdžio, tik vėliau numatant jo pagrindą integruoti į įstatyminę bazę, tačiau tai parodo tiek vis augančią miestų planavimo reikmę, tiek siekį sukurti grafinį pagrindą vėliau numatytiems priimti planavimo įstatams, kurie užtikrintų miestų plėtotės valdymą.

Vis augant poreikiui miestus tvarkyti sistemaiškai, o naujo statybos įstatymo rangai užtrukus, 1936 m. buvo parengtas projektas Miestų žemių tvarkymo įstatymui (MŽTĮ), kuris turėjo atsverti dalį senuosiuose įstatuose kodifikuotų ydų. Visam inžineriniam personalui aptarti jis buvo pateiktas per tais metais vykusį apskričių ir miestų inžinierių suvažiavimą, o jo metu sudaryta Statybos įstatymo komisija konstatavo¹²⁴, kad naujasis Statybos įstatymas bus leidžiamas dalimis^{xxxii}.

MŽTĮ buvo priimtas tik po keleto metų, tad galima daryti prielaidą, jog dėl šio įstatymo svarbos projektas buvo vis tobulinamas. Kad pirminis projektas nebuvo iki galo išbaigtas, suponuoja geodezijos inžinieriaus Medardo Ratauto, pasigedusio glaudesnių sąsajų urbanistikos klausimais, pastabos: „Miestų žemės tvarkymas yra tampriai surištas su miestų planavimu ir tvarkymu kultūriniu atžvilgiu, kitaip sakant, su tais veiksmais, kurie sudaro urbanizmo sąvoką [...] projektas apie pastaruosius visai nemini [...]“¹²⁴. Iš komentarų galima spręsti, kad įstatymą norėta padaryti tiek atspindintį naujas miestų planavimo tendencijas, tiek tai, jog šalies inžinierių kompetencijų lygmuo buvo aukštas.

Dieną, kai reglamentas galiausiai buvo priimtas, K. Kriščiukaitis vėliau kiek pompastiškai, tačiau taikliai įvardijo kaip „Lietuvos urbanizmui istorinę dieną“^{62 p. 16}. 1938 m. liepos mėnesį įsigaliojęs dokumentas turėjo atsverti miestų planavimą iš esmės varžiusius nuosavybės principus, įtvirtintus senuosiuose įstatuose. Svarbiausiu momentu laikytina tai, jog šis įstatymas įgalino stambesnes miestų pertvarkas, t. y.

^{xxx} „Jau dažno miestelio pakraščio dalims situacijos planinės medžiagos šiandien yra. Ją reikia surinkti, pritaikytu masteliu perbraižyti, vienur kitur papildyti reikiama pastatais, centrine gatve, aikšte ir kt. Ir subendrinus suvesti į tinkamą esamos padėties planą“.

^{xxxii} „Statybos įstatymas turėtų būti leidžiamas atskiromis šakomis: žemės ūkio statybai tvarkyti įstatymas; miestų ir miestelių žemėms tvarkyti įstatymas ir kiti.“

leido nusavinti privačią nuosavybę miesto tvarkymo reikmėms. Miestų urbanistinė tvarkyba jame atsispindėjo ne tik iki tol kone plačiausiai suvokta jo forma, taikyta rengtuose miestų planuose, t.y. daugiausiai per gatvių reguliavimą, bet ir buvo numatytas sklypų pertvarkymas į „statybai tinkamus“¹²⁵. Dar po metų buvo išleistos detalios šio įstatymo vykdymo taisyklės. Šio įstatymo svarbą apibendrino E. Ramanauskas, nurodęs, jog dokumentas „[...] nubrėžė principinius tvarkymo prioritetus ir valstybės teises urbanistikos srityje“^{31 p. 221}.

Su šiuo poslinkiu sietina ir sistemingo darbo miestų matavimo bei žemėtvarkos srityje pradžia ir siekis suteikti matininkams atitinkamą kvalifikacinę parengtį. 1939 m. įvykusiame metiniame Lietuvos matininkų ir kultūrtechnikų sąjungos susirinkime Žemės reformos valdybos valdytojas Jonas Danilauskas teigė: „[...] žemėtvarkos darbai baigiasi ir tenka pagalvoti apie būsimuosius darbus: miestų žemių tvarkymą, trianguliacijos darbus, poligonometrijos tinklo sudarymą ir ištisinę krašto nuotrauką [...]“. Siekiant pagreitinoti tokius procesus, 1939 m. naujai atidarytuose matininkų kursuose buvo parengta ir miestų planavimo paskaitų programa, kurią dėstė Jonas Kovalskis¹²⁶.

1.2.3. Krašto statybos komitetas ir teritorijų planavimo užuomazgos

1939 m. Lietuvos ekonomiką stipriai paveikė Klaipėdos krašto netektis ir Antrojo pasaulinio karo pradžia. Su tuo sietini ir ryškūs šalies ekonominę bei ūkinę centralizaciją lėmę pokyčiai, kurie, be kita ko, laikomi ir bendrųjų žemyne vyravusių tendencijų atspindžiais^{127 p. 117-120}. Svarbiausiu ekonominės krašto politikos formavimo įrankiu turėjo tapti Tautos ūkio taryba. Taip pat sudarytas Krašto statybos komitetas (KSK), kuris turėjo kontroliuoti jau centralizuotą šalies statybų sektoriaus vystymąsi, jis matytas kaip logiškas Tautos ūkio tarybos papildinys. Steigiamajame posėdyje komiteto pirmininku paskirtas A. Novickis deklaravo: „[...] pažangą tautos ekonominėje srityje turi lydėti ir atitinkama krašto statybos pažanga“¹²⁸.

Organizacijos tikslas buvo į vieną darinį sujungti įvairias centrinės bei vietinės valdžios institucijas ir veikti kaip centralizuotam vienetui plėtojant šalies statybinius klausimus, tarp kurių kaip prioritetas išskirtas urbanistinių problemų sprendimas. 1938 m. pradžioje vienas pirmųjų idėjų apie panašią vyriausybės lygmens organizaciją iškėlė tuometinis susisiekimo ministras Jokūbas Stanišauskis. Laiške, skirtame Ministrų kabinetui, jis siūlė tokią įstaigą kurti pasinaudojant „Vokietijos pavyzdžiu“, kas leistų racionalizuoti statybą ir sudaryti „kompetentingą organą Krašto statybos principiniams reikalams svarstyti ir spręsti“¹²⁹. Jo vadovaujamai ministerijai buvo pavesta parengti Statybos komiteto ir Statybos tarybos struktūros projektus, įtraukiant kylančius sumanymus įstatyminiu, kompetenciniu ir teisiniu atžvilgiais bei panaudojant ir kitų Baltijos valstybių patirtį. Naujo dokumento rengimas buvo deleguotas ministerijos inžinieriui Leonui Tuskeniui. Pasikeitus Ministrų kabineto sudėčiai tai greičiausiai buvo pamiršta, o vėliau ministerija gavo jau kitų asmenų parengtą KSK įstatymo projektą¹²⁹. SM rengto įstatymo varianto gairėse kaip svarbiausi komiteto uždaviniai buvo numatyti: „[...] paruošti statybos įstatymo ir jo vykdymo taisyklių projektus, paruošti statybinių normų projektą, tikrinti ir tvirtinti

svarbesniųjų viešųjų statybų projektus, koordinuoti atskirų ministerijų statybos veikla, rūpintis urbanizmo reikalais [...]“¹²⁹.

1939 m. išleistas Krašto statybos komiteto statutas¹³⁰ numatė daugiabriaunę veiklą: komitetas turėjo tarnauti tiek kaip filtras idėjoms, ateinančioms iš įvairių valdžios institucijų, tiek kaip pagrindinis idėjų generavimo branduolys planingo šalies vystymo plotmėje, be to, šio funkcija buvo ir tarnauti kaip savotiškam tyrimų institutui. Itin akcentuoti buvo tarpdisciplininiai „statybos būklės“ tyrimai visoje šalyje, pagal kuriuos turėjo būti plėtojamos šios vystymo trajektorijos. Pasak A. Novickio, vienas pagrindinių prioritetų buvo „sustabdyti neplaningą ir gaivališko pobūdžio mūsų miestų plėtimąsi“, kaip iliustracijos buvo pateikti Julijanavos bei Šančių pavyzdžiai¹²⁸, laikyti ryškiausiais.

Įsteigus Krašto statybos komitetą atsirado ne tik teritorijų bei regioninio planavimo užuomazgų, bet ir visų urbanistinių klausimų, susijusių su vasarviečių tvarkymu, miestų plėtra, susisiekimu ir kraštovaizdžio planavimu, sprendimas turėjo būti centralizuotas. Kaip dėsningas komitete spręstinos problemos pavyzdys būtų municipaliniai ginčai, pavyzdžiui, ilgą laiką miesto taryboje užstrigę naujosios Kauno rotušės ir miesto pirties statybų klausimai¹²⁸. Taigi pagrindinius KSK uždavinius galima sugrupuoti taip: a) regioninio pobūdžio poreikių tyrimai; b) iš jų daromos išvados ir reglamentavimas; c) tarpininkavimas tarp ministerijų ir kitų institucijų; d) planingas *miestų statymas*; e) specialistų rengimas ir f) būsto klausimo sprendinių paieškos¹³¹.

Komitetą sudarė 10 narių, kurie buvo skiriami Ministrų tarybos pagal vidaus reikalų ministro pasiūlymą iš „[...] statybos žinovų ir kitų asmenų, kurių žinios reikalingos Komiteto darbui“¹³⁰, o įstaigos priimami planai ir nutarimai buvo tvirtinami Ministrų taryboje. Steigiamasis posėdis įvyko 1939 m. balandžio mėnesį – jo metu buvo sudaryta valdyba, kuriai vadovavo A. Novickis, patarėju buvo numatytas tuomet jau Švietimo ministerijos Mokslo departamento direktoriaus pareigas ėjęs J. Stanišauskis, o sekretoriumi paskirtas ŽŪR Statybos skyriaus vedėjas Vladas Švipas. Matyt, išaugus poreikiui, 1940 m. gegužės mėnesį komiteto narių skaičius buvo padidintas nuo 10 iki 15¹³², prie buvusių narių prisijungė Žemės banko direktorius V. Nainys, Susisiekimo ministerijos inspektorius J. Čiurlys, Kauno miesto savivaldybės urbanistas J. Kovalskis bei Šiaulių inžinierius S. Stulginskis¹³². Tuo metu iš KSK pasitraukė V. Landsbergis-Žemkalnis, greičiausiai negalėjęs suderinti veiklos komitete su dideliu darbo krūviu Vilniaus miesto Statybos skyriuje.

Organizacijos posėdžių protokolai rasti ne visi, tad sunku detaliai analizuoti procesus, kurie spėjo joje įvykti. Komiteto posėdžiai vykdavo kas dvi savaites ir, manytina, iš viso buvo posėdžiauta 26 kartus^{xxxiii}. Iš esamų protokolų bei nuotrupų kituose dokumentuose galima spręsti, kad gvildenant miestų ir kaimų tvarkybos klausimus, be kitų aspektų, buvo daug šnekama ir apie estetiką, pavyzdžiui: 1940 m. gegužės 16 d. posėdyje atsižvelgiant į V. Švipo pranešimą buvo prieita prie išvados – įpareigoti savivaldybės išleisti privalomus įsakymus privačioms sodyboms tvarkyti, kuriuos iki tol turėjo vos keletas miestų ir apskričių. Šis procesas turėjo vykti kaip

^{xxxiii} Paskutinis žinomas (1940 m. birželio 13 d.) posėdžio protokolas paženklintas 26-uoju numeriu

jungtinė Savivaldybių departamento ir SSI darbuotė¹³², tai iliustravo tarpinstitucinį organizacijos veiklos modelį.

Dar pačioje veiklos pradžioje 1939 m. gegužės mėnesį KSK buvo parengęs „Miestų ir miestelių planavimo įstatymo“ projektą, kuriame, be kita ko, turėjo būti svarstomas ir kurortų klausimas. Nors spaudoje buvo skelbiama, kad įstatymas netrukus bus teikiamas svarstyti Ministrų tarybai, tačiau visas tekstas ir svarstymo peripetijos kol kas nežinomi. Iš likusių jo aprašymų galima spręsti, jog įstatymo projektas yra tiek logiškas Miestų žemių tvarkymo įstatymo tęsinys, tiek papildinys. Be to, jame ir aspiracijos regioninio ir teritorinio planavimo siekti įstatyminiu pagrindu¹³³.

Įstatymo projekte buvo apie 70 straipsnių, iš kurių matyti ir KSK manifestuoti platus užmojai planingai vystyti kraštą. Pavyzdžiui, plėsti esamus miestus ar steigti naujus numatyta tik atsižvelgiant į tinkamas ekonomines, infrastruktūrines ar gamtines sąlygas, nors kartu tokie procesai galėjo vykti „[...] ir kitur, kur gyventi tinkamos vietos, kur vyksta ar numatoma intensyvi statyba“, taip pat siekta uždrausti miestų statybą vietose, „[...] kurių tvarkymas būtų netikslus, neekonominis ir nepatogus gyventojams [...]“ dėl tų pačių sąlygų ar „[...] dėl galimo miesto ar miestelio nedarnumo ir dėl nenormalaus miesto plėtimosi į pakraščius“¹³³. Visiems miestams buvo numatyta prievolė turėti parengtus bendruosius bei detaliuosius planus, o tankumas turėjo būti reguliuojamas atsižvelgiant į numatomą zonavimą^{xxxiv}.

Nors pats KSK įsteigimas traktuotinas kaip stipriai centralizuojantis veiksnys, tačiau numatytas įstatymas savivaldybėms suteikė dar daugiau teisių organizuojant miestų tvarkybą: jos turėjo būti įgalintos „[...] steigti, tiesti ir keisti [...]“ miestų susisiekimo infrastruktūrą bei viešąsias erdves¹³³. Be to, buvo numatytos išplėstos teisės taryboms leidžiant vietinio pobūdžio įstatus, kurie reglamentuotų sklypų dydžius, užstatymą ar integravimą į urbanistinį karkasą; KSK ir vietinės statybų komisijos buvo atsakingos ir už miesto dalių planavimo prioritetizavimo klausimą. Tarybai priėmus sprendimą, vyr. statybos inspektoriaus įsakymu^{xxxv}, turėjo būti pradedamas rengti planas, o jį patvirtinusi savivaldybė arba vyriausioji valdžia turėtų teisę nusavinti reikiamus plotus infrastruktūrai plėtoti. Pažymėtina, kad įstatyme taip pat buvo numatoma ir vizualinė paveldo objektų apsauga, įgalinant savivaldos organus „[...] drausti miestuose prie tam tikrų, istorinės ir estetinės reikšmės gatvių ir aikščių statyti tokius trobesius, kurie pakeistų savitumą ir kitais reikalais“¹³³.

Vienas svarbiausių KSK klausimų turėjo būti būsto trūkumo sprendinių paieškos. Skaičiuota, kad tuo metu pagal prieauglį miestuose reikia pastatyti apie 6000 naujų butų¹³³. Ministrų taryba komitetui nurodė parengti „darbininkų, amatininkų ir tarnautojų“ aprūpinimo butais strategiją – vadinamąjį Butų statybos ugdymo planą. Reglamentas turėjo būti daugiabiaunis, įgalintas tuomet dar neseniai priimto MŽTĮ žemės tvarkymo įstatymo. KSK išipareigojo į jį įtraukti tokius aspektus kaip organizavimas, standartizacija, reglamentavimas, finansavimas, žemės paskirstymas ir informacinė sklaida. Būsimojo plano priežiūrą turėjo vykdyti naujai prie SSI

^{xxxiv} Gyvenamųjų kvartalų dydis miestuose ir miesteliuose turėjo būti reglamentuotas 30–120 m ir 150–300 m gylgio bei ilgio parametrais

^{xxxv} Sostinėje – VR ministro

sudaryta Butų statybos referantūra, tarp jos pareigų buvo numatyta atsakomybė už normatyvus, standartus bei taisykles, kuriems parengti planuotas tiesioginis darbas su savivaldybių atstovais¹³⁴.

Veikiausiai dėl to, kad ši klausimą reikėjo spręsti nedelsiant, buvo parengtas ir projektinis veiklos planas, numatęs būtiniausias priemones ir turėjęs būti tarsi pagrindinio dokumento šablonu. Pagaliau numatyta steigti nuo pat nepriklausomybės pradžios viena didžiausių reikmių laikytą ilgalaikės ipotekos įstaigą, kuri turėjo medijuoti statybų kreditavimo klausimu. Be to, siekiant platesnės statybos finansavimo sklaidos, turėjo būti įsteigtos ir Statybos taupomosios kasos (STK)^{xxxvi}, kurių veiklai užtikrinti numatytos viešųjų ryšių kompanijos. Pažymėtina, jog turėjo būti plačiai propaguotas ir privačios iniciatyvos modelis – itin akcentuojamas ir tinkamų sąlygų sudarymas statybos kooperatyvams steigti ir jiems skatinti. Planuose taip pat buvo pabrėžiamas socialinis aspektas ir numatytas priemonių planas lengvatoms, skirtoms nepasiturintiems asmenims; pigių butų statyba turėjo būti atleista nuo mokesčių bei rinkliavų. Pažymėtina, kad oficialioje politikoje buvo kryptama link statybų tipizavimo bei industrializacijos – buvo numatyta ne tik tipinių planų ir projektų gamyba, o masinė kolonijų statyba kaip efektyviausia kryptis, kuriai vykdyti turėjo būti organizuojama ir standartinių pastatų dalių gamyba¹³⁴.

Savivaldybės turėjo būti įpareigosios skirti rezervinės žemės gyvenamojo ploto plėtrai; joms taip pat turėjo būti sudaryta pirkimo pirmenybė arba žemė galėjo būti nusavinama. Siekiant tai įgyvendinti KSK buvo pavesta parengti Savivaldybių žemės sklypų atsargoms sudaryti įstatymo projektą¹³⁴. Pažymėtina, kad Klaipėdoje veikusios „Statybos“ bendrovės atitikmens steigimo Didžiojoje Lietuvoje plano projektas buvo parengtas dar 1938 m. Jo autorius gyventojų aprūpinimą būstu matė kaip „antrą žemės reformą“ ir itin sietiną su būsimuoju mūrinės Lietuvos planu. Projekte galima įžvelgti ir nacionalistinį lituanizacijos momentą; čia buvo nurodomas „ateities perspektyvų ir miestuose lietuviškumo sustiprinimo sumetimais suinteresuotų“ valdininkų ir tarnautojų būrimasis į statymo bendroves¹³⁵.

Numatytas Pigiųjų butų statybos komitetas, turėjo būti sudarytas iš skirtingų įstaigų atstovų^{xxxvii}. Hipotetinio komiteto pagrindinis uždavinys buvo „[...]organizuoti valstybiniu mastu pigiųjų butų ir nuosavų namelių statybą, siekiant kaimo ir miesto darbininkams duoti minimalines kultūringo gyvenimo sąlygas[...]“¹³⁶. Komitetas turėjo ne tik kredituoti, statyti, tarpininkauti bei privačias iniciatyvas skatinti, bet ir perimti laisvus sklypus iš ŽRV. Be to jam turėjo būti suteikiama teisė nusavinti sklypus, potencialiai tinkamus kolonijų statyboms. Vėlgi reikia pabrėžti, jog buvo siekiama įtraukti visuomenę – A. Novickis „nusimanančius ir suinteresuotus“ šiuo reikalu spaudoje ragino kreiptis su sumanymais bei kritika¹³⁷.

Šiuos institucinius procesus nutraukusios pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpis pasižymėjo tuo, kad buvo pradėtos ardyti egzistavusios įstaigos ir jų

^{xxxvi} Numatyta, kad hipotekos įstaiga pagal savo pajėgumus galės kredituoti iki 50 proc. statybų / sklypo vertės, o vad. antrajai hipotekai turėjo padėti STK, kuri pagal planą savo indėlininkams turėjo būti įgali skirti 70–75 proc.

^{xxxvii} Keturių VRM skirtų narių (Sveikatos, Darbo ir soc. apsaugos, Savivaldybių departamentų ir Statybos inspekcijos atstovų) bei po vieno atstovo iš ŽŪM, ŽŪR, FM, Įpotekų įstaigos bei Darbo rūmų.

įdirbis. Savivaldybių departamento ir Statybos inspekcijos funkcijos buvo perduotos naujai suformuotai Komunalinio ūkio ministerijai, nors, tiek respublikinėse institucijose, tiek ir municipalinėse, išliko daugelis to pačio personalo. Lietuvos kontrolę perėmus vokiečių okupacinei valdžiai, buvo įsteigta Statybos valdyba, kurioje įkurta ir Miestų planavimo direkcija. Vyriausiajai statybinei institucijai vėl vadovavo A. Novickis, tuo tarpu į urbanistiką orientuoto poskyrio direktoriumi buvo Algirdas Šalkauskis. Čia taip pat dirbo K. Kriščiukaitis ir jaunosios kartos atstovai – Jurgis Okunis, Vladas Zubovas ir Kazys Šešelgis^{xxxviii}.

1.2.4. Urbanistikos akademinė institucionalizacija

Nors trečiame dešimtmetyje urbanistika aukštojo mokslo srityje buvo gana naujas subjektas, bet ir anuomet lietuviškoje spaudoje galima rasti pasiūlymų steigti tokias studijas. Inžinieriaus A. Ožinskio publikacijoje dar 1926 m. buvo konstatuojama, kad prie sistemingos *miestų statybos* „[...] turi padėti mūsų aukštojo mokslo įstaigos, steigdamos speciales miesto statybos katedras [...]“¹³⁸. Tik kone po dešimtmečio 1934 m. VDU Technikos fakulteto Statybos skyriaus studentams pagaliau atsirado *urbanizmo* paskaitos, nors, anot K. Kriščiukaičio, šioms „[...] tiek maža buvo skiriama laiko, jog apie rimtas studijas negalėjo būti nė kalbos“^{62 p. 18}. Kad urbanistinių mokslų situacija prasta, atspindi ir kritinė publikacija, apie Technikos fakulteto diplominių darbų parodą, paskelbta viename pagrindinių šalies dienraščių. Autorius baigiamuosiuose darbuose išvelgia didžiausias pastatų projektų ydas, kylančias būtent dėl trūkstamo ar blogai išspręsto urbanistinio konteksto: „[...] *Urbanizmo* atžvilgiu visi projektai neišlaiko kritikos. Dauguma projektų neturi situacijos planų [...]“¹³⁹.

1936 m. *urbanizmo* pagrindų dėstymą universitete perėmė K. Kriščiukaitis¹³⁹; nors jo paskaitų turinys lieka neaiškus, tačiau paties architekto publikacijos spaudoje suponuoja, kad naujoji architektų karta gaudavo kokybiškas tuolaikines disciplinos žinias, aprėpiančias ir istorinį¹⁴⁰ pjūvį. 1939 m. V. Landsbergis-Žemkalnis siūlė urbanistikos klausimus šalyje spręsti kuriant asmeninės patirties perdavimo strategiją, pavyzdžiui, būsimieji miestų planuotojai galėtų praktikuotis Jono Kovalskio vadovaujamame Kauno planavimo skyriuje, taip vėliau sudarant galimybes kvalifikuoto personalo diseminacijai po visą šalį¹⁴¹.

Nors Technikos fakulteto reformos, glaudžiai susijusios su architekto specialybės klausimu, reikmė buvo konstatuojama ilgą laiką, tačiau suaktyvėjimas pastebimas tik ketvirto dešimtmečio antrojoje pusėje, o realūs pokyčiai prasidėjo tik 1940 m. Krašto statybos komitetas po svarstymo konstatavo, kad technikos mokslų reforma yra neatidėliotina ir buvo siekiama nuo rudens įsteigti Politechnikos institutą, arba, nespėjus to padaryti, vykdyti reformuotą Technikos fakulteto programą¹⁴². Nors Politechnikos institutas tuomet įsteigtas taip ir nebuvo^{xxxix}, bet nauji mokslo metai,

^{xxxviii} Pagal LCVA f. 1622 saugomas bylas, kurios buvo tęsiamos ir pirmosios sovietinės bei vokiečių okupacijų metais.

^{xxxix} Tą lėmė nepakankamas laiko tarpas

prasidėję jau pirmosios sovietinės okupacijos metu, buvo pradėti su reformuota VDU technologine sekcija: Technikos fakultete atsirado Architektūros skyrius. Čia nuo 1941 m. buvo dėstomas pilnas *urbanizmo* kursas, nors, pasak K. Kriščiukaičio, prasidėjus karui kilo sunkumų dėl studentų praktikos darbų^{142 p. 17}.

K. Kriščiukaitis pažymi ir V. Landsbergio-Žemkalnio indėlį akademinėms *urbanizmo* užuomazgoms: pastarojo iniciatyva keletas studentų diplominiams darbams pasiėmė „[...] temas iš *urbanizmo* srities, būtent: K. Šalaševičius – Žvėryno perplanavimą, o M. Kleinas – Vilniaus miesto pramonės rajono planavimą [...]“^{62 p. 21}. Vokiečių okupacijos laikotarpiu, nuo karo nukentėjus nemažam miestų skaičiui, atsirado prielaidos juos atstatyti pagal modernius planavimo siekius. Nors Lietuvoje vis dar trūko kompetentingų specialistų, tam buvo pasitelkiami ir VDU studentai, kurie, iš vienos pusės, kompensavo žmoniškųjų išteklių spragą, o iš kitos pusės, gavo realios praktinės patirties. Pasak K. Kriščiukaičio, būsimieji diplomantai buvo parengę apie dešimties gyvenviečių projektus, kur pateikė po keletą variantų. Nors architektas atkreipė dėmesį į „akademinį“ parengtų darbų pobūdį, bet taip pat pastebėjo, kad ateityje juos bus galima panaudoti kaip „labai rimtą medžiagą“ miesteliams perplanuoti^{62 p. 26}.

2. MIESTAS MINTYJE: URBANISTINIŲ IDĖJŲ SKLAIDA, RAIDA, IDEALAI IR DISKURSAS

2.1. Organizacijos, suvažiavimai ir studijos

2.1.1. Svarbiausios nacionalinės organizacijos

Paraleliai institucinės bazės veikė ir keletas svarbių organizacijų, kurios darė didesnę ar mažesnę įtaką formuojamam įstatyminiam laukui ir pažiūroms. Svarbiausiais iš jų laikytini administracinio bei techninio personalo sambūriai, kur vykdavo miestų vystymo klausimo diseminacija. Administracinio personalo atžvilgiu pagrindiniu idėjų apsiikeitimo lauku visų pirma laikytini 1920–1922 m. SD organizuoti Lietuvos savivaldybių atstovų suvažiavimai, iš kurių radosi kasmetiniai LMS susirinkimai. Nors jau pirmajame tokio pobūdžio suvažiavime šį kuravęs E. Kubilius skaitė pranešimą miestų statybos tematika^{xl}, tačiau būtent antrojoje sueigoje miestų statybos ir vystymo klausimai išsivystė į vieną pagrindinių temų^{xli}. Pažymėtina ir tai, kad suvažiavimas vyko aplinkoje, kuri tiesiogiai kreipė į miesto planavimo tematiką, t. y. E. Kubilius konferencijos salėje parengė nedidelę parodą apie miestų planavimą ir statybą^{xlii}, kas laikytina pirmąja urbanistinės tematikos ekspozicija Lietuvoje.

Nors apie būtinumą sudaryti Lietuvos miestų sąjungą (LMS)^{xliii} buvo kalbėta ir pirmuose savivaldybių atstovų suvažiavimuose, procesas užtruko keletą metų. 1923 m. Kauno miesto valdybos nariai, inicijuoti burmistro J. Vileišio, sudarė komisiją, parengusią sąjungos įstatus, o 1924 m. pavasarį įvyko pirmasis suvažiavimas^{xlii}. Nors šie suvažiavimai vykdavo kasmet, o pranešimų, tiesiogiai ar netiesiogiai artimų urbanistiniams klausimams, skaičius svyravo, o iki pat 1940 m., kai įvyko paskutinis suvažiavimas, tai buvo viena ryškesnių temų. Didėjančią miestų planavimo klausimo svarbą suponuoja ir tai, kad 1934 m. buvo priimti nauji sąjungos įstatai, kur tarp pagrindinių nuostatų buvo įrašytas ir siekis skatinti „[...] tinkamą miestų ir miestelių užstatymą [...]“^{xliiii}.

Svarbiausi techninio-inžinerinio pobūdžio įvykiai buvo apskričių ir miestų inžinierių suvažiavimai. Nors pirmąjį renginį^{xliiii} LAK organizavo 1921 m., tačiau kitos

^{xl} Apie pranešimą dėl statybos miestuose *Sietynas* rašė „[...] referento kalba sunki ir vargiai suprantama“. Miestų ir apskričių savivaldybių suvažiavimas. *Lietuva*, 1920 09 23, 2

^{xli} Tarp temų buvo tokie aspektai kaip savivaldybių teisė nusavinti žemę viešiesiems projektams, pakeisti vadinamuosius amžinosios nuomos įstatus, galimybės užtikrinti ilgalaikes paskolas, statybos netinkamuose sklypuose uždraudimas ar dvarų žemės panauda kolonijų statybos ar rekreacinės reikmės.

^{xlii} *International Garden Cities and Town-Planning Association: Report of Conference*. London, 1922, 10.

^{xliii} Iki 1935 m. – Lietuvos miestų ir miestelių sąjunga

^{xliiii} Tuomet vis dar Apskričių ir technikų suvažiavimą

konferencijos įvyko tik po dešimtmečio. Renginių metu, po pranešimų, buvo sudaromos specialios komisijos, nagrinėjusios tam tikrus probleminius klausimus. Pirmajame suvažiavime daugiausia kelta klausimų^{xlvi}, susijusių su personalo padėtimi bei kompetencijomis, tačiau buvo pranešimų ir apie būsto krizę, miestų bei kolonijų statybą ir statybos bendrovių sudarymą, siekiant planingo šalies atstatymo⁹⁴.

Antroji^{xlvi} sueiga įvyko tik po dešimtmečio 1932 m., nuo to laiko jos vykdavo kasmet iki pirmosios sovietinės okupacijos. Sueigos atkūrimas sietinas su A. Novickio bandymais reformuoti šalies inžinerinės ir (ar) architektūrinės minties lauką – netgi įžanginiame žodyje buvo konstatuojamas idėjų difuzijos aspektas:

„[...] jums norime papasakoti, kaip mes čia centre dirbame ir ko siekiame savo darbuose; iš jūsų norime išgirsti jūsų rūpesčius, jūsų darbo sąlygas [...] norime duoti progos [...] visiems susieiti ir susipažint bei užmegzti artimesnius korporatyvinius santykius [...]“¹⁴⁴.

Tiek 1932 m.¹⁴⁵, tiek sekančiais^{xlvi} metais beveik pusę pranešimų gvildeno urbanistinius klausimus, o pastarojo suvažiavimo priimtos rezoliucijos atspindėjo siekius rasti atsakymus, kaip būtų galima išvengti didžiųjų miestų planavimą kamavusių ydų. Po truputį suvažiavimuose buvo plečiamas ir tarpinstitucinis bendradarbiavimas: 1936 m. svečio teisėmis jau dalyvavo daug kitų žinybų techninio personalo, o vyraujančios diskusijų temos buvo Miestų žemių tvarkymo įstatymo, valstybės techninio aparato reformų ir bendradarbiavimo tarp skirtingų institucijų problemos. Antroji suvažiavimo diena buvo rezervuota išvien „architektūros ir urbanizmo reikalams“, įskaitant ir čia priimtą nuostatą dėl Šventosios kaip pavyzdinio miestelio vystymo¹²⁴. Miestų planavimo tematika liko svarbia renginio dalimi iki pat paskutinio suvažiavimo 1940 m.

Urbanistiniams klausimams dėmesio buvo skirta ir architektų profesinės organizacijos atitikmeniu laikytinos Lietuvos inžinierių ir architektų draugijos (LIAD) veikloje. LIAD pradžia sietina su Lietuvos technikų draugijos 1924 m. organizuota Lietuvos inžinierių ir architektorių konferencija, kurios metu buvo nagrinėti „atstatymo ir techniniai klausimai“¹⁴⁶. Nors draugijoje bei jos suvažiavimuose dažnai buvo keliama su sistemingos miesto plėtotės ir planavimo aspektais susiję klausimai, tačiau tiek vidinė trintis, tiek organizacijos įtakos trūkumas ilgą laiką sudarė kliūčių draugijos reikšmei didėti. Vėliau V. Landsbergis-Žemkalnis prisimindamas, kokią nedidelę LIAD įtaką turėjo trečią dešimtmetį miestuose

^{xlvi} Pranešimai: Kelermilerio „Lietuvos Atstatymo Komisariato uždaviniai ir tikslas“; Verbickio „Apskričių ir Miestų technikų uždaviniai ir priedermės“; Apskričių technikų pranešimai apie darbų stovį; Helcermano „Miestų statymo ir bustinių planų reikšmė“; Bomšteino „Apie statybos taisykles“; Krasausko „Apie statybos krizę“ ir „Apie ugnies nebijomą statymą“.

^{xlvi} Spaudoje numeruojant suvažiavimus pasitaiko sąjaukos dėl numeracijos: kartais ketvirto dešimtmečio inžinierių sueigos būna skaičiuojamos įtraukiant 1921 m. suvažiavimą, o kartais – ne.

^{xlvi} Tarp pranešimų buvo referatai apie miestelių tvarkymą, kelių tvarkymą bei tiesinimą, miestų ir apskričių inžinierių darbo normavimą, pradžios mokyklų tipinius projektus, įstatymų leidybą bei urbanistiką.

vykusiems procesams, atkreipė dėmesį tam tikrus neigiamus reiškinius: „[...] nesiskaityta absoliučiai su žinovų bei prityrusių žmonių nurodymais, vieša kritika, paskaitomis ir net architektų bei istorikų archeologų protestais, memorandumais ir p.“³. Pasak architekto, buvo ignoruotas ir LIAD architektūros sekcijos 1926 m. Vidaus reikalų ministerijai įteiktas memorandumas dėl Kauno Rotušės aikštėje vykdytų rekonstrukcijų, kurios lėmė erdvinius pokyčius, vertintus neigiamai³.

Kad architektų atžvilgiu sąjunga trečiame dešimtmetyje nebuvo stipri, rodo ir 1926 m. *Savivaldybių balse* išdėstytos nuostatos, kai nepavyko gauti pakankamo kiekio referatų planuotam atskiram numeriui apie miestų tvarkymą: „Buvo šiek-tiek subruzdusi svarstyti statybos klausimus inžinierių draugijos architektorių sekcija, bet jos narių pasitarimai nenuėjo dar toliau vien kritikos viso to, kas yra daroma ir bendrų pastabų [...]“¹⁴⁷. 1931 m., priiminėjant naujuosius sąjungos įstatus ir apžvelgiant praėjusių metų darbus, buvo konstatuota, jog architektų sekcija per metus beveik nebuvo aktyvi¹⁴⁸. Organizacijai greičiausiai nepadėjo ir tam tikri vidiniai nesutarimai, dėl kurių trumpam 1931 m. atskilo ir veikė atskira Lietuvos diplomuotų inžinierių ir architektų draugija (LDIAD)^{xlvi}.

Vis dėlto nesant atskiros architektų organizacijos LIAD buvo svarbiausias panašaus pobūdžio institutas, kuriame svartyti ir esminiai šalies urbanistiniai klausimai, o ketvirtame dešimtmetyje jos įtaka augo, plėtėsi veiklos pobūdis. Pavyzdžiui, 1938 m. Architektūros sekcija svarstė mūrinės Lietuvos plano projektą ir dalyvavo Maisto darbininkų kolonijos *jury* komisijoje¹⁴⁹, o 1939 m. plėtojant miestų žemių tvarkymo klausimą buvo įkurta ir atskira geodezininkų sekcija¹⁵⁰. Šis poslinkis rodo tiek tai, kad draugijos ir oficialieji instituciniai siekiai sutapdavo, tiek tai, kad dėl MŽTĮ išaugusi matininkų reikmė buvo suvokiama organizacijos viduje.

Svarbiu atskaitos tašku laikytinas antrasis Inžinierių ir architektų kongresas, vykęs 1938 m., jo programoje urbanistikos klausimams skirtas pagrindinis dėmesys. Jau po karo kongresą kaip savotišką lūžį akcentavo ir K. Kriščiukaitis: „[...] darbų programoje ypač buvo pabrėžtas Lietuvos urbanizacijos reikalingumas pagal šių dienų gyvenimo principus. Nuo to laiko žodis „urbanizmas“ girdimas visur“^{140 p. 27}. Kad urbanistikos reiškinio klausimas organizacinėse struktūrose įgavo naujų kokybinių aspektų, rodo ir tai, jog maždaug panašiu laiku apie tai buvo aktyviai diskutuojama ir *Naujosios romuvos* (NR) klubo susirinkimuose. Anot D. Mačiulio, NR klubas tuo metu buvo įtakingiausias kultūrinis sambūris, buvęs arti valdančiųjų sluoksnių^{22 p. 36}, tad galima daryti išvadą, jog šioje organizacijoje aktyviai veikė naujosios architektų ir (ar) inžinierių kartos atstovai gavo reikšmingą poziciją institucionalizuojant miestų planavimo doktrinas.

Miestų planavimo klausimą, nors ir ne taip vyravusį, galima išvelgti diskutuojamą ir tarp matininkų profesijos atstovų. 1917 m. Kaune susikūrė matininkų profesinė organizacija, vėliau pasivadinusį Lietuvos matininkų ir kultūrtechnikų sąjunga (LMKS), veikė kaip pagrindinis šių sričių specialistus vienijęs organas. 1930 m. organizacijos nariai pirmą kartą dalyvavo tarptautiniame matininkų kongrese, kur tarp kitų šešių temų buvo nagrinėjami ir miestų statybos planai. Kongreso metu buvo

^{xlvi} Lietuvos diplomuotų inžinierių ir architektų draugijoje Architektūros sekcijos pirmininku buvo Algirdas Šalkauskis, tarp draugijos narių buvo S. Kudokas ir V. Landsbergis-Žemkalnis

priimta nuostata, išreiškusi siekį: „Stengtis didinti matininkų įtaką projektais ir patarimais miestų statyboje ir miestų išplanavime [...]“^{xlix}. Nuo to laiko organizacijos suvažiavimuose sporadiškai pasitaikydavo pranešimų urbanistikos tema, ypač tai suaktyvėjo ketvirto dešimtmečio gale, vėlgi, sąsajoje su MŽTĮ.^{xlix}

2.1.2. Organizacijų dalyvavimas tarptautiniuose renginiuose

Užuominų apie ryšius su pagrindine anuomete miestų planavimo organizacija IFHTP randama dar 1922 m.: spaudoje buvo pranešta, kad Latvijon kviečiamas Miestų-sodų draugijos atstovas Ewartas Culpinas, kuris numatęs porai dienų apsistoti Kaune¹⁵³, nors duomenų apie tai, kad tas vizitas įvyko, toliau nėra aptikta. Tų pačių metų IFHTP Londono kongrese dalyvavo Kauno burmistras J. Vileišis, vykęs kaip Lietuvos pagražinimo draugijos (LPD) atstovas. Draugija buvo įgaliojusi jį „[...] vesti Londone derybas dėl pasiskolinimo pavyzdingo plano ruošiamai Lietuvoj parodai“¹⁵⁴. Vis dėlto lieka neaišku, apie kokią parodą buvo kalbama. Tų metų konferencijoje, kurią taip pat lydėjo didelė „planų, nuotraukų, apgyvendinimo schemų ir miesto planavimo“ paroda, vis dar atsispindėjo gana ortodoksiška miestų-sodų organizacijos idėjinė linija, o be to, į programą buvo įtrauktas ir apsilankymas Welwyno mieste-sode¹⁵⁵. Miestų-sodų organizacijos užmojai propaguoti savo idealus po karo atsistatančioje Europoje turėjo įtaką ir Lietuvai bei aplinkiniams regionams, tai suponuoja faktas, kad konferencijoje dalyvavo visų trijų kaimyninių valstybių atstovai¹.

Jonas Vileišis atstovavo LPD ir 1923 m. vykusiame IFHTP kongrese Geteborge. Svarstant federacijos kvietimą dalyvauti suvažiavime ir „[...] parodai pristatyti kelius Lietuvos miestų planus“^{li}, Kauno burmistras konstatavo, kad yra galimybė tam paruošti „[...] mūsų skverų, gazonų ir miesto išplanavimo [...] planus [...]“¹⁵⁷, nors ir vėl įrodymų, kad panašūs brėžiniai federacijai buvo pateikti, nėra aptinkama. Dalyvavimą Geteborgo (Göteborg) kongrese finansavo Kauno miesto valdyba, kuri be J. Vileišio nusprendė į renginį deleguoti ir tuo metu laikinai miesto techniko pareigas ėjusį A. Jokimą. Šis prašymą ir įgaliojimą vykti į kitą Baltijos pusę vėlgi motyvavo ne tik „platinimu idėjos miestų-sodnų visuomenėje“, bet ir glaudesnių ryšių

^{xlix} Pavyzdžiui, 1939 m. susirinkime J. Kovalskis skaitė pranešimą „Mūsų miestų tvarkymo problema“. Metinis sąjungos suvažiavimas. In *Žemėtvarka ir melioracija*. 1939, 2, 93-99.

¹ Oficialiame Londono konferencijos leidinyje taip pat skelbiama, kad šioje sueigoje dalyvavo ir inžinierius Tomas Naruševičius – tuometinis Lietuvos pasiuntinys Londone, vėliau tarnavęs kaip LR susisiekimo ministras. *International Garden Cities and Town-Planning Association: Report of Conference*. London: 1922.

^{li} Kvietime dalyvauti buvo prašoma: „[...] teikti aukas planų, atvaizduojančių geriausių ir įdomiausių Jūsų šalies darbą. Daugiausiai tam tikslui tinkanti medžiaga būtų planai atvaizduojanti istorišką išsivystymą miestų, susisiekimo problemas, mirtingumą, sanitarijos padėtį priežastimi pastarųjų augimu; ir sugestijas jų pataisymui, miesto padidininui sumanymus, apylinkės, planai, sąlyginiai planai, daržinių miestų išsivystimus / bet ne atskirų namų planai, kurie nebūtų paruošti sąryšiu bendru miesto išsivystymo planu [...]“. *Lietuvai pagražinti draugijos gautų parodos nuorodų vertimas į anglų kalbą* (1923). KRVA, f.219, ap.1, b.239, 2.

su Švedija bei kitomis valstybėmis užmezgimu¹⁵⁷. Iš paties dalyvavimo fakto galima daryti išvadą, kad tiek miesto vadovas, tiek tuometis Laikinosios sostinės statybinio aparato vadovas^{lii} buvo bent jau iš dalies susipažinę su naujausiomis miestų planavimo tendencijomis.

Prisimenant, kad tiek LMS, tiek LIAD susiformavo tik 1924 m., LPD ryšį su federacija greičiausiai galima paaiškinti tuo, kad ji buvo matoma kaip artimiausia federacijos normatyvus atitinkanti organizacija šalyje. Tarp LPD užmojų buvo ir noras į tarptautinės urbanistinės minties lauką įtraukti kuo daugiau potencialių interesantų, taip pat draugija siekė laikytis demokratinių principų. LPP paskelbtame spaudoje pranešime apie 1924 m. Amsterdamo kongresą buvo išreikštas pageidavimas bei kvietimas, kad tarp kongreso dalyvių būtų ir universiteto, centrinės bei municipalinių valdžios šakų atstovų¹⁵⁸. Tuo metu jau susikūrusi LMS per trečiąjį posėdį apsisprendė prisijungti prie IFHTP ir savo atstovus siuntė tiek į Amsterdamą, tiek ir į 1925, 1926¹¹⁰ ir 1928^{47 p. 17} metais vykusius kongresus. Kad LMS tarptautinėje urbanistikos sferoje ne tik išliko aktyvi, bet ir į diskursą aktyviai siekė įtraukti savo narius, iliustruoja ir jos vėlesni dokumentai. Pavyzdžiui, 1935 m. sąjungos nariams buvo siunčiamas pranešimas¹⁵⁹ ne tik apie tų metų kongresą Londone^{liii}, bet ir visapusiškai supažindinama su federacijos veiklos trajektorijomis; LMS turėjo dalyvauti ir vėlesniuose trijuose ikikariniuose IFHTP kongresuose¹⁶⁰.

Kur kas mažiau duomenų likę apie LMS dalyvavimą kitose tarptautinėse *urban internationale* organizacijose. 1925 m. LMS įstojo į Tarptautinę miestų sąjungą (UIV), kurios kongrese tais pačiais metais dalyvavo J. Vileišis. Jis apie šį renginį Paryžiuje referavęs tiek per sąjungos suvažiavimą, tiek jos leidinyje¹⁴³. Manytina, kad kongresuose buvo dalyvaujama nuosekliai: 1932 m. konferencijoje dalyvavo tuometis LMS pirmininkas, Kauno burmistras Antanas Graurogkas¹⁶¹; buvo planuojama dalyvauti ir 1939 m. sueigoje Bukarešte¹⁶².

Nors šaltinių apie inžinerinio personalo dalyvavimą svarbiausiose tarptautinėse su miestų vystymo klausimais susijusiose organizacijose nėra gausu, tačiau 1934 m. LIAD leidinyje buvo pranešama apie kitų metų IFHTP kongresą Prahoje ir referuojami ankstesni suvažiavimai¹⁶³. Kur kas aktyviau draugija susirašinėjo su analogiškais užsienio organizacijomis ir keitėsi kompetencijų kėlimo priemonėmis. Taip pat buvo plėtojamas dialogas su vietinėmis Baltijos šalių draugijomis. Pavyzdžiui, 1934 m. gruodžio mėnesį buvo įsteigta Baltijos šalių architektų sąjunga¹¹⁰, rengusi kasmetines sueigas, o 1936 m. sutarta su Anglijos architektūros institutu bei Latvijos inžinierių sąjunga keistis periodine literatūra¹⁰⁰.

LMS bendradarbiavimas Baltijos šalių erdvėje buvo gana aktyvus, tačiau intensyvumas svyravo. 1927 m. pradėjo veikti Pabaltės valstybių miestų sąjungų komitetas; pirmajame jo posėdyje, vykusiame tais pačiais metais, buvo aptariami keturi klausimai, susiję su teisine, finansine bei „miestų statybos“ būkle ir su pačios

^{lii} Tuo metu laikiani ėjęs Statybos skyriaus vedėjo pareigas

^{liii} Organizacijos nariams buvo raportuojamas ir būsimąjo kongreso turinys: „[...] netinkamų butų panaikinimas, darbininkams namų įrengimas, pozityvus miestų įrengimas, miestų įrengimas ryšy su aviacijos išsiplėtojimu, organizuotas miesto pakraščių įrengimas ir jų naturalio vaizdo apsauga [...]“. *Pranešimas apie kongresą Londone*. LCVA, f. 417, ap. 1, b. 120, 21-22

sajungų darbuote¹⁶⁴. Svarstant trečiąjį klausimą buvo priimta ekstensyvi tezė, kuria remiantis turėjo būti reikalaujama miestams suteikti teisę ne tik sudaryti paties miesto, bet ir jo plėtinių generalinius planus 30–50 metų į priekį, kur taip pat turėjo būti pateikiama žemėnaudos programa. Savivaldybėms taip pat buvo numatyta reikalauti teisės nusavinti šiuose plotuose nustatytas žemes. Taigi iš šio ankstyvojo kooperacinio bandymo matyti ne tik siekis bendrai dirbti formuojant naujus įstatus, tačiau ir stiprios savivaldos autonomijos idėjos. Vis dėlto posėdis didesnės įtakos nepadarė, o komiteto sueigos buvo atnaujintos tik ketvirtame dešimtmetyje¹⁶².

2.2. „Antimiestiškumas“ ir lietuviško miesto problema

Sukūrus etnolingvistiniais pagrindais paremtą Respubliką, kurioje lietuviška miesto kultūra, atsižvelgiant į tuometinę tautos sampratą, buvo menkai išsivystęs reiškiny, savotiška „lietuviško miesto“ problema buvo užprogramuota nuo pat pradžių. Spauloje buvo nuolat pabrėžiamas agrarinis lietuvių tautos charakteris bei krašto ekonomikos pobūdis, o be to, atkreipiamas dėmesys į daugelio miestų etninės kilmės demografinius rodiklius, visa tai lėmė, kad miestas gana dažnai nepatekdavo į šalies bendrojo ūkio vystymo prioritetų sąrašą. Pažymėtina, kad nors viešajame diskurse apie miestų svarbą buvo kalbama nemažai, bet vyravo savotiški svarstymai, kaip suderinti kaimo ir miesto koegzistenciją ir miesto vaidmens paieškos tautinėse sampratose. Vėlgi prisimenant tuos pačius Lietuvos kaip „žemdirbiško krašto“ idealus, šie du aspektai neretai būdavo glaudžiai susiję.

Klausimams, susijusiems su šiais aspektais, tiek viešajame diskurse, tiek uždaruose inžinierių ar administratorių sambūriuose skirta svarbi vieta nuo pat valstybės pradžios. Balys Sruoga, pasirašęs pseudonimu, savo redaguojamoje *Lietuvoje* 1919 m. rašė apie reikmę „[...] pasirūpinti kad atstatomieji miestai ištikrųjų atitiktų žmogaus vidaus didybei, kuris namuose gyvena“, taip pat jis konstatavo, kad „[...] ateity, Lietuva nebus veikiai miestų žemė. Inteligentija pasklys po sodžius, kaimus ir viensėdžius [...]“¹⁶⁵. Tačiau paraleliai, šalia šio naratyvo buvo konstatuojama ir miestų egzistencijos neišvengiamybė. Vaižgantas, būsimasis LPD vadovas, panašiu metu rašęs apie Vilniaus svarbą Lietuvos valstybei, laikėsi nuomonės, kad miestai yra tautinio atgimimo politinis centras ir konstatavo: „[...] Miestai visoms tautoms – pažangos kėlėjai“¹⁶⁶.

Prisimenant „antimiestiškų“ sentimentų vokiškąją tradiciją, reikia pažymėti ir jos skverbimosi pradžią per oficialių asmenų skelbtas nuostatas. Oficiozinėje *Lietuvoje* SD Statymo skyriaus vadovas E. Kubilius publikavo straipsnį apie šalies miestų atstatymą, kur jis pastebi industrinių miestų problemų keliamą „degeneraciją ir demoralizaciją“. E. Kubilius rašė: „[...] Vokiečių mokslininkai labai giliai susirūpinę šiais kultūros nematomais reiškimais ir eina prie išvados, kad miestai duoda gerų, bet ir blogų pavyzdžių kaimui [...]. Be abejo miesto, nepaisant jų aukštą kultūrą, žmonės pametė natūralinį žmogiškumą [...]. Tautų suirimas pirmiausia prasidėjo taip pat miestuose [...]“¹⁶⁷.

Tokius pasisakymus, kuriuose didmiesčių plėtra siejama su moraliniais aspektais ir remiamasi konservatyvios vokiškos minties atstovais, iš dalies galėtų paaiškinti prūsiska E. Kubiliaus profesinė patirtis, tačiau jie atitiko ir bendrą oficialiuosiuose sluoksniuose vyravusį požiūrį. Prisimenant „antimiestišką“ idealų visapusi išsidėstymą germaniškoje politinėje sferoje, pažymėtinas ir bene po dešimtmečio *Savivaldybėje* spausdintas *Siedlungswesen* šalininko Leberecho Migge'o žaliasis manifestas¹⁶⁸, reprezentavęs Weimaro laikotarpio Vokietijos socialinius idealus¹⁶⁹ p. 201.

Taip pat reikia atsižvelgti ir į svarbiausių politinių to laikotarpio jėgų atstovų ar jiems prijauniančių asmenų išsakytas mintis. Antano Smetonos raštų bei pasisakymų fragmentai, susiję su miesto klausimais, savo apimtimi yra kuklūs ir fragmentiški; be to, pareiškimai dažniausiai būdavo persmelkti oficiozinės abstrakcijos. Visgi čia taip pat pastebimas miestų būtinybės ir kultūrinio vaidmens aspektas: „[...] miestas yra širdis, o miesteliai gyslos, kuriomis teka į visas puses krašto gyvybė. Ir kuo smarkiau ir drąsiau plaka ta širdis, tuo daugiau kultūros maisto patenka aplinkui gyvenantiems sodiečiams. Čia mes gimstame, augame ir bręstame. Bet miesto rolė buvo ir bus pirmutinė kultūros pažangoje [...]“¹⁷⁰. Taigi, nors pripažįstama, kad miestas yra esminis tuolaikinės valstybės vystymosi dėmuo, bet pirmiausia akcentuojamas jo vaidmuo yra palaikyti krašto kultūrinę pažangą per kaimiškųjų vietovių emancipaciją. Panašūs oficialių valdžio atstovų pasisakymai buvo skelbiami kone per visą nepriklausomybės laikotarpį, pavyzdžiui, VR ministras Kazys Skučas atidarydamas 1940 m. LMS suvažiavimą sakė: „[...] mūsų miestai nėra dideli, bet jie reikšmingi kaip kultūrinio ir ekonominio gyvenimo centrai; iš jų tryška į mūsų kraštą ir sodžių valstybinė mokslinė mintis, vadovaujanti ir tvarkanti mūsų ūkinį bei kultūrinį gyvenimą“¹⁵².

Panašių minčių galima rasti ir krikdemiškos, ir krikščioniškos krypties autorių tekstuose. Rašydamas apie miestus Antanas Maceina pripažino, kad „[...] mieste susibėga įvairūs kultūriniai laimėjimai“ ir būtent jis yra atsakingas už jų dispersiją. Tačiau miestus Maceina matė kaip antitezę „kur kas mažiau nuskurdintam kaimo dvasiniam gyvenimui“, teigdamas, kad „[...] miestas yra sumechaninto gyvenimo forma“¹⁷¹ p.154. Nors miesto vaidmens svarba yra ir pabrėžiama, tačiau filosofas reiškė kritiką tam tikriems kultūriniais miesto įtakos aspektams. „Nors [...] dauguma žmonių šiandien ir negyvena mieste, vis dėl to miestas yra tapęs gyvenimo apsprendėju ir vadovu, – rašė jis. – Miestinė gyvenimo forma atrodo esanti normali. Tuo tarpu kaimas yra tarsi išimtis arba nukrypimas nuo šios normos. Kai kuriuose didesnės industrijos šalyse [...] net ir kaimas yra sumiesčionėjęs“¹⁷¹ p. 173.

A. Maceinos pažiūroms artimą, tik dar labiau apibrėžtą ir tam tikrais krikščioniškais moralės interpretacijos principais apipintą nuomonę apie „naujų miesčioniškų tradicijų, religijos, šeimos dorovės srityje“ 1939 m. pateikė ir Stasys Yla. Kaip iš miestų sklindančias neigiamybes jis visų pirma įvardijo dorovinius aspektus, susijusius su kintančiais lyčių vaidmenimis bei plintančiomis hedonistinėmis pažiūromis. Apie miestų įtaką kaimo vietovėms S. Yla konstatavo: „[...] dabarties kaimo kultūra labai ir labai priartėjo miesto kultūrai. Savo apdaru, namų statyba, kambarių įrengimu, valgio gaminimu [...]“, kas, jo nuomone, reiškė „[...] kultūros surogatų infliacijos pavojų“¹⁷². Tačiau buvo pateikta, jo požiūriu, ir

teigiamų kultūrinių poslinkių, pirmiausia susijusių su minkštosios infrastruktūros vystymo reiškiniiais – mokyklų, bibliotekų ir kariuomenės objektų plėtra provincijos vietovėse.

Dar viena tema, kuri buvo dažna įvairiuose pasisakymuose bei publikacijose ir ypač suaktyvėjo ketvirto dešimtmečio antrojoje pusėje, buvo miestų „lietuvinimo“ klausimas. Kai kuriais atvejais toks naratyvas nukrypavo į radikalias paraštes. Ekonomistas Juozas Kaškelis, pastebėjęs itin mažą lietuvių skaičių prekybos sferoje, konstatavo: „Mūsų miestai yra internacionalai – tad nenuostabu, kad žydai daugiausia duoda tikrų raudonųjų internacionalų – komunistų [...] dar blogiau, miesto lietuviai ištirpsta tame Babilone, pasiduoda įvairioms neigiamoms įtakoms [...]“¹⁷³. A. Kučinskas, rašydamas apie miestų svarbą ir Lietuvos miestų atsilikimą, taip pat vadovavosi daugiausia ideologinėmis kategorijomis ir konstatavo, kad „Kaunas su daugeliu svetimtaučių iščiulia iš krašto geriausius syvus, apiplėšia visą kraštą, tesirūpindamas vien savo patogumais [...]“¹⁷⁴, nors jis labiau pabrėžė asimiliacijos svarbą.

Spaudoje randamas ir siūlomas įdomus atvejis, kaip plečiant miestų lituanizacijos skvarbą panaudoti amerikietiškus būsto vystymo modelius. Anicetas Simutis, rašydamas apie statybos bendrovės kūrimo reikmę, kėlė klausimą, ar matomas miestelių lietuvėjimas: „[...] jau yra įsikibęs ir įleidęs šaknis tiek, kad nebodamas nieko augtų ir bujotų, duodamas tvirtą pagrindą lietuviškam miestiečių luomui susidaryti [...]. Į tai aiškų atsakymą duos miesto nuosavybių sąrašas su pažymėjimais, kiek kokios tautos narių turi nekilnojamo turto [...]“¹⁷⁵.

Kalbant apie lietuviško miesto problemą, verta paminėti svarbų jos skirtumą nuo vokiškojo požiūrio. Vokietijoje viena prielaidų antimiestiškiems argumentams buvo tai, kad tenykščiai miestai vis labiau panašėjo į kitų valstybių gyvenvietes⁶⁴, o Lietuvoje toks aspektas tekstuose ir pasisakymuose nebuvo dažnas. Tai reikėtų sieti su menka krašto industrializacija ir neįvykusia sparčia miestų plėtra.

2.3. Miesto formos idealų paieškos iki 1930 m.

Užuominų apie modernių urbanistikos idėjinių modelių skvarbą į lietuviškąjį miestų vystymo diskursą galima rasti jau pirmaisiais nepriklausomybės metais. Daugelį šių minčių galima priskirti prie miesto-sodo koncepcijos transformacijų, Camillo Sitte idėjinio lauko ir šių dviejų reiškinių interpretacijos. Ozerio Finkelšteino publikacijoje, skelbtoje *Lietuvoje* dar 1920 m., miestas-sodas netiesiogiai yra įvardijamas kaip siektinas idealas^{liv}, nors kartu pažymima, jog tuometėmis sąlygomis šalies miestų atstatymas pagal tokį modelį negalėtų vykti¹⁷⁶. Kita vertus, autorius konstatuoja galimybę net ir pokario laikotarpiu atstatymą vykdyti „ruimingai, erdvai,

^{liv} „Deja, mes išgyvename tokį sunkų ekonominį krizį, jog nė svajoti negalime apie mūsų miestų ir miestelių atstatymą „miestų sodų“ lyties, bet tas anaipol nereiškia, kad mes turime sugrįžti prie senųjų netvarkingo (koasinio) statymo tradicijų [...]“. FINKELŠTEINAS, O. Dėl sugriautų Lietuvos miestų ir miestelių atstatymo. *Lietuva*, 1920 02 22, 1.

kad nesusikimštum“, tai parodo ir bendrą tuometį modernaus miestų planavimo kanoną, kuris pirmiausia čia interpretuojamas kaip sodybinio užstatymo idealo siekis.

Kad sodybinis užstatymas buvo ir valstybinio lygio siekinys, patvirtina vidaus reikalų ministro Rapolo Skipičio^{lv} išsakytos nuostatos plėtojant Kauno miestą: „[...] Kaunas turi atsistatyti ne didžiųjų Europos miestų būdu kaip Berlynas, Paryžius, Londonas ir t. t. bet turi atitikti Lietuvos Valstybės charakterui t. y. charakterui žemdirbių šaliai“¹⁷⁷. Pažymėtina, kad ministro pozicija traktuoti Nepriklausomybės aikštę kaip miesto geografinį centrą ir miestą vystyti „[...] penkių kilometrų apskritimu aplink soborą“ buvo atėjusi dar iš karo metais parengto vokiškojo Kauno perplanavimo projekto. Šio planavimo nuostatomis paremta ir ministro miesto plėtros morfologinė strategija: „[...] pagrindiję turėtų būti atviras statymas, t. y. miestododas („Kleinsiedlungen“) ir [...] turėtų būti tiksliai išparceliuotas ant mažų parcelių [...]“¹⁷⁷.

Pažymėtina, kad tokias pat siekiamybes galima rasti LAK politikoje, o anksčiau to siekė tiek Savivaldybių departamento atstovai, tiek ir miestų inžinerinis personalas. 1920 m. SD surengė antrąją Savivaldybių atstovių suvažiavimą, kur buvo priimtas nutarimas dėl miestų statybos plėtotės. Į pirmą punktą įrašyta nuostata, kad: „Miestai ir miesteliai privalo būti statomi planingai daržnamių pavyzdžiu [...]“¹⁷⁸. Paminėtina, jog LAK komisaras vėliau Rytų Prūsijoje studijavo tenykščių *siedlungų* sistemas ir pabrėžė, kad tokį pasirinkimą motyvavo būtent oficialiai numatyti „mažbutų“ statybos siekiai¹⁷⁹.

1920 m. E. Kubilius savo publikacijoje nemažai vietos skyrė britiškiems Hampsteado ir Harborne'o miestams-sodams aprašyti, nors čia pat konstatuoja jų prigimtį iš „Vokiečių miestų statymo dėsnių“. Ir nors tam tikrus koncepcijos principus jis mato kaip labiausiai tinkamus vystant Lietuvos atstatymo darbus, čia pat bando pritaikyti ir tam tikrus etninius kriterijus: „[...] miestuos atskiram name su sodnu ir daržu, kur galima laikyti paukščių, kiaulių ir karvę arba ošką, žymiai geriau ir patogiau gyventi [...] kadangi lietuviai yra žemininkai, tai jis ne kaip jaustų nuomojamam name be sodno ir be gyvulių kur nors miestely [...]“¹⁸⁰. Cituodamas C. Sitte kaip inspiraciją miestų-sodų judėjimui, jis, galima sakyti, pirmasis į šalies urbanistinę mintį įtraukė ir estetinį pradą: „[...] Visi gatvių vaizdų gražumai, kuriais žymūs buvo senovės miestai, ir kurie seniau mus kažin kaip žavėdavo, tiktai dabar, Camillo'as Sitte'as pirmas pamokė mus ieškoti to gražumo priežasčių, mes suprantam, kodėl jie mus taip žavi, – čia jie naujai pagaminti ir sėkmingai sujungti miesto plane [...]“¹⁸¹.

Prisimenant ideologinius antimiestiško koncepcijos ir lietuviybės aspektus, spaudoje dažnai buvo galima įžvelgti sodybinio užstatymo ir „lietuvinimo“ aspektų dichotomiją, kalbant tiek apie miestų formą, tiek būsto sistemų plėtros siekius. Dar 1923 m., buvo rašoma, kad yra būtina kurti „tautinę“ viso krašto statybos bendrovę, kuri lemtų, kad „[...] miesteliuose labiau įsigalėtų lietuviškas elementas“, o sodybinio užstatymo teikiamus privalumus gyventojai išnaudotų „[...] ne tik kūno raumenis

^{lv} Pažymėtini du momentai – tai R. Skipičio politinės pažiūros, sietinos su Valstiečių-liaudininkų ir Ūkininkų partijomis, bei faktas, kad ketvirto dešimtmečio gale jis buvo „Namų savininko“, t. y. svarbiausio namų savininkų nuomos atspindėjusio leidinio, vyr. redaktoriumi.

lavinti, bet ir užsiaugintų sau gražių daržovių“¹⁸². Tuo metu Antanas Jokimas komentuodamas naujai parengtą Kauno miesto išplanavimo projektą rašė: „[...] į esamus gerų miestų sutvarkymo dėsnius mes turime įnešti savo pataisas, idant mūsų miestai neprarastų tautinių ypatybių, kaip miestai žemdirbių ūkininkų valstybės [...]“¹⁸³.

Iš bendro konteksto šiek tiek išsiskyrė Matas Šalčius, kuris į miestų planavimą žvelgė pasiremdamas sukaupta gausia amerikietišκών ir britiškų leidinių bibliografija. Struktūriniu požiūriu miestas M. Šalčiaus publikacijose buvo suvokiamas kaip tankiai apgyvendinta vieta, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip kontradikcija anuomet vyravusiai sodybinio užstatymo šalininkų nuomonei. Tačiau greta požiūrio į miestų bei kaimų klasifikaciją ir tarpusavio santykių kitose valstybėse jis konstatavo, kad „[...] miestu tenka laikyti ta suspiestoji kaimo dalis, kur gali geriau pasireikšti ir būti patenkinti dvasiniai žmonių interesai“, o didžiąsias gyvenvietes jis matė kaip tokio vientiso organizmo „galvą“¹⁸⁴. Kalbėdamas apie vis gerėjančio susisiekimo įgalintą žmonių gyvenseną tolimesniuose priemiesčiuose, jis vienas pirmųjų apžvelgė miestų-palydovų plėtotės perspektyvą ir parengė išsamų referatinį straipsnį zonavimo klausimu¹⁸⁵.

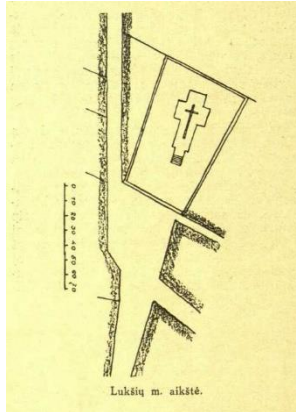
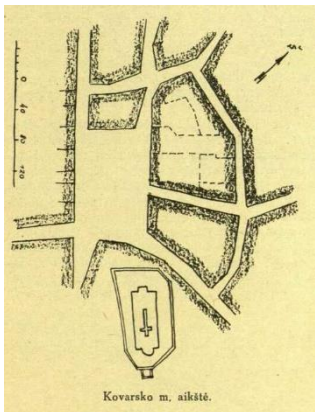
Pasitelkęs žinias, įgytas iš amerikietišκών publikacijų studijų, M. Šalčius perfrazavo regioninio planavimo pradininkų pažiūras, teigdamas, kad „miestas ir kaimas nėra du skirtingi, tai yra vienas ir tas pats dalykas“ – miestą jis pateikė kaip „tirštesnę kaimo dalį“ ir kaimą branduolį, o kaimą laikė „nekoncentruota miesto dalimi“. Pažymėtina, kad toks požiūris legitimavo miesto vietą agrikultūriškai angažuotoje valstybėje ir ekonominiu atžvilgiu, nes miestai čia pateikiami kaip produktų perdirbimo centrai. Ir vis dėlto M. Šalčiaus argumentai yra kritiški ir liberalūs pagal to meto standartus – netiesiogiai kritikuojama ir vykusi žemės reforma, nes „ūkininkų spietimąsi į miestus“ jis matė kaip neišvengiamą vystantis kraštui¹⁸⁴. Šitai jis dar labiau pabrėžė kitoje publikacijoje, pažymėdamas, kad „kuri šalis turi daugiau ir didesnių miestų, ta yra kultūringesnė ir atvirkščiai“¹⁸⁶. Taigi jo publikacijose miestas pirmiausia pateikiamas kaip neišvengiama kultūros koncentracijos ir dispersijos vieta. Pažymėtina, kad būtent M. Šalčius pirmasis į platesnį viešąjį diskursą įtraukė išplėtotą regioninio planavimo koncepcijos pristatymą, nors tam tikrų regioninio planavimo užuominų galima rasti ir ankstyvuosiuose LAK planuose. Apibendrintai galima teigti, kad *Savivaldybėje* pristatydamas įvairias urbanistikos teorijos dalis jis bandė jas pritaikyti ir Lietuvos kontekstui.

Užuominų, susijusių su miesto-sodo koncepcija, spaudoje galima rasti per visą trečią dešimtmetį, tačiau jos evoliucionavo, bent jau iš dalies, kartu su pasaulyje atsirandančiomis naujomis diskurso formomis, kurios transformavosi ir apėmė vis platesnes sferas, integruodamos tokias temas kaip miestai-palydovai ar būsto klausimas. Tačiau pripažintina, kad sunykus LAK pastebimas ir sumažėjęs informacinis laukas. Spaudoje pasitaikydavo ir kiek pasenusios informacijos apie šią koncepciją, pavyzdžiui, 1929 m. *Savivaldybė* publikuotas straipsnis apie miestų-sodų istoriją, bet apsiribota britišku sampratos modeliu, kuris vyravo iki trečio dešimtmečio vidurio¹⁸⁷.

2.4. Idėjinio diskurso plėtra ketvirtame dešimtmetyje

Naujas transformacijas įgaunančios C. Sitte idėjomis paremtos romantizuotos moderniosios urbanistikos tendencijos pirmiausia sietinos su evoliucionuojančia germaniškąja miestų planavimo mokykla, tai atspindėjo ir naujosios kartos požiūrio lauke. Kaip jos ryškus atstovas paminėtinas Jurgis Getneris, propagavęs „tautinės urbanistikos“ idėją, kuri skatino modernių planavimo principų ieškoti etniniame palikime. Pasak jo, lietuviškos sodybos išdėstymo planas galėjo būti pirminiu nacionalinės urbanistikos atspirties tašku ne tik rengiant tradicinius šalies gyvenviečių planus, bet ir pritaikant jos struktūrinį pradą kaip pagrindą miestų viešosioms erdvėms kurti. Tačiau tai nebuvo jo vienintelis siūlymas – netaisyklingą senųjų gyvenviečių užstatymo liniją bei varijuojančią ūkinių pastatų išdėstymo kryptį J. Getneris siūlė išnaudoti kaip įkvėpimą tiek naujų gyvenviečių, tiek miestų plėtinių statybose, kad būtų išvengta monotonijos¹⁸⁸. Kita J. Getnerio retrospektyvinių ieškojimų idėja – atsižvelgti į senųjų aikščių asimetrinį išsidėstymą (**1 pav.**), remiantis Otto Blume'o nuostatomis. Netaisyklingą bažnyčių išdėstymą kampiniuose sklypuose architektas naudojo kaip įrodymą, teigdamas, kad dominuojantys „lietuviško charakterio“ bruožai buvo polinkis „į laisvą sprendimą“ bei simetrijos vengimas. XVIII–XIX a. atsiradusias stačiakampes aikštes, architektūrinės ašis bei tiesias gatves jis matė kaip darkančius iki tol darniai prie gamtos prisiderindavusius urbanistinius darinius¹⁸⁸.

Dar viena čia sutinkama C. Sitte ir jo sekėjų mintis – akcentuoti silueto klausimo svarbą, nors į tai buvo žvelgiama selektyviai. Pavyzdžiui, amžių sandūroje Lietuvoje itin išplitusias neogotikines bažnyčias jis kritikavo kaip turinčius tradiciniam šalies kraštovaizdžiui nebūdingus tūrius; kita vertus, žvelgdamas į senąsias barokines šventoves, J. Getneris jas matė kaip charakteringas ir pasižyminčias organišku prisitaikymu prie aplinkos. Visai kitoks architekto požiūris buvo į „invazinio pobūdžio“ barokinio laikotarpio planavimą, dėl kurio jis džiaugėsi, kad Lietuvą tai

1 pav. J. Getnerio pateikiami asimetriškų aikščių pavyzdžiai: Kavarsko, Lukšių ir Salako atvejai. *Technika ir ūkis*. 1938, 4-6, 108-118

palietė mažai. Nors užuominų apie norą šalies ar regiono atžvilgiu propaguoti ir į įstatyminę bazę integruoti tam tikrus stilistinius etalonus pastebima jau ir anksčiau, tačiau J. Getneris buvo tarp pirmųjų, kuris apie tai kalbėjo sistemiskai.

Atsižvelgiant į įstatymines gaires jis siūlė reglamentuoti regionams būdingas architektūrines formas, medžiagiškumą, spalvinį sprendimą ir silueto niuansus. Nors kai kurios jo idėjų detalizacijos buvo gana kraštutinės, tačiau pažymėtina, kad taip į šalies viešąją urbanistinę mintį siekta įdiegti sampratą apie istorinio miestovaizdžio tolygumą statybiniam paveldui: „[...] senoviškas miesto siluetas yra tokia pat kultūrinė vertybė, kaip ir architektūrinis paminklas [...]“¹⁸⁸. J. Getnerio mintys idėjiškai dažnai sutapdavo su tos pačios Berlyno aukštosios mokyklos auklėtinio ir kai kurių straipsnių bendraatoriaus Algirdo Mošinskio mintimis. Nors pastarojo veikla buvo kur kas labiau nukreipta link paveldosaugos, bet požiūris į miestelių konservaciją buvo kone identiška. A. Mošinskis rašė: „Ar mes norime, kad mūsų provincijos miestai būtų visipigaus modernizmo denacijonalizuoti, nutautinti meniškai ir dvasiškai, kad būtų vienodi vulgarūs ir nuobodūs [...]“¹⁸⁹.

Verta panagrinėti, kaip formavosi tokios *tautinės urbanistikos* idėjos. Pirmiausia pažymėtina, kad tiek J. Getneriui, tiek A. Mošinskiui^{lvi} miestų statybos kursą dėstė Hermannas Jansenas^{190 p. 23}, kuris pats buvo C. Sitte'o mokinys. Be to, kaip J. Getneris *curriculum vitae* rašė, jį „traukė traukė“ Vakarų kultūra ir senovės paminklai; studijuodamas Berlyne jis nuolat lankėsi įvairiuose Vokietijos miesteliuose, tyrinėjo jų senąją architektūrą¹⁹¹. Visgi J. Getnerio koncepcijų negalima laikyti tiesioginėmis C. Sitte'o nuostatomis, veikiau jau jo sekėjų ir amžininkų formuotų nuostatų pavyzdžiu, šitai patvirtina ir jo cituojami Otto Blume'o raštai. XX a. pradžios *städtbaukunst* koncepciją tyrinėjęs Wolfgangas Sonne'as pastebi, kad tokie „tautinio charakterio“ ir istorinių miesto formų tapatumų ieškojimai prieš Pirmąjį pasaulinį karą jau buvo plačiai išsiplėtoję, ypač C. Sitte'o redaguotame *Städtebau*^{58 p. 126}. Simptomiška, kad J. Getnerio idėjose atsispindi kai kurių to meto autorių mintys apie vokiečių charakterio bruožus, kurie iš dalies panašūs į lietuvių. Pavyzdžiui, W. Sonne'as pateikia tuomečio architektūros istoriko Walterio Mackowsky'io citatą: „[...] griežtos ir reguliarios formos atspindi matematišką ir schematišką romėno dvasią, o išlaisvintos nuo taisyklingumo, individualizuotos miestų formos atspindi vokiškąją dvasią“^{58 p. 128}. Šioje vietoje vertėtų pacituoti ir A. Maceinos išsakytą požiūrį: „Iš namų stiliaus, iš miestelių ir kaimų santvarkos, iš kelių pravedimo kalba tautinis gražumo, simetrijos ir harmonijos suvokimas“^{80 p. 31} – tai atliepia vokiečių romantikų nuostatas.

Amžių sandūros vokiškųjų idealų lauką bei vėlesnes jo transformacijas atspindi ir anuometis urbanistinių erdvių pokyčių diskursas. Vienas ryškiausių atvejų, kai urbanistinis klausimas buvo plačiai nušviestas spaudoje, buvo Kauno Rotušės aikštės erdviniai pokyčiai dėl trijų projektų: trečio dešimtmečio viduryje atsiradusio Jėzuitų gimnazijos antstato, projektuoto E. Peyerio ir Karolio Reisono jau vėliau projektuoti bažnytinio meno bei vyskupijos pastatai. Šiam iškilus, atsirado dar vienas planas – nugriauti buvusį arklių pašto stoties pastatą. Dėl pirmojo projekto dar trečio

^{lvi} A. Mošinskiui *Städtebau* seminarų užsiėmimai vyko pas Tessenową; taip pat dėstė ir Stiehlas. *Algirdo Mošinskio VRM personalinė byla*. LCVA, f. 391, ap. 1, b. 650.

dešimtmečio viduryje LIAD architektų sekcija buvo įteikusi protesto notą, bet į ją nebuvo atsižvelgta. Po dešimties metų V. Landsbergis-Žemkalnis Jėzuitų pastato antstatus apibūdino kaip „[...] niekuo nesurištus su bendra architektūra, bet ir šiaip savo išvaizda mus kompromituojančius“⁶³.

Daugiausia pertvarkas Rotušės aikštėje kritikavo A. Mošinskis ir M. Dobužinskis, kurie spaudoje rašė, kad „[...] patys Kauno miesto inžinieriai imasi drąsiausių architektūros paminklų „restauracijų“ perdirbinėjimų [...]“¹⁹². Keliose *Lietuvos aid*o publikacijose A. Mošinskis polemizavo su autoriumi, kuris prisidengęs pseudonimu teigė, kad vakarinė aikštės dalis yra „chaotiška ir beformė“, o į atsiradusį bažnytinio meno muziejaus pastatą žvelgė kaip į „urbanistiniu požiūriu reikalingą“. Anonimas šį objektą matė kaip darniai užbaigiantį šiaurės vakarų aikštės kampą, o senųjų pašto arklidžių griovybą – atstatantį istorinę aikštės formą. A. Mošinskis buvo kitos nuomonės ir teigė, kad jie „[...] duoda mastelį iš vienos pusės Trejybės bažnyčios ir bokšto masėms, iš kitos – buvusių Miesto muziejaus ir konsistorijos pastatams ir Rotušei. Jie, būtent sudaro urbanistinį aikštės užbaigimą [...] dviejų mažesnių aikščių pavidale [...]“¹⁹². A. Mošinskio pozicija iliustravo C. Sitte nuostatas, kritikavusias XIX a. gale dominavusią praktiką šalinti svarbiausių paminklinių pastatų foną. Kad tarp jaunosios kartos architektų šios mintys buvo paplitusios, iliustruoja K. Kriščiukaitis, kuris rašydamas apie Rotušę naudojo C. Sitte itin akcentuotą Kelno (Köln) bažnyčios „apnuoginimo“⁶² atvejį.

Išsiplėtęs ketvirto dešimtmečio polemisinis laukas pasižymėjo ir tuo, kad buvo daug rašoma apie siekį integruoti urbanizuotas erdves į kraštovaizdį. Feliksas Bielinskis dėstė:

„[...] urbanistikos darbo srityje reikia siekti pagrindinio miestams skirto tikslo – duoti atskiriems gyventojams ir visai visuomenei gerą gyvenimą ir tinkamas darbo sąlygas. Tas reikalauja vengti duoti fasadams reklaminio, neva reprezentatyvaus, bedvasinio vaizdo charakterį. Tuo apsilenkiama su pagrindiniu urbanistikos tikslu ir turi mažesnę architektūrinę vertę, negu mažas, paprastas namelis, suderintas ir gražiai įkomponuotas į bendrą krašto vaizdą, skęstantis tarp žalumynų, saulės ir gėlių [...]“¹⁹³

Panašaus požiūrio laikėsi ir V. Landsbergis-Žemkalnis: „Naujoji statyba mūsų laikotarpiui pavaizduoti turėtų būti paprasta, intymi, lengva, rami, kukli, bet ir vaizdinga. Gamta – tai geriausias miesto draugas. Žalumynai – integrali miesto kompozicijos ir jo paskirųjų ansamblių dalis“¹⁹⁴. Prisimenant želdinių akcentavimą, galima prisiminti ir E. Kubiliaus straipsnių seriją, pasirodžiusią pirmais nepriklausomybės metais^{167; 180; 181; 195}, tačiau jaunoji architektų karta čia įveda papildomą, erdvinį dėmenį: „[...] Miesto siluetų, žalumynų, reikia jį ieškoti ir išspręsti, bet neduoti pačiam miestui stichiniai vystytis. Siluetas turi būti aktyvus ir kontrastinis.“¹⁹⁴

Kad miesto-sodo ir vėlesnės koncepcijos transformacijos kartais naudotos paraleliai, iliustruoja J. Getnerio 1935 m. išsakyta mintis, jog Petrašiūnai dėl savo artumo būtų idealus paralelinis miesto-sodas¹⁹⁶, nors jo dėstyti argumentai kur kas artesni miesto-palydovo ar vokiškajam *siedlungo* konceptui. Panašiai apie miesto-sodo koncepcijos tinkamumą Lietuvai ketvirtame dešimtmetyje rašė ir V.

Landsbergis-Žemkalnis³, prie pirminės E. Howardo minties grįždamas tik selektyviu morfologinių ar želdynų kriterijų panaudojimu.

Trečiame dešimtmetyje individualizmo idealų formos vyravo ir tarp jaunosios kartos specialistų, tai iliustruota V. Švipo išsakytos nuostatos: „[...] nuosavas namas vilioja kiekvieną žmogų [...] ne vien tuo, kad tai materialinis turtas [...] čia yra dar higienos ir moralės sumetimų [...]“. Paraleliai su tuo jis siejo ir glaudų gamtos bei miesto ryšį – „[...] sumaniai atlikus, pasidaro gyvenamasis sodas, žymiai praplėčias paties namo gyvenimą¹⁹⁷ p. 14“. Reikia pabrėžti, kad nors architektas dažnai ir pažymimas kaip vienintelis lietuvis, tiesiogiai sietinas su vokiškosiomis funkcionalistinėmis idėjomis, tačiau, kaip ir daugumos kolegų, architekto požiūris į pastatų tipologiją ir net vizualinę išraišką kur kas artimesnis ketvirto dešimtmečio romantistinės planavimo krypties atstovų minčių sinergijai nei eksperimentiniam trečiojo dešimtmečio modernizmui. Tą įrodo ir jo reiškiamas siekiamybė derintis prie vietos sąlygoms būdingų „charakteringų“ statinių, kuriuos miestuose jis matė pirmiausia kaip „senovinius ar viduramžių“ trobesius¹⁹⁷ p. 91.

Moralės ir individualiosios statybos klausimų jungtis atsiskleidžia 1939 m. oficioziniame *Lietuvos aide* publikuotoje straipsnių serijoje apie būsto kolonijų statybos siekius. Straipsniuose kalbant apie daugiabučius ir potencialius jų gyventojus prieinama iki teiginių, kaip: „[...] tokiems žmonėms, kurie kūdikystę praleidžia gatvėse, svetimų žmonių jūroje, tėviškės meilė pasidaro svetimas jausmas ir pati tėvynė pasidaro tolima abstrakcija, niekuo nešildanti jų krūtinę“¹⁹⁸. Tokiais argumentais pirmiausia naudotasi, kad pateikti vieno buto statinių reikmės motyvaciją. Straipsnio autoriaus nuomonė įsidėmėtina dar ir dėl to, kad jo nuostatose išryškėja stiprūs decentralizacijos principai – kaip tinkamas kolonijoms steigti vietas jis siūlė tolimas užmiesčio vietas, kurios būtų prie susisiekimo magistralių. Motyvuojama ne tik tokios žemės kainomis, tačiau ir galimybe sistemingai vystyti architektūrines idėjas „nevaržomiam aplinkumoms“¹⁹⁸.

Spaudoje galima rasti kritikos ir dėl medžiagiškumo, ypač kalbant apie valdiškąsias būsto kolonijas. Straipsnio autoriaus manymu, Kauno miesto savivaldybės numatytų kolonijų medinės konstrukcijos prieštaravo „mūrinei“ Lietuvos statybos kryptčiai. Be to, buvo kritikuojamas išplanavimas bei užstatymo tipologija: „[...] darbininkams butai neturi būti blokuojami (centruojami), bet skirstomi sodybomis vienai šeimai“. Taigi, nepaisant vyraujančios reikmės kuo skubiau spręsti miesto demografines problemas, atsirado kritikuojančiųjų ne tik daugiabučius, bet ir kompromisinį variantą. Tipologijos aspektas pabrėžiamas kaip ydingas tiek higienos, tiek moraliniu aspektais: „Girtuokliavimas ir išvirkavimas būtų užkrečiamu pavyzdžiu ir užnuodytų ramesnių darbininkų gyvenimus. Vaikai [...] bendraudami tarp savęs, augtų kandidatais į mažamečių nusikaltėlių kolonijas [...]“. Vietoj to siūlytas kompromisinis variantas – į keturias kampines dalis skirtingoms šeimoms paskirstytas statinys, kuriame įrengta užtvara nuo kaimynų¹⁹⁹.

2.5. Miestų pertvarkymo klausimas

Pažymėtina, kad sprendžiant gyvenviečių pertvarkų klausimus buvo įvairių nuomonių, kurias būtų galima išskirti į dvi distinktyvias kryptis – viena taikyta miesteliams, kita – didmiesčiams. Tokia dichotomija vėlgi atspindi C. Sitte ir jo sekėjų nuostatas, kur buvo idealizuojami „nesugadinti“ tradiciniai miesteliai, ir, tuo pačiu, suvokimą, kad utopiškos mintys apie didmiesčių išardymą nėra lengvai įgyvendinamos. Tai iliustruoja ir J. Getneris, kurio nuostatos į istorinių miestelių struktūrą visiškai skyrėsi nuo jo aspiracijų didmiesčių atžvilgiu. Rašydamas apie Kauno pertvarkymo reikmę, jis pateikė tiek Paryžiaus *Haussmanizacijos*, tiek H. Janseno^{lvii} numatytų pertvarkų Ankarai, tiek A. Speero inicijuoto Berlyno virsmo į Germaniją pavyzdžius¹⁹⁶. J. Getnerio aprašytas „gimstančio Romos imperijos miesto“ pavyzdys darė įspūdį ir V. Landsbergiui–Žemkalniui, kuris Italijos sostinę taip pat matė kaip vieną potencialių trajektorijų sprendžiant egzistavusias didesnių šalies miestų ydas, kartu užtikrinant ir tam tikro istorinio sluoksnio apsaugą¹⁹⁴.

Neinvaziniai siekiai mažųjų gyvenviečių tvarkybos atžvilgiu atspindėjo vienoje F. Bielinskio publikacijų, kurioje konstatuojama, kad tvarkant mažuosius šalies miestus bei racionalizuojant jų užstatymą nereikia didelių pertvarkų, o būtinieji sutvarkymo aspektai yra įgyvendinami nesudėtingomis priemonėmis, kaip antai, žaliųjų zonų plėtojimą bei sklypų pertvarkas – taip, anot jo, būtų pasiektas rezultatas, atitinkantis „naujosios urbanistikos postulatą“¹⁹³. Po kelerių metų vyriausiasis inspektorius A. Novickis kalbėdamas apie mažųjų miestelių perplanavimą konstatavo: „[...] Mūsų miesteliai nekomplikuoti ir todėl ypatingų urbanistinių problemų nepateiks, kad išvesti gatvių praplatinimo bei ištiesinimo linijas, namų statybos ir šaligatvių linijas, suprojektuoti medžių apsodinimą ir aikščių sutvarkymą [...]“²⁰¹. Tiesa, tokios vyriausiojo inspektoriaus nuostatos veikiausiai atspindėjo realistinį požiūrį, matant esamas galimybes.

Tik retais atvejais ketvirto dešimtmečio antrojoje pusėje specialistai pasisakydami fizinės intervencijos atžvilgiu išreikšdavo radikalesnę poziciją, artimesnę CIAM idėjinei linijai. J. Dačinskas mažųjų šalies miestelių struktūrą matė kaip itin problemišką ir kaip vienintelę išeitį „visapusei pažangai“ įvardijo radikalų jų perplanavimą. Iliustruoti savo nuomonei jis panaudojo ir garsiąją Le Corbusier citatą iš *Urbanisme*: „[...] Žmogus eina tiesiai, nes turi tikslą, žino kur eiti [...] asilas eina [...] zigzagais. Visi miestai susikūrė ant asilo kelių [...]“²⁰². Kita vertus, tokias idėjas

^{lvii} Čia galima prisiminti H. Janseno idealus būsimajam Ankaros planui, įvardytus Duygu Saban: senamiesčio išsaugojimą, dispersišką miesto išdėstymą, žaliųjų zonų integravimą bei ypatingą akcentą, skirtą transporto srautų sprendiniams. H. Jansenas savo projekte Ankarą padalijo į senąjį ir naująjį miestus, kuriuos sujungė žaliosios juostos, itin akcentavo estetinius sprendinius, trumpas gatvės, gausias rekreacines ir žaliąsias erdves, prioritetizavo sodybinį užstatymą bei logišką zonavimą. Taip pat svarbu paminėti faktą, kad nebuvo numatyta prekybinė zona, o jos funkcijos paliktos istoriškai susiklosčiusiam senajam miesto centrui. SABAN, D. Hermann Jansen's Planning Principles And His Urban Legacy. *Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture*, 2009, 26, 48-52.

J. Dačinskas, matyt, laisvai apropriavo ir sintetino su kardinaliai savo forma priešingais aspektais. 1939 m. susipažinęs su Frankfurto paroda „Bau u. Siedlungs“ spauldėje jis paskelbė apžvalgą, kurioje sąlyginai neigiamai atsiliepė apie modernistinius trečio dešimtmečio funkcionalistinius *siedlungus*, priešindamas juos ketvirto dešimtmečio sodybinėms kolonijoms, o taip pat akcentuodamas pastarųjų kūrime naudotus autoritarinius indoktrinacinius ketvirto dešimtmečio vokiškuosius principus²⁰³.

2.6. Įstatyminių siekių diskursas

Natūralu, kad pirmojoje trečio dešimtmečio pusėje kalbos apie įstatyminius pokyčius ar siekiamybes dažniausiai apsiribodavo gana utilitariais klausimais, kylančiais iš būtinybės. Jau antrajame Miestų ir apskričių savivaldybių suvažiavime buvo akcentuojami klausimai, kurie iki pat 1940 m. dažnai revizituoti, – teisė savivaldybėms nusavinti žemę viešiesiems projektams, pakeisti amžinosios nuomos įstatus, ilgalaikės paskolos, dvarų žemės perleidimas rekreacinėms bei kolonijų reikmėms ir statybos uždraudimas per mažuose sklypuose. Ne mažiau svarbu ir tai, kad buvo reikalaujama „įstatymų keliu pasirūpinti statyt mažų trobesių neturtingom šeimom“ ir „kuo veikiausiai“ išleisti miestų, miestelių, kaimų ir viensėdžių planų²⁰⁴. Nors ši rezoliucija įstatyminėje srityje didesnio poveikio nepadarė, tačiau ji laikytina gana svarbiu ankstyvojo sisteminio miestų vystymo dokumentu, kuriuo vėliau LAK naudojosi rengdama ir įsakų pasiūlymus¹⁷⁸.

1921 m. gale pagal pirmojo Apskričių ir miestų technikų suvažiavimo priimtą rezoliuciją turėjo būti sudaryta tarpdisciplininė komisija, kuri turėjo parengti „Lietuvos statybos įstatus“, papildyti juos fabrikų statybos taisyklėmis ir išspręsti kai kurias su miestų planavimu susijusias problemas, t. y. „mažo ploto sklypų apstatymą“ ir „situacinio plano taisyklingą sumanymą“⁹⁴. Kaip svarbi rezoliucija laikytinas LAK įpareigojimas per Steigiamąjį Seimą siekti miestų žaliųjų teritorijų apsaugos ir sustabdymo priemiestinių sklypų parceliacijos, neturint plano⁹⁴.

Pirmajame LMS suvažiavime po A. Jokimo panešimo apie miestų statybas Sąjungos valdyba nutarė sudaryti komisiją iš teisės ir statybos žinovų ir parengti naują statybos statutą, kuriame būtų kreipiamas dėmesys į Lietuvos miestų ir priemiesčių statybos paskatinimą ir žemės nusavinimą gatvėms platinti bei aikštėms įrengti. Taip pat buvo išsikeltos nuostatos sudaryti techninę komisiją tipiniams pigaus gyvenamojo būsto projektams rengti bei statybinės medžiagoms organizuoti. Sudaryta finansinė komisija tuo metu gavo užduotį ieškoti galimybių kredituoti statybą ir, sekant Danijos pavyzdžiu, paskatinti kooperatyvų steigimą. Panašios rezoliucijos parengtos ir po F. Vizbaro pranešimo apie statybos paskatinimo metodus; buvo nutarta bandyti užtikrinti Vyriausybės nutarimą, kad gyventojams, savivaldybėms bei centrinės valdžios institucijoms priklausę sklypai būtų perleidžiami kuo lengvesnėmis sąlygomis¹¹¹. Vis dėlto pažymėtina, kad įstatyminėje plotmėje didesnių atgarsių šios rezoliucijos taip ir nepaliko.

Kad tokie ir panašūs nuostatai vyravo ir toliau, matoma iš 1926 m. A. Ožinskio publikacijos: „Per savo organus ir per savivaldybes valstybė privalo turėti galimybės reguliuoti ir kreipti statybą geistinon jai ir visai tautai vagon [...]. Vis labiau ir labiau jaučiamas naujo įstatymo reikalas. Architektūros sekcija pareiškė iniciatyvos šia kryptimi ir jau ėmėsi nagrinėti Lietuvos statybos įstamdavystės klausimą, lygiagrečiai studijuodama kitų šalių statybos įstatymdavystę.“¹³⁸ Tais pačiais metais *Savivaldybių balse* buvo kritikuojami spaudoje pasirodydavę pranešimai, skatinę nusavinti miesto vaizdą gadinančius pastatus bei Seime aptarinėtos galimybės perleisti sklypų nuosavybę tiems, kurie juos gana ilgai nuomojosi.

1937 m. F. Bielinskis rašė, kad didelio masto pertvarkos procesai miestuose galimi „[...] tik prie kristalizuotos, energingos ir racionaliai sutvarkytos miestų finansinės, žemės ir statybos politikos [...]“¹⁹³. O A. Jokimas tais pačiais metais kėlė būsimųjų mūrinės Lietuvos planų vykdymo ir miestų planavimo bei statybų reglamentavimo sąryšio problematiką, kylančią iš kapitalinės mūro statybos permanentiškumo⁹². Dėl to mūrinės statybos procesus jis siūlė pradėti būtent nuo teisinio fono, planų rangos ir net finansinio užtikrinimo miestų tvarkybai: „negalima praleisti nepalietus daugumos mūsų miestelių finansinės būklės [...]. Net pagrindiniams miestelio reikalams lėšų neturi [...] kaip atrodytų mūro namų statyba, kad ir finansiniai remiama prie purvinų, negrįstų, be šaligatvių gatvių kurioms sutvarkyti savivaldybė neturi lėšų“⁹².

Rašydamas apie naujojo statybos įstatymo problemą, F. Bielinskis kritikuoja iki tol vykusius procesus, o tuometę miestų tvarkybą, paremtą pavienių gatvių reguliacija ir panašiais veiksniais, įvardijo „pusiau priemonėmis“. Jo pateikiami siūlymai aiškiai linksta prie regioninio bei teritorinio planavimo institucionalizavimo siekių: „[...] visos apgyventų vietų statybos tikslas be atodairos tarnauti vienam bendram tikslui – šios apgyventos vietos, kaip vieningo organizmo, gerovei“²⁰⁵. Visgi kone daugiausiai apie statybos politiką ir reikiamus juridinius pokyčius rašė S. Stulginskis. Jis kėlė ne tik prasto statybos administracinio aparato pertvarkos klausimą, tačiau ir, pasinaudodamas Mūrinės statybos ugdymo plano pavyzdžiu, iliustravo jo fragmentaciją⁶⁷. Panašiai kaip ir F. Bielinskis, jis siūlė spręsti visas egzistuojančias šalies statybines problemas sistemiškai ir centralizuotai, pateikdamas tam išsamų priemonių planą, susidedantį iš statybinės teisės, miestų planavimo, butų politikos, mokestinių priemonių, statybos finansavimo sutvarkymo, standartizacijos, specialistų rengimo ir priežiūros organų reformos²⁰⁶. Naujojoje jo statybinio įstatymo vizijoje pirmenybė buvo teikiama būtent urbanistiniams aspektams, nors negalima teigti, kad dauguma jo išsakytų minčių buvo naujos šalies diskurso lauke. Įstatymas turėjo įgalinti priežiūros organus nustatyti statybos rajonus ir uždrausti statybą, kol šie nebuvo išplanuoti, o jau išplanuotuose turėjo užtikrinti statybą, kuri buvo numatyta; užtikrinti gatvių kategorijų diferenciaciją ir planavimą, kame, vėlgi, atspindėjo tuometę vokiškosios mokyklos įtaką^{lviii}.

S. Stulginskis itin akcentavo būsto svarbą miestams ir šio santykį su pramonės plėtra: „[...] jei yra išleistos smulkios žarnų dirbtuvėms taisyklės, tai reikėtų nustatyti

^{lviii} „[...] vesti naujas gatves taip, kad būtų pasiektas geras namų apšvietimas, blokų užstatymą sutvarkyti taip, kad paliktų dideli erdvūs kiemai ir sodai“.

jas ir butams, kuriuose gyvena pusrėčio milijono tautiečių [...]“ ir „vietovaizdžio apsaugos“ aspektą, t. y. pastatai turėjo būti pritaikomi konkrečios vietovės aplinkai, reglamentuojant tai vietos statybos taisyklėse. Pažymėtina, kad S. Stulginskis bene vienintelis žvelgė į vadinamąjį „lūšnų griovimą“ kritiškai – nors jį iš esmės tai vertino kaip teigiamą reiškinį, bet atkreipė dėmesį į socialines pasekmes: „[...] kai gyventojai iškeliami iš blogo netinkamo buto, kur garantija, kad jie nepaliks visai be buto? Lūšnų griovimu nesukuriame naujų vertybių, [...] turime paliktiems be butų žmonėms duoti naujus gerus sveikus pigius butus“⁶⁷.

Sistemiškai miestų plėtrai užtikrinti S. Stulginskis siūlė – kurti miestų žemių atsargos fondą, kuris būtų sudaromas iš strategiškai išspręstų sklypų pirkimo ir savivaldybėms užtikrinant jų įsigijimo pirmenybę ar nusavinimo galimybes⁶⁷. Visgi pagrindinę būsto statybų trūkumo problemą jis matė kaip statytojų ir finansavimo klausimus. Išėitis, jo nuomone, galėjo buvo statybos bendrovės, sukurtos kooperatiniais ar akciniais pagrindais ir gaunančios mokestines lengvatas. Paradoksalu, kad privatų kapitalą vertinęs kaip vieną priemonių bendrovėms kurti, iki tol egzistavusią privačią žemės nuosavybę 1940 m. liepos mėnesį, pasikeitus santvarkai, jis jau vertino kaip neigiamybę²⁰⁷. Kita vertus, S. Stulginskio socialiai orientuotos siekiamybės liko nuosekliai tokios pačios. Pavyzdžiui, jo nuomonė smulkiosios nuosavybės klausimu ir iki tol skyrėsi nuo kitų – dar iki sovietinės okupacijos rašydamas apie pigių butų statybą, jis siūlė kaip savotišką apsauginį tinklą įteisinti naują nuosavybės formą. Ji turėjo užtikrinti būstą gaunantiems darbininkams sklypo nuosavybę ir garantuoti, kad tokia liks netgi jiems įsiskolinus, kartu panaikinant ir sklypo įkeitimo galimybes, bet paliekant savivaldybei arba kooperatinei bendrovei sklypo atpirkimo pirmenybę⁶⁷.

3. MIESTAS PRAKTIKOJE: MIESTŲ SITUACIJA, PLANAI IR JŲ ĮGYVENDINIMAS

3.1. Trečio dešimtmečio miestai ir jų planai

3.1.1. Ankstyvieji planai, plėtiniai ir jų taikymas

Nepriklausomybę paskelbusi Lietuva susidūrė ne tik su administracinio aparato kūrimo iššūkiais, nestabilia geopolitine padėtimi, tačiau ir su dideliais siugriovimais įvairiuose regionuose. Nuo karo labiausiai nukentėjo Kauno, Zarasų, Šiaulių bei Biržų-Pasvalio apskritys, kiek mažesni nuostoliai fiksuoti Vilkaviškio, Tauragės, Panevėžio, Šakių ir Alytaus apskrityse^{lix}. Skaičiuota, kad tuometėje Lietuvos teritorijoje karas iš viso sunaikino 13 253 gyvenamuosius bei 30 680 kitų pastatų²⁰⁹. Dėl sugriauto ūkio minėtose savivaldybėse kur kas ūmiau pasireiškė finansinė krizė, kuri savo ruožtu lėmė individualių ir municipalinių lėšų stoką atstatymo darbams. Pavyzdžiui, *Socialdemokrate* rašant apie Uteną ir jos apskritį konstatuota: „[...] Pramonės įstaigos dabar visai sunaikintos [...]. Miesteliuose taip pat jokio darbo beveik nėra [...]“²¹⁰.

Įstatymu ir vėliau LAK parengtu įsaku numatytos prievolės¹⁰³ – turėti parengtus miesto tikrosios būklės planus, kur būtų pažymėtos naujai numatomos ir ketinamos platinti gatvės^{lx}, daugeliui savivaldybių nebuvo lengvai įgyvendinama užduotis. Diduma gyvenviečių planų apskritai neturėjo, o kai kurių disponuoti dokumentai buvo dingę per karą. Tuo metu rengti naujus planus trukdė tai, kad labai trūko kvalifikuoto personalo ar techninės kliūtys. Pažymėtina, kad įstatuose nurodytas topografinių duomenų reikalavimas tuo laikotarpiu taip pat nebuvo įgyvendintinas. Dėl to į Atstatymo komisariatą siunčiami tvirtinti planai dažnai buvo pripažįstami netinkamais. Reglamentuota praktika neišduoti leidimų naujai statybai iki tol, kol bus patvirtinti miestų planai, šiuo svarbiu šalies atsistatymo laikotarpiu darė poveikį statybų kiekybei netgi itin sugriautuose miestuose, pavyzdžiui, Šiauliuose nuo 1919 m. iki 1920 m. buvo statomi beveik vien laikinojo pobūdžio pastatai²¹¹.

Tiek LAK, tiek iki jo veikusios institucijos rengdamos planus daugiausia dėmesio skyrė itin nuo karo nukentėjusioms zonoms. Didelę įtaką darė ir pačios miestų valdybos, dėl to atsirado ir atsitiktinumo faktorius. Pavyzdžiui, dar 1919 m. Šiaulių miesto savivaldybė savo iniciatyva pradėjo rengti ir kitais metais užbaigė²¹²

^{lix} Kauno aps. buvo sunaikinta 8 086 pastatų, iš kurių 2 696 gyvenamieji, Ežerėnų – 7288 / 1964, Šiaulių – 5277 / 1361, Biržų-Pasvalio – 4315 / 1221, Vilkaviškio – 2620 / 895, Tauragės – 2376 / 865, Panevėžio – 1867 / 816, Šakių – 2432 / 702, Alytaus – 1795/562. Šantraukos lentelė. *Statybos menas ir technika*. 1922, 1.

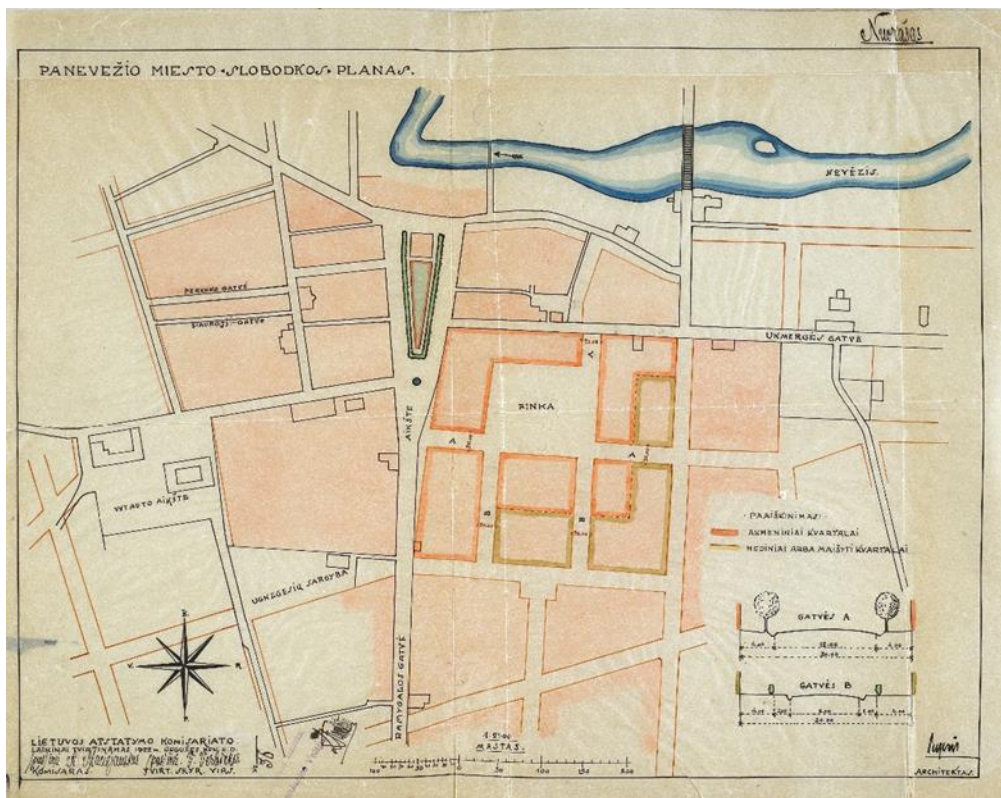
^{lx} Čia reikia priminti, kad įsakyme Laikinajam miestų ir miestelių planingam statymui buvo keliami tam tikri reikalavimai planams. Juose turėjo būti pažymėtas dabartinis stovis, projektuojamos gatvės, miesto plėtra, gatvių plėtimas metrais bei „visi valstybės ir savivaldybės trobesiai, bažnyčios, mokyklos, miesto sodnai ir t. t.“. Laikinasis miestų ir miestelių planingam statymui įsakymas. *Vyriausybės žinios*, 1920, 8, 1-8.

2 pav. 1920 m. Šiaulių plano fragmentas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1094, 6

Šiaulių miesto planą (**2 pav.**)²¹². Dokumente buvo numatyta ne tik senųjų gatvių reguliacija, bet ir naujas stačiakampis gatvių tinklas bei pagrindinės atvirosios viešosios erdvės. Nors spaudoje ir pažymima, jog plano sudarymas buvo skubotas ir pripažįstama, jog šis turintis daug trūkumų, tačiau vis vien juo remiantis buvo vykdomi visi miesto atstatymo darbai²¹¹. Šiuo planu naudotasi kaip pagrindu vykdant ir vėlesnius darbus mieste: 1922 m. pagal jo gaires buvo parengti gatvių platinimo profiliai, o vėlesnė plano detalizacija įgalino ir miesto kanalizacijos darbų pradžią²¹¹.

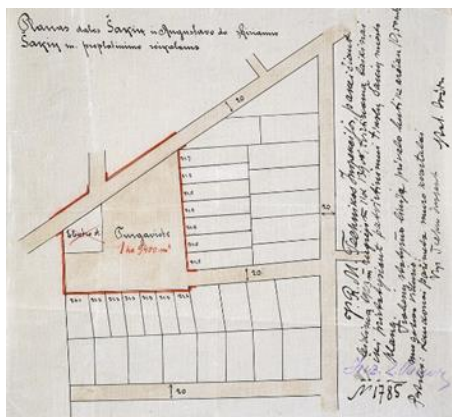
Atstatymo imperatyvas diktavo dar ir tai, kad ir neturint pakankamai specialistų, reikėjo skubiai planuoti nuo karo nukentėjusius miestus ar jų dalis, tačiau retai pavykdavo pasiekti norimą statybų kokybę. Tai iliustruoja Panevėžio centrinės dalies segmentas, vadinamoji „Slobodka“, kur sistemingą planavimo procesą stabdė nekvalifikuotas administracinis bei techninis personalas, taip pat ir Statybos įstatymo nuostatai. Parengtame projekte (**3 pav.**) buvo numatytas gatvių platinimas, be kita ko, nurodant, kad pastatai gali būti atstatomi ant tų pačių pamatų. Miesto planas, apimantis tiek išdegusiąją dalį, tiek aplinkinį kontekstą, 1921 m. gegužės mėnesį buvo išsiųstas vyriausybei patvirtinti²¹³. Pagrindinę problemą kėlė sumanymas išdegusio kvartalo dalyje įkurti naują turgaus aikštę. Projekto teritorijoje buvusių sklypų savininkams atlyginti buvo bandoma pagal pačios savivaldybės sustatytą kompensacinį mechanizmą, t. y. savininkams žemes kompensuoti iš gretimų privačių sklypų. Tad buvo pakeistas ir kiek anksčiau priimtas nutarimas, kad paėmus žemę iš gyventojų jie gautų erdvesnius sklypus priemiesčiuose. Kadangi centro įstaigą pasiekė sklypų savininkų pareiškimas dėl civilinio kodekso pažeidimų ir, jų žodžiais tariant,

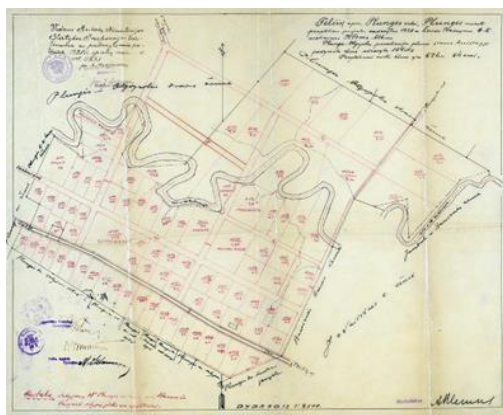
3 pav. „Slobodkos“ išplanavimo projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 987, 3

parengtas „[...] išgalvotas projektas visai prieštaraujantis veikiantiems Lietuvos Respublikoje įstatymams [...]“, susidariusi situacija buvo išspręsta grįžtant prie pirminio sprendinio²¹⁴. Taigi, iš vienos pusės, čia atsiskleidė tuomet dar menkai apibrėžta skirtis tarp municipalinės ir centrinės valdžios galių, iš kitos pusės, – tai buvo vienas pirmųjų bandymų formuoti naują viešąją erdvę senojoje miesto dalyje.

Pirmaisiais pokario metais daugelyje miestelių privati statyba praktiškai nevyko, išskyrus gyvenvietes, kurios buvo nukentėjusios nuo karo ar jo sukeltų gaisrų. Pavyzdžiui, Ukmergės apskrities technikas 1921 m. raportavo, kad vienintelis miestelis, kuriame yra potencialiai numatoma statyba, yra Kavarskas, kuris buvo smarkiai nuniokotas liepsnų²¹⁵. Kaip aiškėja iš pirmojo Apskričių ir miestų technikų suvažiavimo pasisakymų, miestelių atstatymas 1921 m. gale vis dar vyko itin sunkiai dėl viso komplekso problemų, susijusių su personalu, institucijų sąranga, techniniais aspektais ir juridinėmis normomis⁹⁴. Iliustratyvus Tauragės atvejis – 1921 m. apskrities AK buvo siunčiamas raštas dėl jos leistų statybų, nepaisant fakto, kad neegzistavo LAK patvirtinti miesto ir kitų apskrities miestelių planai; be to, nebuvo laikomasi ir mūro kvartalo reikalavimo²¹⁶. Visgi inertiški procesai Tauragės apskrityje vyko ir toliau, kadangi po pusmečio apskrities valdybai buvo siunčiamas ir pakartotinis pranešimas dėl statybų, neatitinkančių įstatyme numatyto reikalavimo pirmiausia parengti miesto planą²¹⁷.

4 pav. Šakių miesto plėtinio parceliacijos projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1108, 4

5 pav. Plungės miesto plėtinio projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1316, 3

Nors LAK aplinkraščiuose nuolat ragino pristatyti miestų planus, kur būtų nurodytos platinamos ar naujai tiesiamos gatvės, tačiau dažniausiai gaudavo atsakus, kuriuose išvardytos priežastys, dėl ko negali jų atsiųsti. Be to, ne visada buvo tvirtinami ir atsiųsti planai, prašoma padaryti niveliaciją²¹⁸ ir nurodyti topografinius duomenis, nors tuo metu dėl techninių sąlygų to nebuvo galima padaryti. Kai kada planai neatitiko kitų reikalavimų, pavyzdžiui, Baisogalos miestelio brėžinio nepatvirtino, nes nebuvo nurodytos nei miestelio ribos, nei viešieji pastatai²¹⁹. Techninės įrangos trūkumas taip pat galėjo būti kliuviniu, ką rodo ir 1922 m. *Sietyne* randama žinutė apie Ukmergės apskritį, kur pranešama, jog „[...] Kovarsko, Želvos ir Gelvonių miestelių planų, nėsant reikalingų instrumentų nepasisėkė“²²⁰.

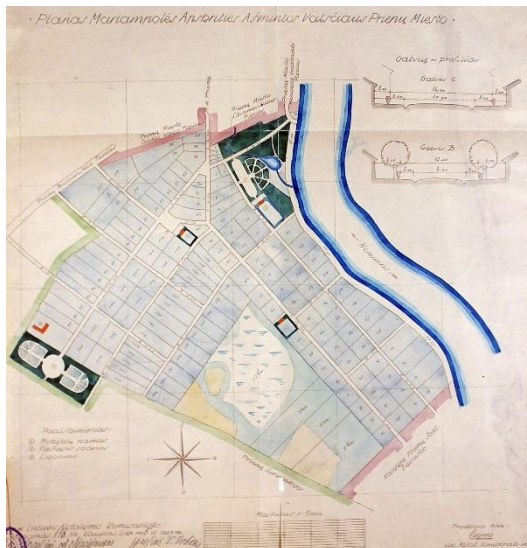
Kadangi pagrindine miestų plėtotės sąlyga ir instrumentu buvo po reformos prijungiamos dvarų žemės, pažymėtina, kad matininkų parengti projektai dažniausiai buvo elementarios sklypų parceliacijos schemos, kurioms būdingas stačiakampis gatvių planas (**4 ir 5 pav.**). Tai, kad iš pradžių daugelis gyvenviečių neturėjo savo tikrosios būklės planų, lėmė, jog nauji plėtinio planai neretai buvo sudaromi neturint gyvenviečių senųjų dalių kartografinių duomenų. Projektus rengusių matininkų kompetencijos dirbti su miesto vietovėmis greičiausiai nebuvo tolygios, be to, prijungiamo žemės ploto forma būdavo atsitiktinė ir, dažniausiai, netaisyklinga. Taikantis prie jos formuota ir gatvių tinklo konfigūracija. Prisimindamas vyravusią praktiką V. Landsbergis-Žemkalnis vėliau rašė: „Miestus planavo dažniausiai matininkai, technikai ir atsitiktiniai piliečiai bei miesto galvos, nesiskaitydami net su elementariškiausiomis planavimo taisyklėmis [...]“¹⁹⁴, nors, turint omenyje egzistavusias sąlygas, toks vertinimas laikytinas kiek per griežtu.

A. Miškinis pastebi, kad dėl dvarų parceliacijos atsiradę plėtiniai sudarė prielaidas planingai formuoti Lietuvos miestus, organiškai pritaikant naują gatvių tinklą prie senojo ir vystant stačiakampį gatvių bei sklypų pobūdį^{66 p. 75}. Vis tik, čia išvelgtini keletas niuansų. Naujai prijungiamų teritorijų planavimo principai mažai kuo skyrėsi nuo cariniu laikotarpiu taikyto formalizmo, kur buvo pabrėžiamas plano

ir gatvių tinklo geometrinis taisyklingumas, numatant ir svarbiausias viešąsias erdves. Tokius, beveik analogiškus principus, taikytus XIX a. planuose, pats A. Miškinis įvardijo kaip nederančius prie organiško miestelių charakterio^{66 p. 62}. Taigi iš esmės toks planavimo reiškinyje perėmė ano meto ydas ir struktūriniu požiūriu buvo morališkai pasenęs. Tad planuojant naujai prijungiamas teritorijas nebuvo pritaikyti to meto moderniausi planavimo principai, kurie, kaip matyti iš institucinių siekių bei diskurso, jau buvo suvokiami ir pripažįstami.

Ideologiniu požiūriu, naująsias miestų dalis galima laikyti iš dalies fizine „lietuviško miesto“ manifestacija, kuri išreiškiama per du pjūvius. Pirmasis sietinas su vienu iš žemės reformos motyvų, t. y. „svetimais“ laikytų stambiųjų žemvaldžių valdytų teritorijų perskirstymo tautiniais pagrindais kurtos valstybės piliečiams. Iš to darytina prielaida, kad tokie „naujieji miestai“ turėjo būti kaip atsvara senosioms miestų dalims, kurios dažnai buvo regimos kaip per mažai „lietuviškos“. Tai paaiškintų ir gan skubotus plėtinių planavimo procesus, kurie buvo vykdomi laikotarpiu, kai itin trūkstam žmoniškųjų išteklių Žemės tvarkymo departamento matininkai turėjo vykdyti ne tik dvarų parceliaciją, bet ir mažesniųjų gyvenviečių skirstymą į vienkiemius.

Kaip matyti iš 1-oje lentelėje pateikiamos 1921–1926 m. LAK bei Technikos inspekcijos patvirtintų projektų statistikos, net ir esant įstatymais numatyta prievolei turėti parengtus miestų planus, dažniausiai vieninteliais grafiniais miesto planavimo dokumentais tuo laikotarpiu buvo naujieji plėtiniai. Paminėtinas ir dar vienas aspektas – reformavus LAK ir panaikinus Projektų gaminimo skyrių, naujų miestų planų tuo laikotarpiu praktiškai nebuvo pagaminta. Daugelį Projektų gaminimo skyriaus rengtų projektų atliko čia dirbęs šveicaras E. Peyeris, kuris naujai prijungiamų teritorijų

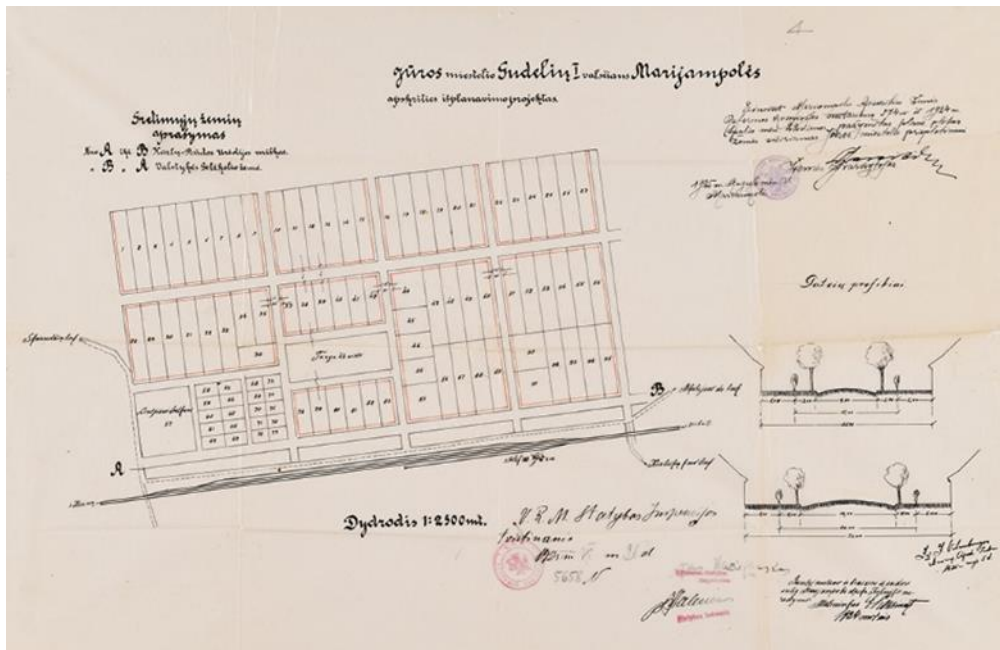
6 pav. Prienų plėtinio projektas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1049, 5

7 pav. Vabalninko planas. BKM GEK 17924.

planuose kai kada pritaikydavo *beaux arts* ir *stadtbaukunst* idėjoms būdingas konfigūracijas. Pirmuoju atveju buvo naudojamos aiškiai išreikštos architektūrinės ašys ir barokiniam planavimui artimi principai, o antruoju atžvilgiu buvo kreipiamas dėmesys į natūralias gamtines sąlygas ir pagal numanomas reljefo sąlygas lenktos gatvės. Tokius projektus, pavyzdžiui, jis buvo parengęs Prienų miesto plėtimui ir Vabalninko miesteliui (6 ir 7 pav.), nors dėl neaiškių priežasčių jie nebuvo panaudoti, ir pakeisti kur kas primityvesnio pobūdžio scheminiais projektais⁸ p. 435.

Net ir tie didesnių miestų planai, kurie buvo parengti į jų projektą įtraukiant senąją miesto teritoriją, įgyvendinti dažniausiai tik naujai prijungiamose žemėse. Pavyzdžiui, nors buvo parengtas Biržų miesto plėtinio planas, tačiau karo nuniokotoje senojoje miesto dalyje nepasinaudota proga praplatinti gatves, o spaudoje rašyta, kad nauji pastatai buvo statomi buvusiųjų vietoje, nesilaikant raudonosios linijos²²¹. A. Miškinis⁶ Kėdainių miesto projektinį planą (8 pav.) įvardija kaip retą atvejį, kai racionalus ir sistemingas atstatymas vyko ir jo senojoje dalyje. Visgi Apskrities valdybos dokumentai ir žinutės spaudoje implikuoja, kad ir čia kai kurie procesai vyko nesistemiškai – 1931 m. konstatuota, kad numatytuose mūro kvartaluose stovi beveik vien mediniai pastatai²²². Kita situacija, susijusi su šio miesto planu, iliustruoja, kad net Projektų gaminimo skyriaus rengtuose planuose galima matyti geodezinių duomenų trūkumą. Tais pačiais metais Kėdainių apskrities valdyba prašė patvirtinti vienos centro gatvių išplanavimo pakeitimo projektą, nes anksčiau patvirtintas miesto planas ne visai atitiko situaciją ir buvo konstatuojama: „[...] reikalinga nukasti kalną į

9 pav. Jūrės miestelio planas. LCVA, f. 1622, Ap. 4, b. 1185, 4

bažnyčios pusę, nes kalnas yra status, šaltiniuotas ir jo judinimas būtų pavojingas bažnyčiai ir kartu susidarytų dideli žemės darbai ir šlaito sustiprinimui²²².

Buvo parengta keletas planų ir praktiškai naujai kuriamoms gyvenvietėms – 1925 m. patvirtintas metais anksčiau parengtas projektas²²³, naujam Jūrės (Jūros) miesteliui (**9 pav.**). Čia tiek reljefo, tiek ir sklypo konfigūracijos sąlygos leido pritaikyti gana taisyklingą stačiakampį gatvių planą. Manytina, kad Jūrės kaip didesnės gyvenvietės atsiradimas sietinas tiek su greta esančiu geležinkeliu, tiek su pramone – šis miestas buvo susijęs su Kauno miesto savivaldybės eksploatuotais Ežerėlio durpynų ištekliais. Išskyrus sklypus, buvusius aplink numatomąją turgaus aikštę, visi parceliacijos vienetai suprojektuoti gilūs, naudojantis tais pačiais principais, kaip ir plėtiniuose.

Naujai suplanuotas ir Šeštokų miestas, kurio trapecijos formos sklypas išparceliuotas į 49 dalis, o prie dviejų gatvių susikirtimo numatyta rombo formos aikštė²²⁴. Darytina prielaida, jog ir šio miesto planas buvo parengtas atsižvelgiant į geležinkelį, t. y. tiesiamą Kazlų Rūdos – Šeštokų jungtį. Visgi miestas nepradėjo vystytis tokiais tempais, kaip buvo sumanyta. Ketvirtame dešimtmetyje spaudoje galima rasti užuominų apie Šeštokų kultūrinį ir ekonominį merdėjimą²²⁵.

10 pav. 1935 m. Raseinių miesto planas. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 70, 1

Dar vienas charakteringas tiek trečio dešimtmečio, tiek ketvirtąjo pradžios fenomenas buvo ŽTD nesistemiškai tvarkytos priemiestinių zonų teritorijos. A. Novickis apie tai vėliau rašė: „Įsikuria kur miesto pakraštyje keli gyventojai, vėliau jų atsiranda daugiau, o dar vėliau įsikuria atskiras miestelis, pastatytas be jokio plano, netvarkingai, be gatvių [...]“. Netvarkingą tokių arealų parceliaciją vyriausias statybų inspektorius laikė viena didžiausių sistemingą didžiųjų miestų augimą persekiojusių problemų¹⁰⁰. Gausiai vėlesnio sklypų smulkinimo atžvilgiu kritikuoti ir patys plėtinii projektai – spaudoje vėliau buvo rašoma: „[...] dažniausiai buvo daromi sklypai po 0,5 ha. Tai yra per dideli sklypai ir iš jų gražios kolonijos nebegalima padaryti, nes [...] sklypus susmulkino ir išpardavinėjo“¹⁹⁸.

Chaotišką priemiesčių plėtrą lėmė ir tai, kad priemiesčių gyventojai nenorėjo būti prijungiami prie miestų teritorijų, nes dėl to jiems didėtų mokesčiai. Pasak J. Vileišio, „[...] gyvenantieji už miesto ribų norėtų naudotis visais miesto patogumais, turėti šviesą, pigų susisiekimą ir visus miesto patogumus, bet bevelėtų nemokėti miestui jokių mokesnių arba bent mažiau mokėti“¹¹². Kauno atveju praplėsti miesto ribas nebuvo suinteresuota ir apskrities savivaldybė, kurios didelę įplaukų dalį sudarė būtent Laikinosios sostinės priemiestinėse teritorijose surenkami mokesčiai¹¹². J. Vileišio manymu, miestų ir miestelių ribas dažnai buvo vengiama plėsti dėl ekonominių aspektų, t. y. išlaidos naujai prijungiamų dalių infrastruktūrai ir didesnis kiekis asmenų, kuriems reikėtų teikti socialines garantijas. Tiesa, miesto burmistras pasisakė būtent už miestų teritorijos plėtrą, motyvuodamas tokią nuostatą dispersijos keliamais privalumais¹¹². Kita vertus, J. Vileišis pažymi ir tai, jog tarp centrinės miesto dalies gyventojų egzistavo požiūriai surenkamus mokesčius skirti vien miesto branduolio tvarkybai²²⁶.

Kaip pastebėjo ir K. Kriščiukaitis, atidavus miestų planavimo vykdymą savivaldybėms, didelių poslinkių neįvyko⁶². Pavyzdžiui, 1931 m. patvirtintame Jonavos plane matyti, kad daugiausia pokyčių planuojama teritorijos plėtrai tarp miesto centro²²⁷; į 1935 m. parengtą Raseinių miesto planą (**10 pav.**) įtraukti įvairūs senesni matavimai, numatyta tik keletas pakeitimų ir pora naujų kvartalų miesto pakraštyje.

1 lentelė. LAK ir TI parengti / patvirtinti miestelių planai 1921–1926 m.

	1921 ^{lxi}	1922 ^{lxii}	1923 ^{lxiii}	1924 ^{lxiv}	1925 ^{lxv}	1926 ^{lxvi}
PGS perp. ar pagaminti miestų (dalių) planai	>4 (1)	6 (1)	3 (3)			
PTS patv. planai	1	5	5		1	1
PTS laikinai patv. gyvenviečių (dalių) planai	2	(2)				
PTS patv. mst. dalių ir dalių parc. planai	1	4	16	11	10	6

^{lxi} 1921 m. PGS buvo perdirbinėti Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Mažeikių „ir t.t.“ projektai ir parengtas Panemunės „būstinės“ projektas. PTS patvirtino Šiaulių bei laikinuosius Salantų, Šeduvos ir Mažeikių miesto dalies parceliacijos ir Kuršėnų rinkos planus. Lietuvos Atstatymo Komisariato 1921 metais atliktų darbų apyskaita. *Statybos menas ir technika*. 1922, 2, 11-12

^{lxii} 1922 m. PGS pagamino ar perprojektavo Rokiškio, Pasvalio, Biržų, Kėdainių, Vabalninko ir Prienų bei Panevėžio dalies planus. PTS patvirtino Pasvalio, Vabalninko, Kėdainių, Biržų ir Marijampolės „prijungiant Kvietiškių dvaro žemės sklypą“ planus. Buvo patvirtinti ir planai Utenos daliai, naujosios Rokiškio dalies parceliacijos planas ir Kauno miesto sklypo „prie 8 baterijos“ išplanavimo projektas. Anykščių ir Panevėžio „Slobodkos“ planai buvo patvirtinti laikinai. Lietuvos Atstatymo Komisariato 1922 metais atliktų darbų apyskaita. *Statybos menas ir technika*. 1923, 1, 22-24

^{lxiii} 1923 m. PGS pagamino ar perprojektavo Ariogalos, Šėtos ir Krakių miestelių planus, dalis Jonavos bei Utenos ir parengė Prienų praplėtinio projektą. PTS patvirtino Kauno schematinį, Ariogalos, Šėtos, Šeštokų ir Krakių planus, praplatinimo planus Panevėžiui, Prienams, Alytui, Šakiams, Jonavai, Utenai ir Kaunui. Tam tikrų miesto dalių planai buvo parengti Tauragei, Viekšniams, Kvėdarnai, Papilei, Ukmergei, Salantams, Panevėžiui. Parengti du parceliacijos planai Kaunui. MACIEJAUSKAS, A. Lietuvos Atstatymo Komisariato 1923 metais atliktų darbų apyskaita. *Savivaldybė*, 1924 10,18

^{lxiv} Patvirtinti Šakių, Šiaulių, Marijampolės, Panevėžio, Kalvarijos, Vilkaviškio, Rokiškio, Dotnuvos, Obelių ir Aleksoto praplėtinių planai, VII forto apylinkės parceliacija Kaune. MACIEJAUSKAS, A. Vidaus Reikalų M-jos Technikos Inspekcijos (buv. Atstatymo Komisariato) 1924 metais atliktų darbų apyskaita. *Savivaldybė*, 1925 5, 20

^{lxv} Patvirtintas naujas planas Šėtai, praplėtiniai Kėdainiams, Jurbarkui, Biržams, Krakėms, Veiveriams, Jūrei, Grinkiškiui, Leipalingiui ir Švekšnai. Taip pat parceliacijos projektas Panemunėi. MACIEJAUSKAS, A. Statybos inspekcijos 1925 metais atliktų darbų apyskaita. *Savivaldybė*, 1926, 6, p3-4

^{lxvi} Patvirtintas generalinis Utenos miesto planas ir praplėtiniai Telšiams, Salantams, Mažeikiams, Alytui, Kybartams ir Vilkaviškiui. MACIEJAUSKAS, A. V. R. M. Statybos inspekcijos 1926 metais atliktų darbų apyskaita. *Savivaldybė*, 1927, 18,18-19

3.1.2. Laikinosios sostinės kūrimas

Nors dalis problemų, kurios kamavo kitas šalies vietas, Kaunui buvo mažiau aktualios, tačiau tai atsverdavo kiti neigiami aspektai, būdingi sparčiai augusiai laikinajai sostinei. Pavyzdžiui, nors būtent Kaune rezidavo pagrindiniai šalies techninio personalo atstovai, bet čia taip pat egzistavo ir tokie reiškiniai kaip ypač didelė būsto krizė bei tarpinstitucinės trintys.

Dar savo veiklos pradžioje LAK rengė „Kauno statymo naują liniją ir statymo planą“, o svarstant šį klausimą tarpininkavo tarp skirtingų valdžios institucijų. Taip buvo siekiama tiek atsižvelgti į jų interesus, tiek maksimaliai išnaudoti kompetencijų išteklius. Pavyzdžiui, Krašto apsaugos ministerijos teirautasi, kokia jos nuomonės dėl tam tikrų įstatų reikalingumo, o Susisiekimo ministerija raportavo apie numatomą vandens kelių vystymo strategiją. Bandant sudaryti Kauno vystymosi viziją, taip pat buvo siekiama atsakyti į klausimus apie būsimąją miesto infrastruktūrą, mieste esančių sklypų nuosavybės teisinius niuansus, miesto poreikį parkams ar sporto vietoms, galimą juridinę bazę numatomoms priemonėms ir tikslams įgyvendinti ir net pageidaujamą gyvenamojo užstatymo tipologiją²²⁸. Visgi dėl paminėtų užklausų sušauktas tarpžinybinis pasitarimas nedavė rezultatų, nes paaiškėjo, kad daugelio institucijų atstovai neturėjo galimybių surinkti reikiamos informacijos^{lxvii}, o vieninteliu išdiskutuotu klausimu galima laikyti tik vandentiekio ir kanalizacijos perspektyvos aptarimą. Panašu, kad būsto krizę patiriančiam miestui plano neturėjimas užkirsdavo kelią ir naujoms teritorijoms įsisavinti – per tarpžinybinį posėdį dėl miesto atsargos žemės fondo ir miesto ribų nustatymo Kauno tvirtovės žemes valdžiusi KAM išreiškė nuostatą nedaryti kliūčių miesto vystymuisi, tačiau dėl neegzistuojančio miesto plano negalinti perleisti prašomų plėtrai reikalingų žemių¹⁰⁶.

Miesto reprezentacinės ir kitų funkcijų bei skirtingų institucinių lygmenų interesų sankirtose kartais tekdavo ieškoti kompromisų. Prisimenant, kad iki Klaipėdos krašto prijungimo Kauną buvo galima laikyti svarbiausiu šalies prekybiniu uostu, logiškai atrodo ir 1921 m. priimtas sprendimas aukoti reprezentacinius miesto centro aspektus dėl ekonominių interesų. Posėdyje „[...] nustatymui Kauno uosto, krantų ir pakrančių [...] esančių Susisiekimo ministerijos žinioje“, buvo nustatytos gana plačios uosto teritorijos ir krantinių ribos. E. Kubilius, dalyvavęs posėdyje, išreiškė nuostatą, kad aikštė greta Karmelitų bažnyčios turėtų būti atiduota miestui, skvero įsirengimui, bet ta idėja nebuvo palaikyta. Kita vertus, buvo atsižvelgta į miesto plėtos interesus: patenkintas miesto savivaldybės prašymas numatytą anuometį dirbtuvių sklypą^{lxviii} ateityje perleisti miesto reikmėms²²⁹.

Didelė miesto išplanavimo projekto reikmė nebuvo vienintelis aktualus dalykas: sostinės statusas uždavė ir imperatyvą kurti reprezentacines erdves. Paminėtinas 1922

^{lxvii} Pavyzdžiui, Geležinkelių valdybos delegatas neturėjo galimybių išreikšti pozicijos dėl to, kad, pasak jo, geležinkelių tinklo praplėtimo ir miesto gel. stoties padidrinimo projektas buvo išsivežtas vokiečių. Tuo tarpu Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos atstovas iliustravo, kad bendro pramonės įstaigų rajono plano nėra, kiekvienas statybos atvejis sprendžiamas atskirai

^{lxviii} Teritorija tarp uosto ir Kęstučio g.

m. kovo mėnesį vykęs Vienybės aikštės išplanavimo konkursas, kurio pagrindinis kriterijus buvo reikalavimas neužstatyti sklypo, skiriančio aikštę nuo Karo muziejaus sodelio²³⁰. Šis anuomet dar permanentiškų siekių neturėjęs sprendinys vėliau sudarė galimybę čia formuoti grupinės aikštės kompleksą. Žvelgiant tiek į Vienybės aikštės tvarkybą, tiek į trečiajame dešimtmetyje atsiradusius reprezentacinius objektus, galima prisiminti E. Gunzburger-Makaš pastebėjimą, kad simbolinį krūvį turinčių miesto audinio sprendinių prioritetizavimas, net ir neturint didelių finansinių išteklių, buvo gana universalus reiškinys naujai susiformavusių tautinių valstybių sostinių kontekste²³¹.

Tarp pirmųjų platesnio masto miesto planavimo užmojų paminėtini dar 1922 E. Fryko parengtas Žaliakalnio išplanavimo eskizas¹⁵³ ir tais pačiais metais J. Krasausko parengtas kitas Žaliakalnio dalies projektas. Pastarajam svarstyti buvo sukviestas svarbiausių mieste rezidavusių inžinierių¹⁵³ pasitarimas. Pateiktos išvados atspindėjo ne tik LAK nusistatymus, bet ir elementarias urbanistines prielaidas: nutarta, kad miesto dalių išplanavimas negali būti daromas be bendrojo plano, o „[...] vienos ar kitos gatvės projektavimas privalo priderėti ne vien tik nuo susisiekimo vyriausiųjų linijų, bet ir nuo to, kaip tinkamiaus sunaudoti saulės spinduliai, iš kur gauti tyraus žalumynų oro [...]“; be to, pasiektas konsensusas, kad Ažuolynas turi būti saugotinas²³². Taigi akivaizdu, kad negausi miesto inžinierių bendruomenė nebuvo atsilikusi nuo to meto miesto planavimo tendencijų ir miesto vystymo siekiamybės buvo paremtos higienos, susisiekimo, žaliųjų zonų ir zonavimo mintimis.

Vadovaujantis minėtais kriterijais F. Vizbarui, A. Kelermileriui, A. Gordevičiui ir J. Krasauskui buvo pavesta užduotis parengti miesto plano eskizus, šiam darbui atlikti jiems buvo skirta tik savaitė²³². Nors inžinierių parengti planai laikytini dingusiais, tačiau iš aprašymų galima spręsti, kad planuose buvo projektuojamos susisiekimo arterijos, komercinių ir industrinių rajonų išdėstymas ir svarbiausių viešųjų pastatų išdėstymo strategija. Pažymėtina, kad vėliau šiomis idėjomis buvo naudojamosi M. Frandseno, ir A. Jokimo rengtuose planuose ir vėlesnėse miesto plėtros užmojuose, pavyzdžiui, administraciniam centrui ir universitetiniam miesteliui buvo numatyta vieta Žaliakalnyje. Vilijampolėje autoriai matė pramoninį rajoną, aptarnaujamą pro ten tiesino geležinkelio; pažymėtina, kad čia jau buvo integruojami ir platesnio, valstybinio pobūdžio siekiniai – geležinkelio linija į Klaipėdos pusę. Aleksote buvo numatytas terminalas, skirtas kroviniams pervežti upėmis ir geležinkeliu¹⁴⁰. Visuose projektuose buvo numatomas ir ekstensyvus želdinių tinklas. Kaip aiškėja iš pranešimų, dėl išplanavimo buvo kilusi nemaža diskusija, bet tai vertinta kaip demokratiškas problemos sprendimo būdas: „[...] tat yra sveika minčių kova tinkamiausiam miesto išplanavimo išsprendimui“²³³.

Trečiame posėdyje, kuriame dalyvavo ir susisiekimo bei karinių institucijų atstovai, buvo diskutuojama daugiausia apie susisiekimo klausimus. Buvo šnekama apie galimybes įkurti prekinio pobūdžio geležinkelio stotį Aleksote, o vagonų rūšiavimo punktą – Marveleje; prekių stotis Vilijampolėje pripažinta netinkama, motyvuojant, kad tiesi geležinkelį į vakarų Lietuvą dešiniuuoju Nemuno krantu būtų nerentabilu. Sprendžiant iš vėlesnių miesto vystymo idėjų, toliaregiškiausiu pasiūlymu reikėtų laikyti naująją prekių stotį įkurti Žaliakalnyje, kur tam numatyta atskira atšaka iš Palemono²³⁴.

Nors vietos inžinierių eskizai buvo pripažinti tinkamais ir pažymėta, kad miesto valdyba „[...] sutikusi su bendra išplanavimo idėja, tačiau kad nepadarius kokios klaidos [...]“ buvo nuspręsta pakviesti danų inžinierių Mariusą Frandseną²³⁴. Šis Kaune pirmą kartą lankėsi dar 1922 m., siūlydamas parengti miesto vandentiekio projektą, bet rasta duomenų, kad jis miesto valdybą taip pat konsultavo ir kitais techniniais klausimais. Spaudoje buvo pažymima, jog Frandsenas buvo laimėjęs pirmąją vietą Kopenhagos išplanavimo konkurse¹⁵³, vis tik autorių kolektyvas užėmė trečiąją poziciją. Tarptautinis danų sostinės konkursas buvo laikomas itin svarbiuvykiu anuomečiame šios šalies planavime ir, nors vėliau miestas buvo vystomas kitomis kryptimis, konkurso rezultatai visų pirma tarnavo kaip idėjų generavimo momentas. Pažymėtina, kad M. Frandseno bendraautoriai Kopenhagos projekte buvo žymus danų architektai U. Plesneris ir A. Mathiesenas, o dar paminėtina, kad tarp visų dalyvių tik ši komanda buvo įtraukusi ir kraštovaizdžio specialistą².

Tačiau pats M. Frandsenas atkreipė dėmesį į tai, kad jo parengtas Kauno planas **(11 pav.)** yra eskizinio pobūdžio^{45 235}., skirtas numatyti miesto kryptį, pagal kurią turėtų būti dirbama, nes detaliam planui parengti reikėtų ne tik reljefo tyrimų, bet ir kur kas daugiau laiko. Visgi pažymėtina, kad būtent šis planas iki pat nepriklausomybės pabaigos buvo pripažįstamas kaip oficialus miesto vystymo dokumentas.

Kadangi nuostatų lituanizuoti miestus būta nuo pat nepriklausomybės ištakų, K. Kriščiukaitis rašydamas apie M. Frandseno planą Kaunui pastebėjo: „Nors projektas buvo ir silpnas, mažai apgalvotas, vis dėlto šiokią tokią idėją jis turėjo, būtent: išplanuoti toje vietoje visiškai naują lietuvišką miestą, administracinį ir mokslo miestą, apačioj paliekant svetimtaučių komercinį miestą“⁶².

Tolesni miesto dalių planavimo procesai dažniausiai susidurdavo ne tik su senųjų statybos įstatų keliamomis kliūtimis, tačiau ir įvairiais kitais sunkumais. 1926 m. parengtas Aleksoto dalies parceliacijos projektas **(12 pav.)** su numatytu radialiniu gatvių tinklu²³⁶ miestui turėjo suteikti nemažą naują arealą gyvenamosios statybos plėtrai. Nors apie šio projekto rangos procesus duomenų mažai, tačiau J. Vileišis pažymi, kad šį projektą visų pirma kuravo centrinė valdžia, vėliau pritrūkusi lėšų²²⁶. Miesto statybos skyriuje buvo parengti matininko J. Saleneko sudaryti atskirų miesto dalių išplanavimo projektai: Vilijampolės²³⁷, Žemųjų Šančių **(13 pav.)**²³⁸ ir naujas Aleksoto²³⁹. Nors šie projektai Statybos inspekcijos buvo patvirtinti 1928–1929 m., tačiau Šančių plane prie matininko parašo nurodoma data suponuoja, kad jis buvo parengtas dar 1925 m. gale. Projektuose nurodomas tiek naujai numatomų gatvių tinklas, tiek užstatytose vietose esančių gatvių reguliacija, kurių dalis platinama bei tiesinama; numatytos ir naujų viešųjų erdvių išdėstymo sistemos. Užstatytieji plotai šiuose projektuose traktuojami nevienodai, pavyzdžiui: Vilijampolės senoji dalis lieka beveik nepaliesta, o Šančiuose, nors iš dalies prisilaikant kai kurių gatvių kryptį, į užstatytus plotus atsižvelgiama mažai. Šiuose planuose iš dalies atsižvelgiama į pagrindines P. Frandseno numatytas magistrales, bet tiek Šančių, tiek Aleksoto projektuose matomas gerokai nuo jo idėjų besiskiriantis gatvių tinklas ir viešųjų erdvių išdėstymas; išnykusios ir kai kurios inžinieriaus numatytos kompozicinės ašys.

Vilijampolės plane 1923 m. vizijos laikomasi kur kas nuosekliau, numatant apskritą centrinę aikštę su iš jos radialiniu principu einančiomis gatvėmis. Tokius skirtumus greičiausiai lėmė tai, kad naujoji Vilijampolės dalis nebuvo apribota privačios nuosavybės teisių: tą suponuoja tai, kad senąją rajono dalį numatyta keisti nežymiai, tiek ir tai, kad Šančių atveju Frandseno plano minčių labiau laikomasi pietrytinėje rajono dalyje, priklausiusioje valstybei. Jau po karo K. Kriščiukaitis

11 pav. Frandseno planas. KMS Kultūros paveldo skyriaus archyvas

12 pav. Aleksoto parceliacijos planas, 1926 m. LCVA, f. 1622, Ap. 3, b. 56, 1

13 pav. 1928 m. Šančių planas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1259, 5

kritikavo centruotą aikštę Vilijampolėje^{lxix} ir pakeistą gatvių išdėstymą, kaip neužtikrinančius tinkamo transporto srautų paskirstymo^{lxx} – pastebėtina, kad dalies logikos naujojo projekto išdėstymas neteko atsisakius kai kurių M. Frandseno numatytų jungčių.

Planingam Kauno miesto vystymui nepadėjo ir dar vienas veiksnys – dažnai besikeitę miesto technikai ir tam tikri jų darbuotės ypatumai. Laikinais šias pareigas ėjęs Jonas Krasauskas išbuvo metus, Antanas Jokimas – pusmetį, o Feliksas Vizbaras, išdirbęs dvejus metus, 1925 m. vasarą buvo atleistas „[...] už netinkamą pareigų ėjimą“. Laikinais keliems mėnesiams į pareigas grįžo A. Jokimas, kurį vėliau pakeitė Edmundas Frykas. Nors pastarojo pateikiamos darbuotės ataskaitos buvo gana detalios, tačiau, kaip ir simptomiška šiam laikotarpiui, didelę jo veiklos dalį sudarė infrastruktūros gerinimo darbai, ypač miesto centrinėje dalyje. Pažymėtina, kad kai kurie jo darbuotės metu parengti stambesnieji jungčių projektai galėjo būti susiję su jo asmeniniais interesais, nes tiesiogiai ar netiesiogiai aprėpė ir paties inžinieriaus valdytus žemės plotus. Pavyzdžiui, 1926 m. buvo pranešama apie projektus „[...] pravedimui naujų gatvių nuo Laisvės alėjos iki Radio stoties [...]“ ir „[...] naujų gatvių nuo Šiaulių iki Bažnyčios gatvių [...]“²⁴⁰, t. y. gatvėms šalia Fryko valdytų žemių.

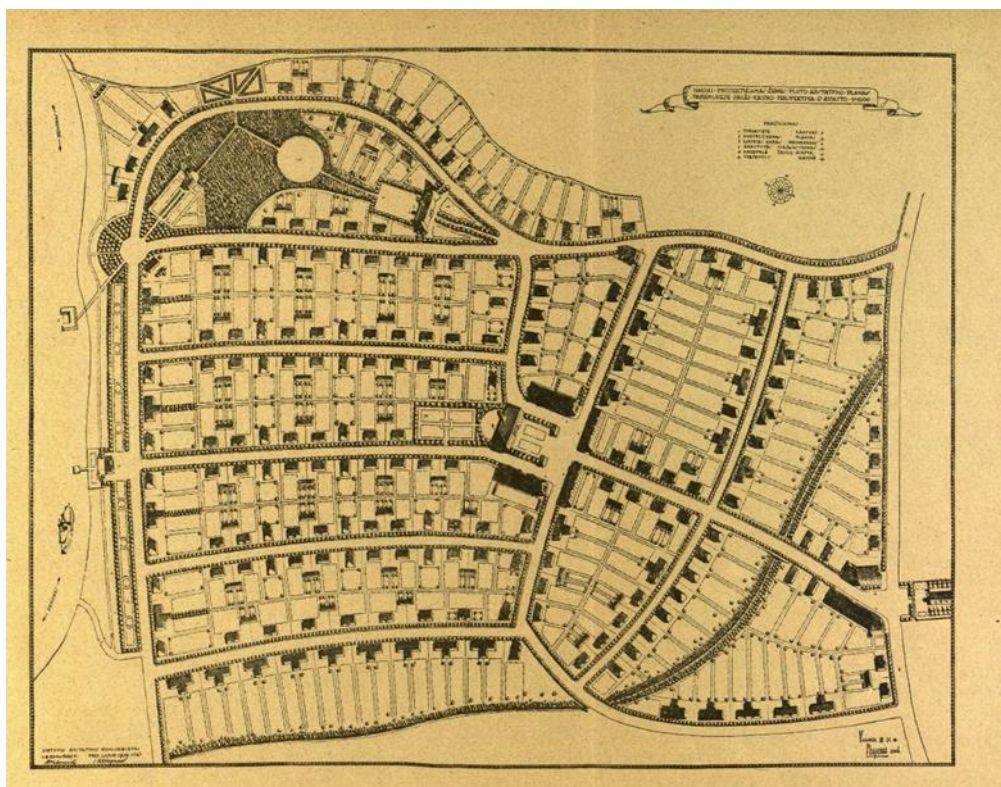
^{lxix} Sąjungos aikštė

^{lxx} „[...] kiekvienas kėlimas į centrą turi būti kuo nors pagrįstas, ar tas centras yra aukščiausioj vietoj, ar jis yra prie judėjimo paskirstymo vietų [...] ar, pagaliau, jis yra geometriniame centre [...]“ KRIŠČIUKAITIS, K. *Lietuvos miestų ir miestelių atstatymas*. Alguvos Baras. 1948, 7.

3.2.3. Bandymai formuoti būsto kompleksus

Nors vadinamoji būsto krizė daugiausia pasireiškė Kaune, tačiau gyvenamojo ploto trūkumas buvo jaučiamas ir kituose didesniuose miestuose. Priežastys skyrėsi: po karo šalies miestuose vyko reiškinys, būdingas kone visoms karo nuniokotoms teritorijoms – būsto trūkumas, atsiradęs dėl per karą sugriautų pastatų. Kita vertus, atsistatant didiesiems pramonės centrams bei kuriantis naujiems, vyko natūrali gyventojų trauktis į stambiąsias gyvenvietes, kuriose buvo galimybės įsidarbinti industriniuose ir prekybos sektoriuose. Kauno atvejis išimtinis, nes čia veikia kur kas daugiau demografinį šuolį lėmusių veiksnių, kaip antai, besiplėtęs valdininkų bei tarnautojų sluoksnis. M. Kuodys būsto krizę Kaune išskiria į tris skirtingas etapus: pokarinį, sietiną su miesto naujuoju statusu, antrąjį, buvusį nuo trečio iki ketvirto dešimtmečių sandūroje, ir pokrizinį, vyravusį ketvirto dešimtmečio gale²⁴¹. Pažymėtina, kad po I pasaulinio karo krizė pasireiškė ne tik gyvenamojo, bet ir administratyvinio naudingojo ploto trūkumu.

Prisimenant, kad planingos masinio būsto strategijos siekis buvo jau Atstatymo komisariato tiksluose, pažymėtina, kad dar 1921 m. laikinasis komisaras A. Kelermileris, raportuodamas apie prastą šalies atstatymo situaciją Vidaus reikalų

14 pav. Panemunės "būstinės" projektas. *Statybos menas ir technika*. 1922, 2, 5

ministerijos prašė įstaigos veiklai asignuoti kur kas didesnes, nei įprastai tuo metu buvo skiriama, sumas, kad būtų pastatyti 800 butų penkiems tūkstančiams žmonių⁹³, tačiau į prašymus buvo neatsižvelgta. Per ankstesnę komandiruotę į Vokietiją komisariato atstovas Karaliaučiuje susipažino su Rotenšteino *siedlungu* („pasodu“) ir pateikė išsamią ataskaitą, apie šio projekto tinkamumą Lietuvai tiek medžiagiškumo, tiek pastatų pobūdžio aspektais¹⁷⁹. B. Helcermanas 1922 m. Miestų ir apskričių technikų suvažiavime atstovus supažindino su per išvyką į Latviją apžiūrėta Vec Gulbenės geležinkeliečių kolonija ir šios koncepcija⁹⁴.

Tautinio stiliaus siekiais į šį pavyzdį Latvijoje buvo panašus E. Peyerio darbuotės komisariate parengtas vadinamasis Panemunės „būstinės“ projektas (**14 pav.**). Rašydamas apie sumanymą *Statybos mene ir technikoje* autorius teigė, kad komisariatas „[...]“ stengsis platinti bustinių statymo tokią sistemą, kad greta gero ir patogaus namų grupavimo puoštūsi tradicinės formos taipogi ir tautišku atvaizdu“²⁴². Tokios mintys ankstyvuojų valstybės laikotarpiu iliustruoja ne tik buvusius optimistinius siekius dėl krašto atkūrimo, bet ir užmojus panaudoti moderniosios urbanistinės minties privalumus kaip instrumentą tautinės valstybės kūrybai. Panemunės pigaus būsto kolonijos idėja buvo matoma ir kaip potencialiai įgyvendintinas konkretus atvejis, ir kaip pavyzdinis projektas, panašioms iniciatyvoms visoje šalyje.

Kaip ir kai kuriuose kituose E. Peyerio rengtuose urbanistiniuose projektuose, Panemunės sumanymas atspindėjo būdingus organiško plano momentus - bandymą prisiderinti prie jau egzistavusios kelių struktūros, natūralių aplinkos sąlygų išnaudojimą bei mažo tankio sodybinį užstatymą. Schemoje buvo numatyti ne tik perspektyviniai viešieji pastatai, bet ir rekreacinė zona bei intensyvus apželdinimas; į planą taip pat buvo integruotas per teritoriją tekantis nedidelis upelis. Gana dideli sklypai buvo numatyti formuoti su nedideliu užstatymo tankiu^{lxxi}, paliekant erdvę smulkiajai agrikultūrinei veiklai, kas atspindėjo ir oficialiąsias nuostatas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad autorius projekto memo aprašo ir derlingos žemės veiksnį, kas rodo tai, kad ši teritorija buvo pasirinkta neatsitiktinai. Projekto aprašyme taip pat minimos valdiškos institucijos, kurioms priklausė dideli žemės sklypai, reikalingi teritorijai formuoti, ir pažymima, kad šie sklypai bus perleidžiami LAK. Manytina, kad projektas neįgyvendintas visų pirma dėl kiek nepamatuotos komisariato ambicijos į tarpinstitucinių interesų derinimą. Dar tais pačiais metais buvo parengtas jau kitas, grynai scheminis parceliacijos planas apėmęs dalį anksčiau „būstinei“ numatytų žemių – taigi, projektą ištiko tas pats likimas, kaip ir kai kuriuos kitus PGS rengtus planus.

Trečio dešimtmečio pradžioje galima rasti užuominų apie realius bandymus kurti kolonijas kooperatyviniais pagrindais. 1922 m. Kaune tarnautojai buvo susibūrę į kolektyvą „Savoji pastogė“, kuriam miestas buvo išnuomojęs sklypą Žaliakalnyje. Indėlininkai norėjo statyti 10 mūrinių 1–4 butų namų²⁴³, tačiau organizacija greičiausiai egzistavo neilgai. Panašiu metu buvo susibūręs kitas, universiteto profesūros kooperatyvas „Universitetas“, kurio plėtotei sutrukdė visų pirma institucinė netvarka. Tai iliustruoja organizacijos atstovo spaudoje išreikštas

^{lxxi} Rajone buvo numatyta 250 sklypų, kurių dydis varijavo tarp 1200 ir 2000 kv. m.

nusivylimas: „[...] besiteiraudami, bevaikščiodami mes praleidome 2 mėnesius patogaus statybai laiko ir nesužiūrėjom kur, kada ir kaip galima gauti sklypas žemės namams pasistatyti [...]“²⁴⁴. Dar vienos būsto statybos – Olandų lietuvių draugijos Žaliakalnyje ketinto pastatydinti mūrinių namų kvartalą, taip pat nepavyko įgyvendinti, bet labiau dėl techninių trukdžių, t. y. vis dar neegzistavo miesto planas²³². Aptinkama duomenų ir apie statybų kooperatyvą „Pastogė“^{lxix}, susidariusį 1923 m. iš 39 Fredoje sklypus valdžiusių savininkų, kurie siekė statyti kompaktiškus dviejų aukštų mūrinius namus su patogumais, bet ir šis planas liko neįgyvendintas, tik jau dėl kreditavimo trūkumo¹⁸².

Trečio ir ketvirto dešimtmečių sandūroje atsiranda ir pirmi realūs privataus pobūdžio bandymai sistemingai kurti būstą fabrikų darbuotojams – iš dalies įgyvendintu pavyzdžiu būtų Volfo-Engelmano iniciatyva statyta kolonija, pasak V. Petrulio, tai „[...] retas projektas, kuris į gyvenamąją aplinką žvelgė ne kaip į atskirą namą, bet kaip į urbanistinį kompleksą [...]“²⁴⁵. Nors toks įgyvendinto projekto ansambliskumas yra išskirtinis atvejis trečio dešimtmečio ir ketvirto dešimtmečio pradžios kontekste, tačiau čia paminėtinas ir kitas momentas – kvartalas statytas neatžvelgiant į bendrąjį miesto ir rajono urbanistinį karkasą. Kalbant apie visus šiuos trečio dešimtmečio bandymus, pažymėtina, kad jie buvo numatyti plėtoti nedidelius, vieno ar keleto butų, sodybinio pobūdžio būstus – tai atspindėjo tiek oficialiąją politiką, tiek europiniame kontekste įsivyravjančius idealus.

Municipalinio būsto atžvilgiu paminėtinos Kauno miesto savivaldybės pigaus būsto kolonijos. Jas galima laikyti visų pirma tiesioginiu ankstyvosios būsto krizės atspindžiu, o vienintelis naujai pastatytas objektas – tai 1924 m. suprojektuota²⁴⁶ II kolonija, kuri laikytina vienu pirmųjų socialinio būsto vystymo pavyzdžių. Senojoje Žaliakalnio dalyje buvo pastatyti šeši namai: trys jų iš viso turėjo 48 vieno kambario butus, du – po 8 butus iš kambario ir virtuvės bei vienas, kuriame buvo įrengti 4 dviejų kambarių butai su virtuvėmis²⁴⁷. Nors projektas buvo skirtas apgyvendinti „biednuomenę“ ir valdininkus, neturėjusius būsto²⁴⁸, tačiau nevienareikšmiškai vertintinas 1930 m. miesto taryboje svarstytas skundas, kad kolonijoje gyvena „aukšti valdininkai“. Kaip per posėdį aiškėjo, tik tokiomis sąlygomis ministerija sutiko skirti finansavimą statybai²⁴⁹.

Maždaug apie 1930 m. Kauno valdančiuosiuose sluoksniuose buvo pradėta kalbėti ir apie galimybes vystyti daugiabučio modelio pigių butų kolonijas. 1932 m. burmistras J. Pikčilingis pavedė savivaldybės inžinieriams padaryti pavyzdinį tokios kolonijos projektą, kuriame būtų išdėstyti vieno kambario butai su virtuve. Nors iš pradžių planas buvo tik teorinis, tačiau tuo pačiu metu buvo pradėta ieškoti žemės sklypų, tinkamų statybai. Kaip pagrindinis kriterijus, keltas savivaldybės nuostatuose, buvo nedidelis nuotolis nuo miesto centro, „[...] kad nereiktų eiti pėstiesiems ar naudotis brangiais autobusais“²⁵⁰. Tai atskleidžia ne tik viešojo transporto sistemos, vis dar paremtos koncesija, trūkumus, bet ir jos įtaką miesto vystymosi modeliams.

^{lxix} Neaišku, ar „Pastogė“ ir „Savoji Pastogė“ yra susijusios iniciatyvos, tačiau sprendžiant iš skirtingų vystymui numatytų rajonų galima manyti, jog tai – skirtingi dariniai. Kita vertus, iš spaudoje pateiktų kuklių užuominų darytina prielaida, kad „Pastogė“ ir „Universitetas“ yra tas pats kooperatyvas.

Nors kiek keistoka, kad tokie nuostatai atėjo iš municipalinio lygmens, kur turėjo būti sprendžiami miesto susisiekimo tobulinimo klausimai, tačiau tokios šnekos veikliausiai atspindėjo prastos miesto finansinės būklės momentą, greičiausiai dar labiau sustiprinamą pasaulinės finansinės krizės reiškiniu. Laikinojoje sostinėje beįsivyravusią būsto krizę parodo tai, kad nauja panaši kolonija burmistro buvo įvardijama kaip reikalingiausia miesto statyba po vandentiekio darbų²⁵⁰.

Fizinę formą tokie užmojai pradėjo įgauti nuo 1933 m., kai projekto sąmata buvo įtraukta į nepaprastąsias miesto biudžeto išlaidas^{lxxiii}. Šimto butų kolonija iš pradžių buvo numatyta Šančiuose²⁵¹, o vėliau perkelta į kitą savivaldybės sklypą Vileišio aikštėje, bet bestatant prarado savo pirminę funkciją ir buvo perprojektuota į administracinį pastatą, skirtą įvairioms savivaldybės įstaigoms. Iš vienos pusės, tai iliustravo paraleliai tebeegzistavusią kitą krizę – tinkamo ploto valdžios institucijoms trūkumą; kita vertus, tai galėjo paskatinti ir grynai politiniai motyvai: po kelerių metų miesto savivaldybė daugiabučio modelio kolonijų atsisakė visiškai, motyvuodama galimais neramumais, sietais su radikalia kairiosios politinės minties puse. Tokios mintys rėmėsi konkrečiu pavyzdžiu – tuomet visai neseniai buvo įvykęs Austrijos pilietinis karas, prasidėjęs viename iš Vienos socialinio pobūdžio daugiabučių blokų. Vietoje to radosi nuostata darbininkus aprūpinti nedideliais individualiais namais, šiuos atiduodant išsimokėtinai²⁵².

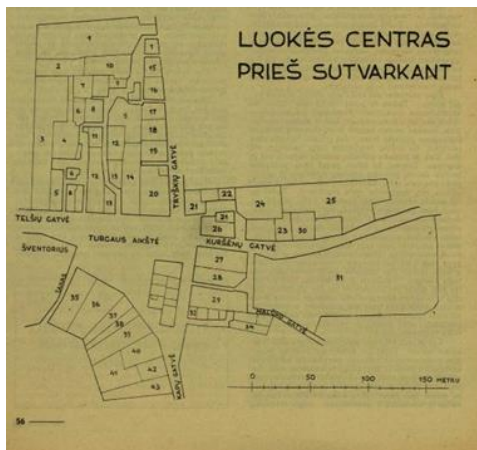
Didelis gyvenamasis plotas darbininkų kolonijai kurti buvo numatytas prie tuomečio Ukmergės plento. 1936 m. ŽŪR Kauno savivaldybės reikmėms perleido reformos fonde buvusią 106 hektarų teritoriją²⁵³ ties šiaurinėmis miesto ribomis. Čia svarbus vienas momentas – buvo ketinama naudoti jau paruoštas konstrukcijas, t. y. pastatus surinkti miškuose ir atvežti²⁵³. Taip į galimų krizės sprendinių lauką įnešama statybos industrializacijos mintis. Tiesa, medžiagiškumo požiūriu galima įžvelgti savotišką paradoksą su „mūrinės Lietuvos“ siekais, atsinaujinančios būsto krizės akivaizdoje tapusiais antraeiliais. Taip atsiranda paralelė ir su pristabdytais kito stambaus šio laikotarpio žygio – „lūšnų“ griovimo akcijos – darbais. Projektas įgyvendintas nebuvo: pirma, siūlymo prisidėti prie iniciatyvos atsisakė „Maistas“²⁵⁴, antra, spaudoje randama kritikos teritorijos nuotolio nuo miesto centro ir pramoninių teritorijų atžvilgiu. Pažymėtina, kad tokios nuomonės, iš vienos pusės, buvo netoliaregiškos miesto ateities vystymosi trajektorijų numatymu, ignoruojant galimas viešojo transporto sistemos formavimo perspektyvas ir dar trečiame dešimtmetyje įžvelgiamus siekius plėsti pramonės zonas į šiaurės rytų pusę. Kita vertus, čia matyti problemos, kurias kėlė tinkamo miesto generalinio plano trūkumas bei tai, kad tinkamesnio būsto reikėjo jau su esamomis darbo vietomis susietiems gyventojams.

^{lxxiii} Buvo asignuoti 720 tūkst. litų.

3.2. Slinktys urbanistikos link: ketvirtas dešimtmetis

3.2.1. Simboliniai lūžio momentai

Didžiuosius poslinkius, vykusius ketvirtame dešimtmetyje, geriausiai atspindi tam tikri simboliniai momentai, susiję tiek su naująja inžinierių bei architektų karta, tiek ir su vis gerėjančiais įstatais, kas sudarė sąlygas kokybiniam šuoliui. 1934 m. Luokės miestelyje įvyko gaisras, kuris sunaikino beveik visą centrinę gyvenvietės dalį – 86 gyvenamuosius ir 90 negyvenamųjų pastatų²⁵⁵. Mažuosiuose miesteliuose buvusią statybų būklę iliustruoja spaudoje pateikiamas įvykio aprašymas: „[...] nuo sausros buvo labai išdžiūvę mediniai namai [...] statyti labai tankiai, vieno namo nuo kito atstumas tebuvo 2–3 metrai. Iš sudegusių namų tebuvo viena ugniai atspari mūrinė sena“²⁵⁶. Po šio įvykio tuomet Telšių apskrities inžinieriumi dirbęs S. Stulginskis organizavo miestelio pertvarkos procesą, kuris buvo užbaigtas kitais metais. Simptomiška, kad Luokės tikrosios būklės planas buvo parengtas tik po gaisro. Parengtas pertvarkos projektas nebuvo radikalus, artimas neintruzyviomis pažiūromis miesto audinio atžvilgiu pasižymėjusiomis S. Stulginskio idėjinėms nuostatomis.

15 pav. Luokės konfigūracija prieš sutvarkymą. *Technika ir ūkis*, 1938, 1, 14

16 pav. Luokės konfigūracija po sutvarkymo. *Technika ir ūkis*, 1938, 1, 14

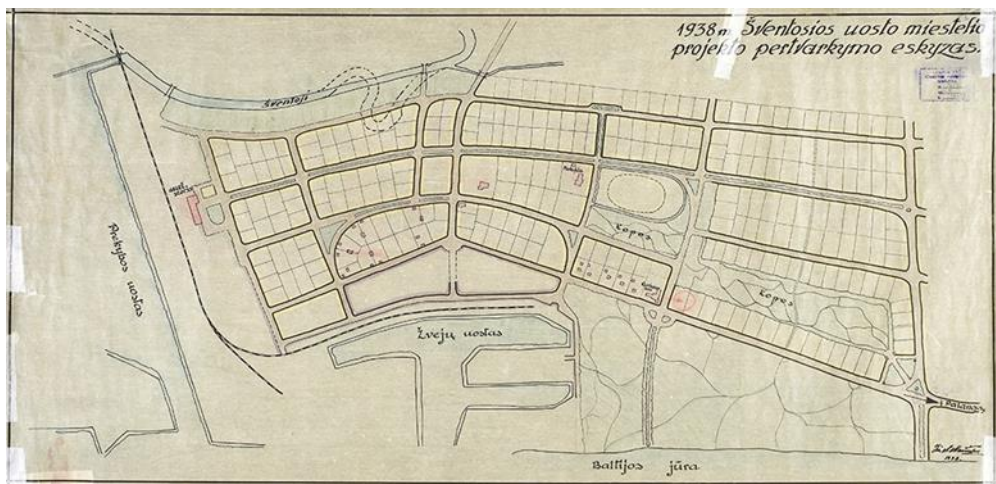
Svarbiausią vietą pertvarkos (15, 16 pav.) procese sudarė sklypų pertvarkymas, jie transformuoti į tinkamesnius statybai tiek plotu, tiek forma. Nebuvo radikaliai keista ir gatvių konfigūracija – šios buvo ištiesintos, panaikinti keli nedideli skersgatviai, taip pat numatyta keletas naujų gatvių bei nedidelių aikščių. Jau buvusi mūrinių kvartalų aplink turgaus aikštę norma dar papildyta užstatymo formų kodifikacija – perplanuojant Luokę buvo reglamentuotas vystomų pastatų aukštingumas, medžiagiškumas ir pjūvio aspektai, o fasadai – standartizuoti. Pažymėtina, kad pastatų tūriai atkartojė tradicines užstatymo formas: čia galima įžvelgti tiek siekį išlaikyti savitą šalies miestelių charakterį, tiek mūrinės Lietuvos

idealų įtaką. Kad vienaaukščių, būdingų anksčiau vyravusiam charakteriui, tūrių siekis buvo universalus, tai iliustruoja panašus užstatymas, kuris atliktas 1938 m. Vilkijos miestelio sudegusiame²⁵⁷ kvartale.

Tačiau svarbiausiu momentu Luokės perplanavimo istorijoje laikytinas pats procesas, kurį S. Stulginskis pateikė kaip pavyzdį, kad nedidelių gyvenviečių pertvarkymą įmanoma organizuoti net ir esant nepalankiai įstatyminei bazei. Surengtas kolektyvinis posėdis, kurio metu visi tuo metu miestelyje buvę gyventojai pasirašė sutikimą dėl perplanavimo ir sutiko viešosioms reikmėms atiduoti iki 5 proc. savo valdomo žemės ploto. 23 mažiausi sklypai buvo panaikinti, juos už tuomet sutartą sumą išpirko valsčiaus savivaldybė²⁵⁵. Taigi, palyginti su trečią dešimtmetį vyravusiais procesais, galima įžvelgti keletą svarbių momentų – visų pirma, Luokės atvejis demonstruoja naujo kvalifikacinio lygio personalo svarbą vietinėse statybos institucijose, be to, tai rodo ir asmeninės inžinierių iniciatyvos reikšmę. Iš dalies tai patvirtina ir A. Miškinio pateikiamas nedidelių miestelių perplanavimo projektų antroje ketvirto dešimtmečio pusėje sąrašas⁶⁶ – iš keturių 1935 m. planų, trys yra Ukmergės apskrityje, kurios inžinierius pasižymėjo ypač aktyvia veikla²⁵⁸.

Nors kai kurias gyvenvietes, atsiradusias trečiame dešimtmetyje, galima laikyti visiškai arba iš dalies naujai suplanuotais miestais ar miesteliais, vis dėlto Šventosios miesto kūrimo atvejis buvo pirmasis, kai tam buvo pasitelkti modernūs to laikotarpio planavimo principai. Šį projektą anuomet vaizdingai apibūdino V. Landsbergis-Zemkalis, pavadinęs jį „[...] vienu pirmųjų šviesos spindulėlių, prasiveržusių pro tamsius mūsų urbanistikos debesis“¹⁹⁴. Apie naujo miestelio kūrimo idėją prie formuojamo Šventosios uosto užuominų galima rasti dar pirmosios trečio dešimtmečio pusės spaudoje: „[...] Nereikia abejoti, kad pastačius uostą, taip organiniai surišta su jo hinterlandu: gelžkelio, plentu, vieškeliais ir upe, Šventoji išaugs į gyvą miestelį, kurs pateisins tam darbui sudėtas išlaidas“²⁵⁹. Visgi vėliau tokios idėjos plėtotė sumenko, nes buvo prisijungta Klaipėdos teritorija; tą iliustruoja ir požiūris į paties uosto vystymąsi: 1930 m. Klaipėdos uosto reikmėms buvo numatoma skirti 9 mln., o Šventosios – vos 95 tūkst. litų.²⁶⁰, nors tuo pačiu šiuo laikotarpiu išsivystė ir idėja²⁶¹ čia vystyti kurortinį miestelį, pritaikant jį ir žvejų reikmėms. Ketvirtajame Apskričių ir miestų inžinierių suvažiavime buvo pristatyta „modernaus, pavyzdinio“ miesto prie Šventosios uosto projekto idėja²⁶²: SSI inžinierius N. Mačiulskis tuo metu jau buvo pradėjęs pirmuosius išplanavimo darbus.

Plane buvo ne tik numatyta aiški gatvių kategorijų diferenciacija, tačiau ir prisitaikoma prie esamų gamtinių sąlygų. Gyvenvietė planuota su aiškiai numatytomis jos dalių funkcijomis; be to, ir pačiam miestui buvo numatytas dvejopas vaidmuo – pirma, tai – kurortas, antra, tai – uostas, susijęs su žvejybine pramone, atsižvelgiant į juos buvo formuojama gyvenvietės struktūra. Pažymėtina, kad miesto plėtotę vykdžiusiai Finansų ministerijai taip pat siūlyta į viso pajūrio tvarkymą žiūrėti kompleksiskai, vadovaujantis tam tikrais regioninio planavimo principais. Tam tikslui buvo siūloma įkurti ir specialų Jūros departamentą, turėjusį administruoti uosto tvarkybos, žvejybos organizacijos ir miesto tvarkymo sritis; siūlytas tarpžinybinis komitetas turėjo užtikrinti „[...] planingumą ir darnumą darbų vykdyme“²⁶³. Tuo metu

17 pav. Šventosios projekto pataisymas. 1938 m. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 216, 1

šalyje jau buvo nujaučiamos būsimosios geopolitinės slinkty, tai suponuojama fakto, kad 1939 m. pradžioje Žemės bankas buvo pastatęs 10 dvibučių ir 4 keturbučius pastatus, o augantis miestelis turėjo 14 gatvių, naują pradinę mokyklą bei kelias administracines funkcijas talpinusį pastatą²⁶³.

Nors ties šiaurinėmis Šventosios miestelio ribomis dar 1938 m. plano korekciijoje (17 pav.) buvo numatyta galimybė vystyti didesnę prekybinę uostą, tačiau tik netekus Klaipėdos krašto šis projektas tapo nebeatidėliotinas. Skubiai buvo rengiamas naujas planas. Šį darbą atliko Lietuvoje internuotas varšuvietis architektas Wiktoras Espenhanas, kuris numatė perspektyvinę miesto plėtrą iki 30 000 gyventojų⁶². Nors naujasis planas išlaikė nemažą dalį N. Mačiulskio plane numatytų kompozicinių principų, tačiau tiek funkciškai, tiek plano atžvilgiu pakeitė šiaurinę egzistavusio projekto dalį bei perspektyvinę gyvenvietę gerokai išplėtė į šią pusę, numatant prekybinę uostą ir aptarnaujančią industrinę zoną. Pagal šį projektą Šventoji turėjo išaugti iki pat Latvijos pasienio, pietinę jos ribą paliekant kurortinei funkcijai bei šiai būdingam charakteriui.

Nors dviejuose specializuotuose leidiniuose S. Stulginskio pateiktas Luokės pertvarkos atvejis ir buvo tuo tašku, kuris atskleidė poreikį tvarkyti statybų reglamentavimo bazę, tačiau svarbiausias postūmis pribrendo po didžiojo Palangos gaisro, 1938 m. nusiaubusio centrinę miesto dalį. Tai vėliau pažymi ir K. Kriščiukaitis, prisimindamas, kad kurorto svarba inspiravo tuomet lėtai vykusio MŽTĮ rangos proceso paspartinimą ir skubų jo priėmimą⁶². Tą pačią dieną, kai įstatymas oficialiai įsigaliojo, prasidėjo ir miestelio tvarkymo procesas. Nors naujas gatvių tinklo projektas buvo sudarytas greitai, tačiau įgyvendinimą kiek lėtino įstatyme numatyta galimybė savininkams reikšti pretenzijas ir menka ŽTD matininkų patirtis miestų tvarkybos klausimuose²⁶⁴. Per pirmą pusmetį, t. y. iki 1939 m. vasario mėnesio, Palangoje buvo sutvarkyta 160 sklypų, o iš viso ir iš ministerijos, ir iš gyventojų buvo

gauti prašymai sutvarkyti 300 ha miesto ploto^{lxxiv}, kas paskatino pradėti ir kurorto trianguliacinio matavimo procesus.

Priėmus MŽTĮ buvo pradėtos ir didelės pertvarkos kitose gyvenvietėse: Ukmergėje ir Panevėžyje buvo prašoma sutvarkyti 200 hektarų, o mažesnės apimtys darbai užsakyti Birštone, Vilkaviškyje, Šiauliuose bei 6 mažesniuose miesteliuose²⁶⁵. Tačiau pastebėtina, kad vis dar trūko techninio personalo, o prioritetas buvo skirtas kaimo vietovėms – iš 280 ŽTD turėtų matininkų 1938 m. darbams miestuose buvo paskirti tik 15–20²⁶⁵. Dėl šios priežasties buvo ketinama apsiriboti tik Birštono kurortine dalimi ir Šiaulių bei Panevėžio segmentais.

Vis dėlto miestų tvarkybos klausimas buvo itin aktualus ir nuolat akcentuojamas, tad per metus buvo nuveikta daugiau nei iš pradžių planuota – liepos mėnesį jau buvo perprojektuoti 40 hektarų Alytuje, Vilkaviškyje, Raseiniuose bei Pilviškiuose, taip pat įvykdyti apmatavimo darbai bei numatytas gatvių tinklas. Smulkesni darbai buvo atliekami dar penkiuose miestuose ir miesteliuose. Ypatingas dėmesys ir toliau buvo skiriamas gaisro nuniokotai Palangai: pertvarkyti 40 iš būtiniausių 100 hektarų miestelio centrinės dalies teritorijos²⁶⁶.

Dar viena slinktis, žymėjusi šalies urbanistinės minties brandą, buvo Birštono kurorto išplanavimo konkursas, įvykęs 1940 m. Kad reikia naujo kurorto plano, buvo kalbama dar 1939 m. Šiam tikslui numatyta skelbti konkursą ir parodą, o iki naujo plano parengimo buvo apribotos pastatų statybos²⁶⁷. Svarbi paties miestelio vystymosi priešistorė ketvirtame dešimtmetyje: 1932 m. ŽŪM buvo užsibrėžusi plėtoti Birštono kurortą kitoje upės pusėje ir tam buvo sudarytas parceliacijos planas. Siekiant įkurti poilsinę gyvenvietę, buvo išskirstyta 20 hektarų pušyno teritorijos, kur sudaryti 53 sklypai su devynių gatvių tinklu²⁶⁸. K. Kriščiukaitis tokį sprendimą vėliau priskyrė „[...] prie pačių neigiamiausių sumanymų Lietuvos urbanizmo istorijoje“ ir pažymėjo, jog procesas buvo sustabdytas pastačius tik keletą vasarnamių. Kad toks planas nebūtų įgyvendintas, V. Landsbergis-Zemkalnis sudarė perspektyvinį kurorto praplėtimo planą, kuris, anot K. Kriščiukaičio, buvo „gana primityvus ir vykdyti netiko“⁶², tačiau atliko užduotį bent laikinai sustabdyti kurorto vystymą ir miško teritorijos naikinimą.

Antrojo pasaulinio karo pradžioje dalis pabėgėlių iš Lenkijos buvo internuoti Birštone, tad planuojant konkursą nuspręsta pasinaudoti tarp jų buvusių architektų bei inžinierių kompetencijomis. Iš viso dalyvavo dvylika lenkų architektų bei urbanistų⁶². *XX amžius* apie parodą anuomet rašė: „[...] Tai svarbus ir įsidėmėtinas urbanistinių pertvarkymų srityje įvykis [...] gyvenamų vietovių, miestų ir miestelių planavimas, o ypač perplanavimas pertvarkymas visados esti reikalingas kruopštaus ir ilgo architektorių-urbanistų darbo, o šios rūšies specialistų mums iki šiol trūko“^{62, 269}. Taigi, skaudžios istorinės aplinkybės tapo galimybe ne tik suteikti darbo pabėgėliams, bet ir įrankiu pagreitinti krašto urbanistinę pažangą, taip palengvinant vieną opiausių srities problemų – žmoniškųjų išteklių trūkumą.

Parengtųjų projektų paroda buvo atidaryta 1940 m. vasario mėnesį²⁷⁰. Reikia paminėti, kad šių planų nepavyko rasti. Galima tik pasiremti K. Kriščiukaičiu, kuris trumpai apžvelgė prizines vietas pelniusių architektų darbus. I premiją gavusio architekto Stanislawo Ploski'io projekte buvo itin akcentuota miesto funkcinė

^{lxxiv} Iš tuomet Palangos teritoriją sudariusių 675

segmentacija į dvi dalis – gydomąją ir gyvenamąją, o centre turėjo būti plati, administraciniais bei komerciniais pastatais apstatyta gatvė. Antrosios vietos laimėtojas Wacław Broda^{lxxv} naudojo pagrindinę parko alėją kaip kompozicinę ašį gydomajam centrui, o miesto branduolį formavo aplink pailgą aikštę. Pažymėtina, kad apsvarsčius projektus ir sudarius galutinio projekto rengimo programą architektams buvo pasiūlyta suprojektuoti ir svarbiausius pastatus, bet tam buvo numatytas dar vienas konkursas⁶².

Nepaistant visų šių pokyčių, reikia pažymėti, kad prieš pat karą šalyje situacija miestų planavimo atžvilgiu vis dar buvo netolygi. Tai iliustruoja faktas, kad net ir kai kurie didesnieji miesteliai neturėjo savo planų, o juo labiau – geodezinių apmatavimų. Tokia būseną, savo ruožtu, neigiamai veikė ir miestų plėtrą. Pavyzdžiui, Alytaus namų savininkų sąjungos nariai buvo įteikę memorandumą savivaldybei prašydami kuo greičiau parengti miesto planą: „[...] Pastačius namą po kelių metų jis iškyla labai aukštai arba susmunka, kai miesto tvarkytojai jį užpila iki langų smėliu“²⁷². Pažymėtina ir tai, kad gaisrai ir toliau liko tuo postūmiu, kuris darė didelį poveikį miestelių planavimo procesams ir pirmumą juos atrenkant, pavyzdžiui: 1940 m. buvo numatyti 1939 m. sudegusių Šilalės, Tverų, Kulių, Užvenčio ir Miroslavo tvarkymo bei perplanavimo darbai²⁶⁶. Pažymėtina ir tai, kad nuo ketvirto dešimtmečio vidurio svarbią miestų ir miestelių tvarkybos dalį užėmė reprezentaciniai aspektai – ypatingai turgaviečių tvarkymas bei jų iškėlimas iš istorinių centrinių aikščių^{273; 274 275 276}.

3.2.2. Jonas Kovalskis ir naujasis Kauno planas

1930–1937 m. Kauno miesto statyboms vadovavo K. Reisonas. Tuo metu miesto tvarkyboje daugiausia dėmesio buvo skiriama utilitarios paskirties infrastruktūrai. Be to, prie miesto galiausiai prijungti priemiesčiai, išreiškiant ir šių tvarkybos siekius²⁷⁷. Ypatingas dėmesys kreiptas į susisiekimo gerinimą, tuo tikslu buvo grindžiamos gatvės, įrengti funikulieriai Aleksote ir Žaliakalnyje. Apie miesto poreikį plėstis galima spręsti iš to, jog net ir nesant tinkamo bendrojo plano 1933–1934 m. buvo nutiesta beveik 30 naujų gatvių²⁷⁸.

Žvelgiant į pirmuosius penkerius K. Reisono darbo metus Kaune, galima pastebėti jo pirmiausia kaip vykdomojo pobūdžio tarnautojo veiklą. Vis dėlto strateginių miesto planų trūkumą tuo laikotarpiu galėjo lemti ir itin didelės darbo apimtys, ir tai, kad dirbą varžė įstatyminiai apribojimai. Tačiau siekis turėti naują miesto planą egzistavo ir buvo ieškoma naujųjų miesto vystymo trajektorijų. 1937 m. pavasarį jau buvo numatytos preliminarios kryptys miesto plėtrai: K. Reisonas šnekėjo apie perspektyvinį miesto augimą, planuota Kaune sudaryti sąlygas 250 tūkst. gyventojų. Nubrėžti preliminarūs sprendiniai miesto transporto problemoms spręsti, panaudojant ankstesnes plėtros vizijas, ypač susisiekimo atžvilgiu. Vis dar siekta įgyvendinti infrastruktūrinius projektus, kurie spręstų tranzitinį srautą per miesto

^{lxxv} Wacław Broda iki karo buvo atsakingas už Balstogės regiono planavimą. *Polskie województwo: doświadczenia i perspektywy*. Edtion ed. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut Gospodarki Przestrzennej, 1990.

centrą^{lxxvi}. Miesto inžinierius pasiūlymus plėtoti nedidelių parkų tinklą vertino kaip betikslis ir siūlė kurti pagrindinį parkų kompleksą, sujungiantį Žaliakalnio ir Aukštųjų Šančių ažuolynus, Mickevičiaus slėnį ir Panemunės šilą, taip pat numatant mažesnius parkus Vilijampolėje, Karmelitų saloje ir Santakoje²⁷⁹. Šios idėjos, atėjusios dar iš M. Frandseno plano, buvo papildytos siekiais ateityje miestiečių poilsui išnaudoti Marvelės apylinkes bei Klebonišio mišką²⁸⁰.

Nuo 1937 m. lapkričio mėnesio Kauno miesto planavimo problemos vėl buvo sprendžiamos tarpžinybiniuose posėdžiuose. Natūralu, kad pirmajame posėdyje vyravo susisiekiimo problematika, ypač dėl pramonės išdėstymo perspektyvos; svarbiausi klausimai – Vilijampolėje kurti naują uostą ir geležinkelio jungties su juo sprendiniai²⁸¹. Atitinkamų žinybų atstovams buvo pavesta surasti problemų sprendimo būdus, o tam buvo numatyta surengti kitą posėdį. Prisimintina, kad tų pačių metų gale miesto statybos skyriuje buvo sukurtas pirmasis šalyje municipalinis planuotojo etatas, o į šias pareigas paskirtas Jonas Kovalskis.

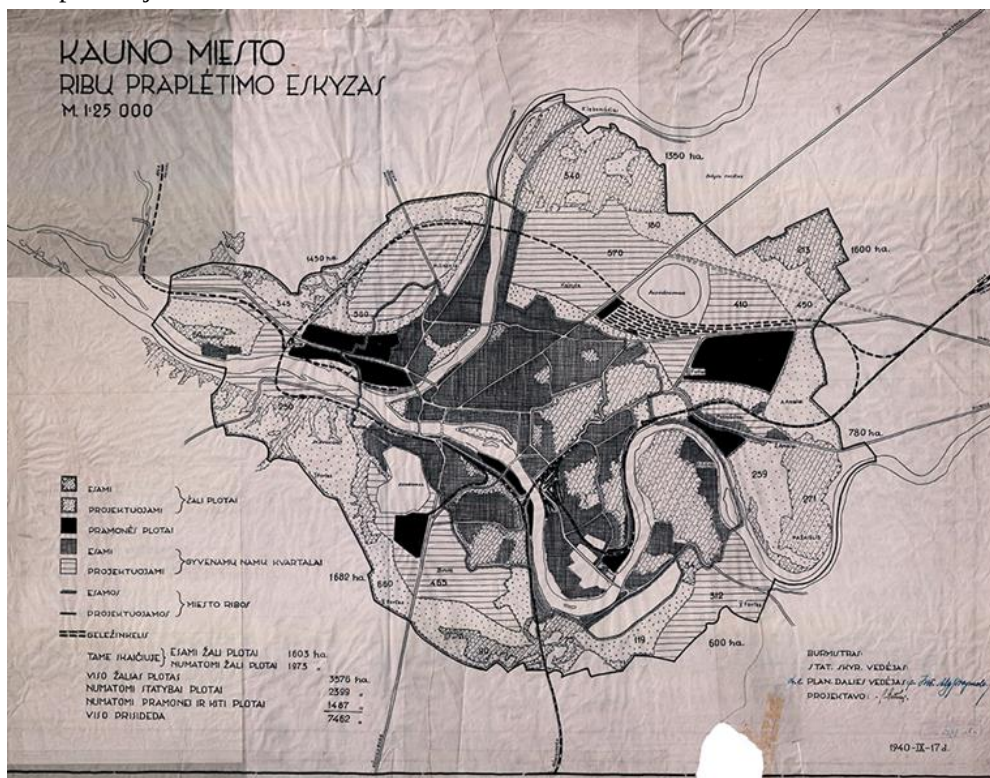
Kitas tarpinstitucinis posėdis dėl miesto planavimo įvyko tik 1938 m. gruodį: didžiąją jo dalį sudarė susisiekiimo institucijų parengtos galimybių studijos, sudarytos pagal klausimus iškilusius pirmojo posėdžio metu. Posėdžiui vadovavęs susisiekiimo ministras J. Jankevičius sakydamas atidarymo kalbą konstatavo, kad posėdžio sprendimai „[...] turės lemiančios įtakos ir į miesto apgyvendinimo politiką, į miesto detalų išplanavimą ir miesto augimą [...]“²⁸¹. Posėdyje pristatytos studijos pasižymėjo detaliais išanalizuotais miesto ir didžiųjų infrastruktūros sprendinių sąveikos probleminiais aspektais, be to, paminėtina, kad vykusio polemika bei kolektyviai sugeneruoti sprendiniai vėliau nubrėžė tam tikras miesto raidos trajektorijas. Pavyzdžiui, upių reguliavimo klausimas buvo suvoktas ne tik kaip transporto infrastruktūros bei sąlygų prekybiniam srautams gerinimas ar miestų apsaugos nuo potvynių reikmė, tačiau ir kaip užliejamų teritorijų panaikinimas, t. y. veiksmas, suteikiantis potencialius arealus miesto plėtrai^{lxxvii}.

Miesto planavimo atžvilgiu pažangus požiūris atsispindėjo ir kituose pasiūlymuose. Kelių ir geležinkelių direkcijos atstovas K. Bulota miesto atstovams rūpimą geležinkelio srautų mažinimo klausimą siūlė spręsti perkeltiant prekių traukinių operacijas bei keleivinių traukinių galinius taškus į Mauručių bei Palemono stotis, taip būtų pagerintas ir Kauno ryšys su priemiestinėmis teritorijomis. K. Bulota pristatė išsamią studiją, skirtą geležinkeliui ir miesto pramonei: išanalizavęs tris siūlomas geležinkelio jungtis su Vilijampole, jis konstatavo, kad jų vystymas nėra rentabilus finansiniu požiūriu, ir siūlė tinkamiau spręsti pramonės teritorijų išdėstymą

^{lxxvi} Tarp jų – Varnių tilto statyba ar Raginės g. (dab. P. Kalpoko) trasa. Birštono g. tilto idėja buvo atsisakyta, o tranzitinį judėjimą tarp Žemaičių ir Marijampolės plentų, siekta išspręsti nutiesiant jungtį per santaką. Dideli užsimojimai Kauno miestui tvarkyti. In *Lietuvos Žinios*. 1937, p. p. 8.

^{lxxvii} Vandens kelių direkcijos inžinierius referavo, kad „Mūsų miestams ir miesteliams esantiems prie upių charakteringas pažymys, kad jie yra orientuoti ne upių link, kaip turėtų būti, o nuo jų nūsikę. Tai greičiausiai pateisinama ta aplinkybė, kad upės miestų ribose nėra sutvarkytos, jų nuolatos besiblaškanti vaga, aukšti potvynio vandenys, miestą atstumdavo iki tos ribos, kur šie veiksniai būdavo nepavojingi [...]“. *Susisiekiimo ir miesto išplanavimo posėdžio protokolas* (1938 12 16). KRVA, f. 219, ap. 1, b. 1123a, 6-16.

mieste. Manytina, kad būtent K. Bulotos nusistatymai ir siūlymai čia plėtoti „prekybininkų-urmininkų“ zoną, o pramonę – Palemono bei Petrašiūnų apylinkėse davė pradžią vėlesnei miesto vystymosi strategijai šiuo požiūriu, kuris buvo matomas net ir sovietmečiu plėtojant Kauną. Pramonės vystymą Vilijampolėje jis kritikavo ne tik dėl ekonominių ar urbanistinių aspektų, bet ir dėl netinkamos vėjo krypties bei estetinių vietovaizdžio sumetimų^{lxxviii}. Žvelgiant į posėdžio visumą, reikia konstatuoti, jog išryškėjo gerėjanti tarpinstitucinio dialogo būklė ir išaugusi įvairių įstaigų atstovų kompetencija urbanistiniais klausimais.

18 pav. Kauno miesto generalinio plano eskizas. Kauno miesto savivaldybės Urbanistikos skyriaus archyvas

1938 m. pradžioje J. Kovalskis pradėjo dirbti su naujuoju miesto generaliniu planu: vieną didžiausių miesto problemų jis matė per mažą miesto gyventojų tankį, todėl siekė riboti chaotišką miesto plėtrą į pakraščius, kas prieštaravo daugumai jo amžininkų, pirmenybę teikusių sodybinam užstatymui. Visgi tuo pačiu jis siekė prijungti ir kuo daugiau priemiesčių, taip sustabdant su miesto poreikiais nesuderintą jų augimą. Be miesto plano buvo parengta ir per dvidešimt lokalių perplanavimo ar

^{lxxviii} Vilijampolės aplinką jis laikė tinkamesne gyvenamajam užstatymui vystyti ir konstatavo, kad „[...] Vilijampolės pavertimas industrijos rajonu prieštarauja pagrindiniams urbanistikos dėsniams ir neleidžia sukurti natūraliai gražaus miesto [...]“. Susisiekimo ir miesto išplanavimo posėdžio protokolai. Ibid.

naujo išplanavimo projektų. Tarp jų buvo ne tik tokie dar prieš dešimtmetį planuoti rajonų pertvarkymai kaip Karmelitai ar seniausioji Žaliakalnio dalis, bet ir atkreiptas dėmesys į naujas reprezentacines aikštes, rekreacinių erdvių kūrimą bei viešųjų erdvių pagražinimą. Buvo sužymėtos ir sprendžiamos problematiškiausios susisiekimo bei išplanavimo atžvilgiu miesto vietos, kuriose planuota tvarkyti ne tik „anarchiškuosius“ senuosius kvartalus, bet ir kitą opią miesto problemą – jungčių tarp aukšutinės ir žemutinės miesto terasų trūkumą. Be to, nuosekliai daryti vis dar iki galo neįvykdyti miesto matavimo darbai. Vienas didžiausių tuomet parengtų planų – detalus Aukštųjų Šančių išplanavimo projektas, kuriame, be kita ko, buvo sistemingai sprendžiama ir rajono jungčių su likusiu miestu problema bei atsispindėjo siekis miesto raidą spręsti policentriškai, formuojant lokalinius centrus, o miesto dalis atskirti želdynų juostomis.

Nors rastas tik pirmas J. Kovalskio miesto plano eskizas (**18 pav.**), rangos eigos viziją galima susidaryti iš A. Prapuolenio pastebėjimų, išsakytų jau pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu. Nors nieko nuostabaus, kad publikacija pasižymi politiškai angažuota kalba, o planas buvo koreguojamas pagal kai kuriuos naujosios geopolitinės situacijos poreikius, tačiau, remiantis visais turimais įrodymais, paties plano rengimo trajektorijos pakito mažai. Visų pirma, aiškėja daugialypė generalinio plano apimtis ir plataus pobūdžio tiriamasis darbas^{lxxix}, iliustruojantis svarbų žingsnį šalies urbanistikoje.

3.2.3. Steponas Stulginskis ir Šiaulių planas

Šiaulių miesto inžinieriumi įdarbinus S. Stulginskį, buvo pradėtas rengti naujasis miesto generalinis planas. Postūmis pradėti naująjį išplanavimą kilo iš mažesnės miesto tvarkybos darbų, siekiant suvaldyti tam tikrus procesus. Šiauliuose, kaip ir Kauno atveju, kad būtų užkirsta plėtra už miesto ribų, siekta ne tik praplėsti administruojamą teritoriją, bet ir padidinti mūrinio kvartalo ribas²⁸³. Dėl procesų integralumo, atsižvelgiant į spartų Šiaulių augimą, buvo nuspręsta, kad reikalinga ir platesnio pobūdžio plėtros vizija. Čia išvelgtinas svarbus momentas, t. y. faktas, kad rengiant planą savivaldybės iniciatyva buvo sustabdyti priemiestiniai parceliacijos projektai¹⁰⁰, rodo, kad gyvenviečių plėtros sistemingumas bei užmojai jam pasiekti tiesiogiai priklausė ir nuo šių valdybų kompetencijų.

^{lxxix} „[...] turi būti išaiškintos visos pagrindinės problemos, liečiančios politiniai-ekonominius ir kitus, turinčius lemiamos reikšmės Kaunui, faktorius. Be to, turi būti išaiškintos ir eskyzinėje formoje apdirbtos [...] schemas: susisiekimo tinklo, pramonės gyvenamųjų, žaliųjų ir kitokių rajonų miesto plote paskirstymo, miestui reikalingos teritorijos ribų, esamo miesto žemių naudojimo bei apstatymo būdų ateičiai, esamos ir būsimos kanalizacijos, vandentiekio, energetikos tinklo ir visa eilė kitų schemų eskyzų, taip pat geologiniai profilai, klimatologinės diagramos ir t. t. Visa tai išaiškinus bei tinkamai sutvarkius ir tikslią matavimo, statistikos, inventorizacijos ir kitokią medžiagą paruošus, beliktų galutinė darbo stadija – grafiškai ir raštiškai išpildyti patį genplaną“ PRAPUOLENIS, A. Kauno generalinio plano reikalai. *Komunalinis ūkis*. 1941, 1, 10-15.

Nustatant naująsias miesto ribas į S. Stulginskio siūlymus atsižvelgta buvo tik iš dalies: taryboje, kilus diskusijoms, dėl kiekvienos miesto dalies balsuota atskirai. Visgi kai kurias tuo metu jau miestui priklausančias teritorijas nuspręsta pašalinti. Pagrindinė miesto ribų korekcijų motyvacija buvo mažas gyventojų tankis^{lxxx}, naujos ribos brėžtos daugiausia jau aplink užstatytas teritorijas. Pasak S. Stulginskio, „Šiaulių miesto tragedija yra jo perdidelis išsiplėtimas, išsimėtymas. Miestas augo neorganiškai, šuoliais – centre paliko daug tuščių vietų, o priemiesčiai plėtėsi vis tolyn [...]“²⁸⁴. Taigi pažymėtina, kad čia vystyta priešinga strategija nei J. Kovalskio Kaune vykdytoje veikloje. Teise reguliuoti miesto ribas visų pirma naudotasi kaip įrankiu, leidusiu reguliuoti plėtrą, siekiant atpiginti infrastruktūros raidą. Miesto dispersijos keliama infrastruktūros pabrangimo problema atsispindėjo kiek ankstesniame 1938 m. skunde, kurį savivaldybė gavo iš vietinės Namų savininkų draugijos dėl kitų miestų pavyzdžiu į atokesnę vietą iškeltos turgavietės. Laiškas atskleidžia ne tik nepasitenkinimą dėl nepatogaus susisiekimo su naująja rinka, bet ir prašymą įrengti dvi naujas²⁸⁵ dėl atsiradusių atstumų nuo atskirų miesto vystymosi branduolių.

1939 m. rudenį Šiaulių miesto plano rengimas jau buvo pasiekęs pirmą lygmenį, t. y. parengtas pagrindinių susisiekimo magistralių tinklo koncepcijos projektas. Nors jo eskizas nerastas, tačiau iš S. Stulginskio aprašymo¹⁰⁰ galima spręsti, jog svarbiausia čia buvo sujungti jau buvusias, tik netolygiai pasklidusias miesto dalis. Ne ką mažiau svarbu buvo užtikrinti patogų susisiekimą su geležinkelio mazgais bei miesto pramoniniais branduoliais. Kadangi šio projekto sumanymas tuo metu buvo dar eskizinis, o jo galutinę versiją ketinta parengti tuomet, kai bus geležinkelių mazgų plėtos vizija, realizuoti jo nespėta, tai rodo ir 1944 m. miesto aerofotografijos.

Iš miesto inžinieriaus pasisakymų galima susidaryti vaizdą apie tolesnę plano rengimo darbotvarkę. Šiaulių miestas tuomet jau turėjo tam tikrą skaičių žaliųjų zonų, joms suformuoti miesto savivaldybė buvo įsigijusi tinkamų žemių. Tačiau būdingu S. Stulginskio pažiūrų momentu būtų tai, kad antruoju plano rengimo etapu jis matė būtent žaliųjų plotų tinklo parengimą. Anot miesto inžinieriaus, „parkų, skverų, sporto aikščių“ skaičius mieste buvo neproporcingai mažas. Be kelių kitų rekreacinių vietų, buvo numatoma įrengti želdynų sistemą, turėjusią apjuosti visą miesto šiaurės rytų dalį^{lxxxi}, įvykdyti masinę miesto gatvių apželdinimo programą, o tuščius miesto pakraščius plotus apsodinti miškais²⁸⁴. Kad miesto taryba į kai kuriuos urbanistinius sprendinius ir į rekreacinių teritorijų vystymo klausimus buvo įsitraukusi, liudija gausi polemika dėl gatvės pratęsimo link numatytos žaliosios erdvės²⁸⁶.

Kalbėdamas apie zonavimą, S. Stulginskis pabrėžė naujas pramoninių kvartalų ribas, gerokai praplatintą miesto mūrinės statybos rajoną, tačiau „nedegamų stogų“ zona, pasak jo, turėjo apimti beveik visą miestą²⁸⁴. Taryboje kai kuriais atvejais į zonavimo klausimą buvo žiūrima gana aptakiai, pavyzdžiui, 1940 m. balandžio mėnesį svarstytas vieno iš jau egzistavusių, tačiau už jam priskirtino cheminės

^{lxxx} 1000 žm / km

^{lxxxi} Būsimouose planuose numatyta įrengti kultūros ir poilsio parką (tarp vad. Prūdėlio tvenkinio ir geležinkelio linijos) bei gerokai didesnę uždaivinį – šiaurės rytų miesto dalį turėjusią aprėpti žaliąją zoną. Talkšos ežero pakrantę turėjo apjuosti „parko promenados“, į naująją sistemą integruojant senąsias kapines ir tęsiant iki pat Gubernijos priemiestyje buvusios alaus daryklos.

pramonės rajono ribų buvusio fabriko plėtros leidimo klausimas. Akcentuojant naudą miesto ekonomikai, padarytas kompromisas ir leista plėstis, jei tarša bus ribojama specialiais filtrais²⁸⁷. Perimetrinio bei sodybinio užstatymo rajonai taip pat buvo numatyti perskirstyti; kaip ir Kaune, nustatytos uždarnosios statybos rajono užstatymo taisyklės: dviejų aukštų prievolė, centrinėje dalyje perauganti į trijų aukštų reikalavimą²⁸⁴. S. Stulginskis linko prie urbanistinio ansamblio, kur į vieną vietą sutelkiamos administracinės ir kultūrinės įstaigos, tam numatyta būtent Laisvė aikštė – „[...] tai būtų architektūrinė aikštė, „forumas“, miesto kultūrinio gyvenimo centras, dominuojantis miestui ir duodantis jam kultūringo miesto charakterį“²⁸⁴.

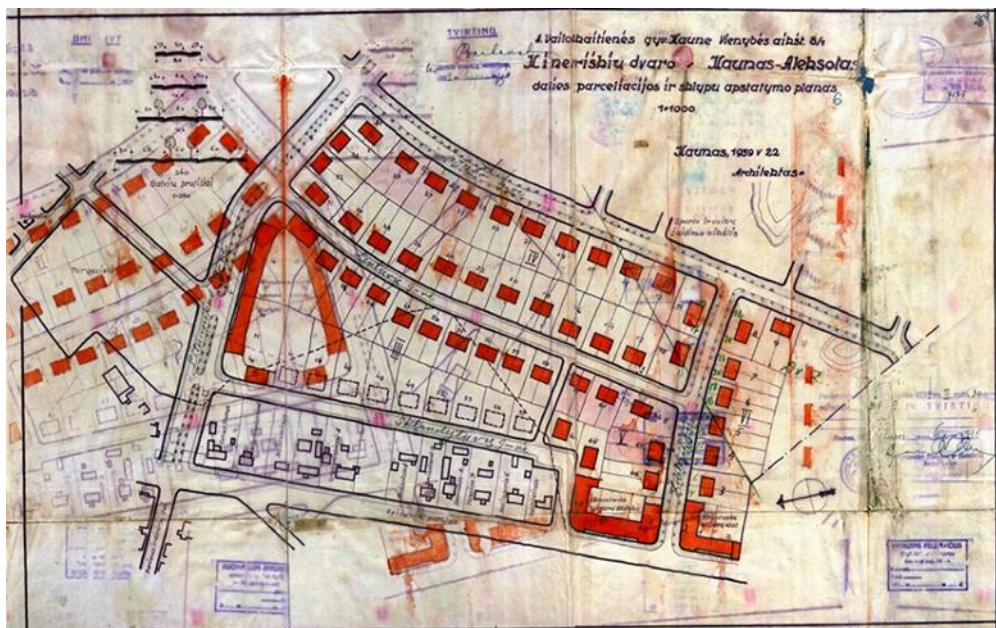
3.2.4. Kolonijų formavimas

Kolonijų klausimas tiek instituciniu lygmeniu, tiek viešojoje erdvėje vėl suaktyvėjo nuo 1937 m. Galbūt tai sietina su prasidėjusia būsto krize Kaune – anot M. Kuodžio, su šiuo reiškiniu dažnai sutapdavo ir nuomininkų aktyvumas spaudoje^{241 p. 78}. Kai kurios kooperatinės iniciatyvos neturėjo vienos konkrečios lokacijos numatytai būsto plėtrai ir jų veikla platesnės įtakos urbanistiniam audiniui įtakos greičiausiai nebūtų padariusios. Pavyzdžiui, Kaune susikūręs kooperatyvas „Kamienas“ indėlininkams buvo numatęs statyti „[...] atskirus namus, butus ir kambarius išsimokėtinais^{lxxxii} ne mažiau kaip per 10 m.“²⁴⁴. 1938 m. įkurta kooperatinė bendrovė „Nuosavybė“, kurios įstatuose buvo numatyta statyti ir išlaikyti namų kolonijas, padėti akcininkams įsigyti sklypus ar gyvenamąjį plotą. Į kooperatyvą pirmiausia būrėsi valstybės bei municipaliniai tarnautojai, prieš prasidedant sovietinei okupacijai indėlininkų skaičius siekė apie pusantro šimto narių. Iš pradžių planuota VI forto apylinkėje formuoti vientisą kvartalą, kur statyti sodybinio pobūdžio pastatus iš 3–5 kambarių. Vėliau šią nuostatą pakeitė dispersiškesnė koncepcija – iki Antrojo pasaulinio karo bendrovė jau buvo įsigijusi keletą sklypų miesto centre, kur buvo planuojamos daugiabučių („blokinių butų sistemų“) statybos. Iš likusių dokumentų galima daryti išvadą, jog „Nuosavybės“ užmojus stabdė centrinės valdžios lėtai tvarkomas kreditavimo klausimas. Tik prieš pat okupaciją buvo gautas sutikimas suteikti 1 mln. litų paskolą iš Žemės banko, kuria turėjo būti finansuojama apie 70–80 proc. kapitalo, mainais įkeičiant pastatytus objektus.

Ketvirto dešimtmečio pabaigoje įvairios įmonės ėmė vystyti gyvenamuosius kvartalus savo darbuotojams. Iš dalies tokiu pavyzdžiu būtų „Maisto“ kolonija, kur buvo numatyta 20–30 keturbučių namų statyba. Be šio projekto, bendrovė buvo parengusi ir kitų priemonių būsto trūkumui gerinti – deklaravo siekį remti fabriko darbininkus, įsigyjančius nekilnojamąjį turtą. Net ir keturbučių pastatų komplekse tuo laikotarpiu vis dar galima įžvelgti siekį užsiimti smulkiąja agrikultūrine veikla – kiekvienam butui numatyti erdvės^{lxxxiii} sklypai tam, kad prie jų būtų galima pastatyti ūkinius pastatus, tinkamus „[...] laikyti kiaulę ar paukščių“²⁸⁸.

^{lxxxii} Buvo numatyta, kad įnašų dydis neturėtų viršyti tuo metu mokamo mokesčio nuomojantis panašias patalpas.

^{lxxxiii} 400–500 kv. m.

19 pav. Vilokaičių kolonijos detalizacijos projektas. KRVA, f. 218, ap. 2, b. 26a, 2

Ryškia privataus pobūdžio iniciatyva būsto srityje laikytinas Vilokaičių šeimos plėtotas darbininkų butų kolonijos projektas (**19 pav.**) Aleksote, vystytas jiems priklausiusiame Kinderiškių dvaro sklype. Dar 1938 m. patvirtintas organiškais principais suprojektuotas šios teritorijos planas su numatyta viešąja infrastruktūra^{lxxxiv}, o kiek vėliau parengtas ir parceliacijos bei pačios kolonijos išdėstymo detalizacijos projektas²⁸⁹. Teritorija suskirstyta atviro užstatymo sklypais, kuriuose numatyta statyti keturbučius pastatus. Tuo metu šios kolonijos koncepcija buvo statyti pastatus pagal konkrečių bendrovių ar kooperacinių iniciatyvų užsakymus, taip patenkinti augantį įvairių įmonių darbuotojų bei valdininkų būstų poreikį. Nors parceliacijos plane buvo numatytas konkretus standartinių pastatų išdėstymas, tačiau savininkai taip pat paliko galimybę ir kitai privačiai statybinei iniciatyvai pagal pavienius projektus, tik buvo keliama sąlyga laikytis tam tikrų naujojo rajono formavimo nuostatų – medžiagiškumo, aukštingumo, numatyto cokolio aukščio, atstumų ir statybos linijos²⁹⁰. Kadangi platesni šio projekto vystymo motyvacijos aspektai išlieka neaiškūs, reikėtų atkreipti dėmesį į du momentus. Pirmą, Vilokaičių kolonija prasidėjo, kai būsto krizė sustiprėjo, o valdžios dėmesys jai padidėjo; antra, tokie planai būtų sukongravę potencialias skirtingų iniciatyvų kolonijas į vieną

^{lxxxiv} Iš Krašto apsaugos ministerijos valdomos teritorijos buvo paskirta 10 ha „pratimų aikštėje“, 1 ha prie Prancūzų gatvės, „kariškų sandėlių rajono dalyje“ ir IV forto apylinkėje po 10 ha, du 2 ha dydžio sklypai Aleksote, 40 ha sklypas tarp Petrašiūnų ir Palemono, 25 ha sklypas prie IX forto ir neaiškaus dydžio sklypas prie VIII forto. Iš Žemės ūkio ministerijos buvo paskirti 10–15 ha prie Bakanausko gatvės, o iš Švietimo ministerijos turėjo būti paimtas sklypas VI forto apylinkėje.

BIEDNUOMENĖS KOLONIJOS GYVENAMOJO NAMO
PASIRĖMĖS STATYBOS TARYBOS 1940 m. VII mėn. 16 d.
PROJEKTAUTURIMU 599 / 3 Nr. TVIRTINU

Kaunas, 1940 m. kovo mėn. 16 d. Nr. 2970.

FASADAS IR PLANAS M. RIMO

Vytautas Statybos ir Saugos Inspektorius

The drawing shows a perspective view of a long, single-story building facade. It features a series of windows and double doors, some with decorative elements like crosses or small flags above them. The building has a simple, functional design typical of interwar Lithuanian architecture.

Kad ir nebuvo užbaigta idėja statyti prie Ukmergės plento miesto darbininkų koloniją, 1937 m. Kaune toliau buvo kalbama apie savivaldybės darbininkų apgyvendinimą ir naujo sklypo įsigijimą²⁹². 1939 m. buvo apsispręsta naują darbininkų koloniją statyti Vilijampolėje. Kolonijoje būtų 56¹³¹ pastatai, turintys 2–4 butų²⁹³, 500–600 kv. m. sklypuose; tam savivaldybė gavo 56 000 Lt paskolą²⁹⁴. Šie butai (**20 pav.**) turėjo būti atiduodami valdyti nuosavybės teise, išsimokant per ilgalaikį išsimokėjimą. 1940 m. vasario mėnesį buvo patvirtintos 8 vietos savivaldybės darbininkų kolonijoms statyti, kai kurios jų turėjo net po keletą išdėstymo variantų: šie municipaliniai projektai turėjo būti skirti visų pirma nedidelės pajamos gaunančiam darbininkų segmentui. Visgi dalis kolonijų statybos kreditavimo klausimų nebuvo išspręsta, o Kauno miesto burmistras prašė Finansų ministerijos parengti įstatymą, kuriuo didžiosios pramonės įmonės būtų įstatymiškai įpareigosotos rūpintis butų statyba²⁹⁴ darbininkams.

86

norėjo statyti namus darbininkams: Kučinskio-Pabedinskio fabriko vadovybė Plungėje į savo darbų planą buvo įtraukusi namų darbininkams statybas ir tarėsi su sklypų savininkais dėl žemės išpirkimo. Kaip ir kitais panašiais atvejais, čia visų pirma akcentuota privati nuosavybė – buvo numatoma kad darbininkai juos galės pirkti išsimokėtinai¹³⁷.

3.3. Adendas: tęstinumas pirmosios sovietų ir vokiečių okupacijų laikotarpiu (1940–1944 m.)

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, didesnių pokyčių planų rengimo atžvilgiu nebuvo spėta padaryti. Kaune toliau tęsėsi miesto bendrojo plano rengimas, o V. Landsbergis-Žemkalnis, pasak Karolio Kučiausko²⁰, sėkmingai dirbo rengdamas tokį patį dokumentą Vilniui. Pažymėtina, kad atskiros būsimąjo Kauno plano dalys oficialiai buvo patvirtintos jau sovietinių periodu. Sovietai propagandos tikslais pasinaudojo tęsiama Kauno miesto savivaldybės kolonijų statyba, bet jų konstrukcinė kokybė paprastėjo dėl darbų skubos. Nors plano parengimo aplinkybės nėra aiškos, tačiau anksčiau numatyta Panevėžio „Maisto“ darbininkų kolonijai Izaokas Trakmanas parengė kvartalinį projektą²⁹⁶, kurį galima laikyti bene pirmuoju šalyje rajonu, siektu formuoti pagal CIAM principus: čia vyravo laisvai išdėstyti daugiabučiai, supami gausių želdynų, ir šalimais buvo numatyta socialinė infrastruktūra.

Prasidėjus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos kariuomenių susirėmimams, nemažai Lietuvos gyvenviečių nukentėjo nuo karo veiksmų. Jau pačioje vokiečių okupacijos pradžioje buvo pabrėžiamas gyvenviečių atstatymo imperatyvas – 1941 m. liepos mėnesį spaudoje V. Landsbergis-Žemkalnis pasakojo, kad į nukentėjusias teritorijas „[...] vyksta urbanistų ekspertų brigados“²⁹⁷, kurių pagrindiniai tikslai – surašyti nuostolius, registruoti nukentėjusius kvartalus ir atlikti vietos aplinkybių analizę. Suprantama, kad labiausiai buvo akcentuota būtiniausioji statistika: visų pirma siekta išsiaiškinti, kiek gyventojų buvo likę be būsto, o kad juos būtų galima apgyvendinti, numatyta statyti laikinojo pobūdžio statinius.

Kaip vėliau po karo rašė K. Kriščiukaitis⁶², vokiečių okupacinė valdžia skatino sugriautų miestelių atstatymo projektų rangą, tačiau šį procesą sunkino tai, kad daugelyje vietų vis dar nebuvo surinkti duomenys apie tikrąją būklę. Dėl šios priežasties pirmieji projektai buvo parengti gyvenvietėms, kurių situacinės nuotraukos buvo padarytos dar nepriklausomybės metais. Tiek Kaune, tiek Vilniuje ir toliau vyko miestų generalinių planų rengimas – Kaune būtent 1943 m. dar pagal iki karinį projektą buvo pagaliau praplėstos miesto ribos²⁹⁸. Pažymėtina, kad didesniems miestams daugiau dėmesio skyrė Vokietijos centrinių institucijų atstovai teikdami konsultacijas – tokios urbanistų delegacijos lankėsi Vilniuje²⁹⁹, vėliau Panevėžyje³⁰⁰. Pastaruoju atveju vienas urbanistinės brigados atstovas netgi parengė abstrakčias miesto vystymosi gaires.

Už tikrosios būklės planų rangą vis dar buvo atsakingi ŽTD matininkai. Matyt, kad dėl neapibrėžtos strategijos kaimiškųjų vietovių atžvilgiu darbai miestuose vyko

gana sparčiai. 1941 m. pabaigoje buvo parengtos penkiolikos gyvenviečių^{lxxxv} situacinės nuotraukos, o dar trylikoje miestų ir miestelių^{lxxxvi} pradėti tokie patys procesai. Statybos valdyba tuo metu parengė Likėnų kurorto situacinį planą ir pradėjo didžiųjų miestų matavimus. Vien 1941 m. prie miestelių matavimo dirbo 73 matininkai³⁰¹, o 1943 m. pradžioje – 42 asmenys, kurie darbus vykdė 33 gyvenvietėse ir sudarinėjo detalias situacines nuotraukas. Realūs žemių tvarkymo darbai tuo metu buvo prasidėję 11-oje miestų³⁰². Iki 1942 m. sausio mėnesio užstatymo projektus jau turėjo penki miestai, eskizinius – dar aštuoni. Manytina, kad tokie projektai ilgainiui buvo parengti visoms 35 nuo karo veiksmų nukentėjusioms gyvenvietėms. Nors K. Kriščiukaitis prisimena, kad 1943 m. miestų planavimo darbas sustojo, tačiau iš likusių archyvinių dokumentų aiškėja, kad bent jau didžiųjų miestų planavimo darbai buvo vykdomi, netgi 1944 m., grįžtant karo frontui, buvo rengiamas Panevėžio bendrasis planas³⁰⁰.

Pagal matavimų duomenis buvo sudarinėjami generaliniai planai, kuriuose buvo atsižvelgiama į daug sąlygų: susisiekimo klausimus, higieną, ekonominę situaciją ir perspektyvas, architektūrinį ir socialinius aspektus, o pagal tai buvo numatoma perspektyvinė miesto plėtra. Visgi nedidelė kai kurių tyrimų apimtis ir abstraktūs paaiškinimai suponuoja, kad karo metais detalesnius tyrimus padaryti buvo sunku. Statybos valdybos siekiuose atsispindėjo vokiškasis nedidelių miestelių idealas, proteguotas Gottfriedo Federio³⁰³, kur buvo kontroliuojamas ir miestų dydis. Pavyzdžiui, rengiant naują Panevėžio miesto planą Statybos valdyba sutiko su vokiečių eksperto nuomone, jog miesto ribos turi būti mažinamos, siekiant pažaboti jo nesisteminę išsiplėtimą. Prisimenant S. Stulginskio nuostatus Šiaulių atžvilgiu, konstatuotina, kad tokie siekiai buvo būdingi dar iki okupacijų. Kartu su nuostatomis, vyravusiomis tiek nepriklausomoje Lietuvoje, tiek tuometėje Vokietijoje, rengiant planus buvo itin akcentuojama smulkiosios sodininkystės vystymo svarba miestuose.

Paraleliai vyko ir procesai, susiję su butų ūkio plėtra – šiam tikslui buvo siekiama plėtoti kooperatyvinius modelius ir teikiant prioritetą privačios nuosavybės sukūrimui. Būsto kompleksų statyba taip pat buvo matoma kaip reikalaujanti visapusiško tyrimo mechanizmo: siekta ne tik tęsti „lūšnų“ valymo procesus, bet ir nustatyti detalius duomenis apie kiekybinius būsto vienetų ir statybinių medžiagų, statybinio personalo ir finansavimo sistemų atžvilgius³⁰¹.

Karo metais parengti planai buvo panašūs bendrais bruožais, o jų dokumentacija bei sąlygos – standartizuotos. Tačiau jų apimtis ir išpildymo kokybė skyrėsi, kas veikiausiai priklausė tiek nuo rengusiųjų patirties, tiek nuo to, kokio svarbumo buvo miestas. Vienu stipriausių projektų ir apimties, ir siūlomų variacijų atžvilgiu laikytinas K. Šešelgio parengtas Jonavos bendrasis planas³⁰⁴, kuriame buvo numatyta apie dešimt skirtingų variantų, tiek pačiam miestui, tiek centrinės dalies detalizacijai (21 pav.).

^{lxxxv} Tryškių, Tauragės, Kelmės, Marijampolės, Šėtos, Kražių, Nemakščių, Rietavo, Varnių, Žarėnų, Seirijų, Merkinės, Kvedarnos, Gargždų ir Pajūrio kurorto

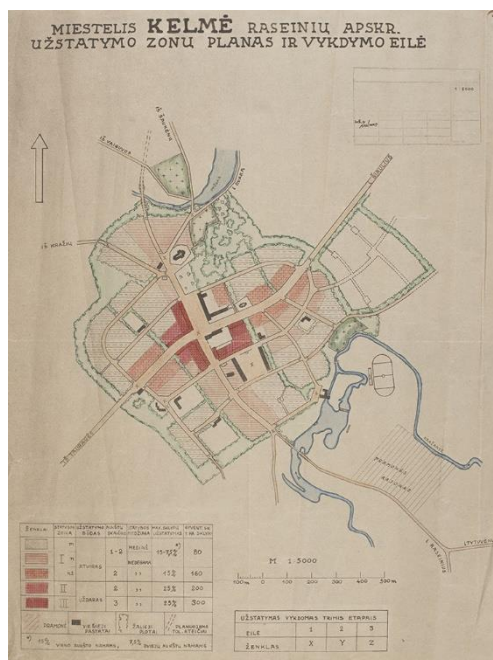
^{lxxxvi} Vilkaviškio, Alytaus, Raseinių, Jonavos, Kretingos, Šilalės, Vilniaus, Šiaulių, Palangos, Telšių, Utenos, Biržų ir Švenčionių

21 pav. Jonavos plano centrinės dalies detalizacijos variantai. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 367

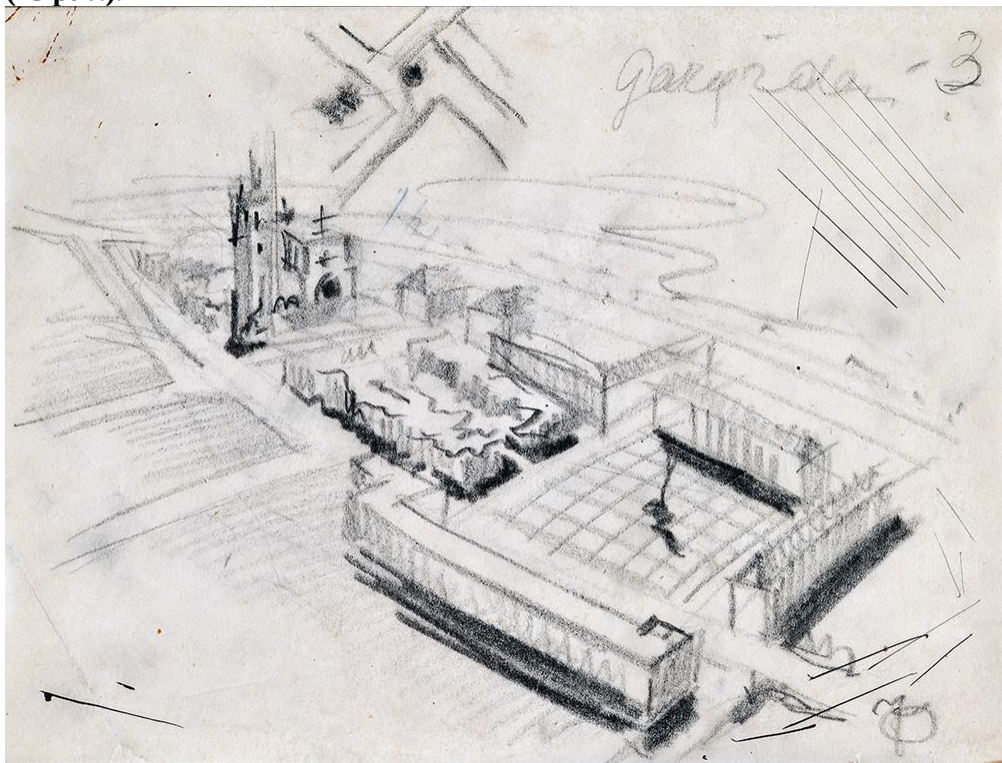
Visuose vokiečių laikotarpiu parengtuose projektuose numatytas dvilypis zonavimas: funkcinis ir tankio / aukštingumo / medžiagiškumo atžvilgiais. Pirmuoju požiūriu rajonai buvo klasifikuojami į 2 – 4 kategorijas. Miesteliuose buvo numatoma vystyti sodybinio pobūdžio užstatymą, medinę statybą leidžiant tik pakraščiuose. Didesnio aukštingumo perimetrinis užstatymas numatytas tik pagrindinėse centrinės dalies gatvėse ir aplink centrinę aikštę – šios zonos ekstensyvumas priklausė nuo gyvenvietės dydžio. Funkcinio zonavimo atžvilgiu pažymėtina, kad pramonės zonos buvo vystomos atokiau ir atsižvelgiant į klimato, reljefo ir ekonomines sąlygas; tiesa, mažesnėse gyvenvietėse pramoninės funkcijos kai kuriais atvejais apskritai nebuvo numatomos. Visiems projektams buvo būdingas gausus apželdinimas ir sporto infrastruktūros akcentavimas, taip pat išnaudojami natūralūs gamtiniai ištekliai (**22 pav.**).

Daugeliu atveju bandyta prisitaikyti prie esančio plentų tinklo, tačiau tranzitinis eismas iš miestų centrų iškeliamas. Požiūris į buvusį gatvių tinklą skyrėsi, tai galėjo būti tik nedidelė jo korekcija, tačiau galėjo gana radikaliai keisti iki tol buvusią gatvių tinklo struktūrą. Matavimai sudarė galimybes gatvių tinklą labiau pritaikyti prie gamtinių sąlygų – bene visiems projektams buvo būdingos pagal reljefinę situaciją išlenktos gatvės.

22 pav. Kelmės užstatymo zonos. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 233, 2

Itin daug dėmesio skiriama centrinėms miestų dalimis, kur pagrindinėse aikštėse buvo numatyta statyti svarbiausius administracinius ir kultūrinius pastatus ir taip jas paversti savotiškomis *miesto karūnomis*. Šių aikščių struktūra neretai buvo pakeičiama ir jos išplečiamos. Gyvenvietėse, kuriose istorinės turgaus aikštės vis dar buvo išlaikiusios originalią funkciją, numatyta tęsti jų iškėlimo į atokesnes vietas praktiką. Centrinų aikščių svarbą iliustruoja ir tas faktas, kad kai kuriuose išlikusiuose projektuose centrinėms aikštėms buvo netgi parengti izometriniai eskizai (23 pav.).

23 pav. Gargždų miestelio aikštės eskizas. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 238, 3

Nors karo laikotarpio okupacijų metu parengti miestų planai nebuvo realizuoti, tačiau pažymėtini du momentai: didžiaja dalimi jie atitiko kriterijus, kurie buvo matomi kaip siekiamybės dar nepriklausomybės laikotarpiu. Taip pat jais naudotasi kaip urbanistikos lauko praktika rengiant naują kartą šalies miestams planuoti. Tad šie planai, manytina, iš dalies yra logiška nacionalinės urbanistikos mokyklos formavimosi tąsa ir parodo disciplinos vystymosi trajektorijas, kurios potencialiai būtų dariusios įtaką jau po karo, kitaip pasisukus istorinėms aplinkybėms. Prie šalies artinantis sovietinei kariuomenei beveik visi asmenys, dirbę prie šių projektų, pasitraukė į Vakarų. Visgi nedidelė dalis miestų planavimo personalo liko, o iš dokumentų matyti, kad dalį vokiečių okupacijos periodu rengtų dokumentų 1945–1946 m. buvo bandoma pritaikyti jau naujos santvarkos sąlygoms.

IŠVADOS

1. Tiek statybų klausimus administravusiose institucijose, tiek įstatuose bei jų projektuose planingos miestų raidos poreikis ir pastangos sistemingai reguliuoti fizinius miestų raidos procesus atsispindi jau nuo pirmųjų nepriklausomybės metų. Už planavimo procesų inicijavimą buvo atsakingos centrinės valdžios lygmeniu veikusios organizacijos – faktinė veikla beveik nepasižymėjęs ir pavaldumą keitęs Technikos statomasis departamentas (1919–1920 m.), dalį jo funkcijų perėmęs Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento Statymo skyrius (1920–1921 m.) bei Lietuvos atstatymo komisariatas (1921–1923 m.). Už galutinių miestų planų parengimą ir patvirtinimą buvo atsakingi miestų ir apskričių technikai, veikę su LAK ir municipalinių organų žinia, tačiau tiek dėl kompetencijų trūkumo, tiek dėl personalo stygiaus bei techninių kliūčių buvo parengta nedaug planų. Daugiausia trečiame dešimtmetyje – matininkų parengtų miestų plėtinių planų, kurių reikėdavo prie miestų teritorijų prijungiant žemės reformos metu skirstytas žemes. Tiek SK, tiek LAK personalo veikloje atsispindėjo naujausios tuomečių miesto planavimo kryptys ir galima įžvelgti bandymą perimti vokiškąsias patirtis. Nors miestų planavimas buvo įtvirtintas įstatymais, tačiau pasiūlymai integruoti į įstatyminę bazę tuometes urbanistikos tendencijas nebuvo įgyvendinami, o galiojantys reikalavimai mažai skyrėsi nuo ikikarinių. Nors ir buvo siekiama sistemingai planuoti miestus, tai didesnio pagreičio neįgavo dėl išvardytų problemų ir dėl to, kad buvo pertrauktas vyriausiosios statybų institucijos įdirbis. Finansinių nepriteklių bei įvairių veiklos trikdžių vis patiriantis LAK nuo 1924 m. buvo keletą kartų reformuotas ir pervadintas, sumažintos jo kompetencijos ir personalas.

2. Ryškesni institucinio požiūrio pokyčiai miestų planavimo klausimais prasidėjo maždaug nuo 1931 m. Tuo metu buvo priimtas naujasis savivaldybių įstatymas, reformavęs miestų administracinį aparatą bei šio kompetencijas, be to, iš naujo pertvarkyta vyriausioji šalies statybinė institucija, tuomet jau veikusi kaip Statybos inspekcija (nuo ketvirto dešimtmečio vidurio pervadinta į Statybos ir sauskelių inspekciją). Pirmuoju aspektu, savivaldos įgijo kur kas platesnes teises tvarkant urbanizuotas teritorijas, kaip anai, visas teises į miestų planų sudarymą, mūro kvartalų nustatymą ir gatvių projektus. Viena vertus, tai reiškė, kad savivaldybių, ypač apskričių centrų, vaidmuo miestų planavimo atžvilgiu išaugo, kita vertus, po reformos didėjo ir municipalinio sektoriaus priklausomybė nuo centrinės valdžios. Nors inspekcijos darbą ir toliau persekiojo personalo trūkumas ir per dideli darbo krūviai, vis labiau jos veikla buvo orientuojama į miestų vystymo klausimus ir atsispindėjo planavimo siekiai, atliepiantys tuolaikes tarptautines tendencijas. Vėlesni poslinkiai, tokie kaip 1938 m. Miestų žemių tvarkymo įstatymo priėmimas ir 1939 m. įsteigtas Krašto statybos komitetas, rodė reikšmingus administracinio valdymo pokyčius miestų planavime ir kokybinę slinktį link urbanistikos institucionalizacijos. 1938 m. įstatymas pašalino vieną didžiausių ydų, įtvirtintų senajame carinio laikotarpio reglamente, trukdžiusių miestų planavimą – galiausiai buvo įteisinta orientacija į visuomenės interesus ir įgalintas privačios nuosavybės perėmimas vystant ir plėtojant miestus. Krašto statybos komiteto statutas rodo regioninio ir teritorijų planavimo užuomazgas, tačiau miestų vystymas tapo dar labiau

centralizuotas. Instituciniai poslinkiai, įvykę per keletą paskutinių ketvirto dešimtmečio metų, parodo, jog pagrindinė miestų tvarkybos įstatyminė bazė buvo sparčiai formuota ir įgyvendinti esminiai pakeitimai siekiant sistemingo miestų planavimo. Dauguma institucijų darbuotojų, atsakingų už planavimą, liko Lietuvoje ir per pirmąją sovietų (1940–1941 m.), ir per vokiečių (1941–1944 m.) okupacijas. Nors pasikeitė institucijos ir jų sąranga, įstatymai ir personalo pavaldumas, tačiau galima daryti išvadą, kad iš dalies buvo tęsiami procesai, pradėti nepriklausomybės laikotarpiu.

3. Greta miestų planavimo administracinių pokyčių vyko ir urbanistikos akademinė institucionalizacija. Nors Vytauto Didžiojo universitete nuo pat ketvirto dešimtmečio vidurio vyko miestų planavimo paskaitos, jos nesudarė reikšmingos studijų dalies. Nuo 1936 m. universitete siekta įgyvendinti Technikos fakulteto reformą, įkuriant atskirą Statybos fakultetą, kurio struktūroje buvo numatyta atskira Architektūros katedra, turėsianti ir platesnį urbanistikos kursą. Tačiau dėl biurokratinių priežasčių procesas pajudėjo tik 1939 m., o įgyvendintas buvo dar po metų, kai Lietuva jau buvo praradusi nepriklausomybę. Šis procesas lėmė urbanistikos kaip akademinės disciplinos kokybinę raidą, nes būtent po reformos ji buvo pradėta traktuoti kaip svarbi architektūrinio išsilavinimo dalis. Išlikusio akademinio personalo faktorius įgalina jau karo metais vykusius procesus taip pat laikyti tiriamojo laikotarpio tradicijos tęsa.

4. Trajektorijas, aktyvumu ir tematika artimas pokyčiams oficialioje miestų planavimo politikoje bei įstatuose, galima įžvelgti ir profesinių inžinerinio bei administratyvinio pobūdžio organizacijų ir šių kryptų valdiško sektoriaus darbuotojų suvažiavimuose, kurie laikytini pagrindiniais planavimo idėjų difuzijos židiniais. Tarp diskusijų suvažiavimuose pirmojoje trečio dešimtmečio pusėje bei kokybinio jų atsinaujinimo ketvirtame dešimtmetyje pastebimas laiko tarpas, kai urbanistinių klausimų sumažėjo. Svarbiausiomis organizacijomis laikytinos Lietuvos miestų sąjunga, vienijusi administratyvinio miestų personalo branduolį, ir Lietuvos inžinierių ir architektų draugija. Visgi tarptautiniu lygiu aktyviausiai reiškėsi būtent pirmoji, palaikiusi ryšius ir dalyvavusi svarbiausiose to meto organizacijose, kuriose vystėsi „miestų klausimo“ diskursas. Ypač pabrėžtintas LMS dalyvavimas IFHTP, laikytinos urbanistikos raidai ryškiausią įtaką dariusia organizacija, veikloje bei jos kongresuose. Iki 1938 m. Lietuvos inžinierių ir architektų draugija neturėjo didelės įtakos, o svarbiausiomis inžinerinio personalo sueigomis laikytini kasmetiniai miestų ir apskričių technikų suvažiavimai, organizuoti SI. Visgi pažymėtina, kad 1938–1940 m. miestų planavimo klausimai buvo vis dažniau keliami visose profesinėse organizacijose. Paraleliai veikė inžinerinio ir administratyvinio personalo kooperacija tarp Baltijos valstybių, nors bendradarbiavimo aktyvumas svyravo.

5. Kartu su administraciniais pokyčiais bei profesinių organizacijų veikla formavosi ir viešasis urbanistikos diskursas. Teoriniu lygmeniu probleminiai miestų raidos klausimai buvo aktyviai diskutuojami jau trečio dešimtmečio pirmojoje pusėje: tai atsispindėjo tiek institucijų bei organizacijų vidaus dokumentuose, tiek suvažiavimuose, tiek ir periodikoje. Šio laikotarpio probleminis laukas aktualus išliko ir ketvirto dešimtmečio diskurse. Iš to darytina išvada, kad teoriškai miestų vystymo ydos buvo suvokiamos ir eksponuojamos jau per pirmą nepriklausomybės dešimtmetį.

Visgi, lyginant urbanistinio pobūdžio publikacijų bei diskusijų kiekį ir tematinio lauko plotį, reikia pripažinti kai kuriuos akivaizdžius skirtumus. Pirmas aktyvus periodas santykinai apibrėžiamas nuo 1921 m. iki 1926 m., o antrasis – apytiksliai nuo 1935 m. Diskurso laukas skyrėsi tiek kiekybe, tiek rašiusiųjų kompetencija, tiek keltomis naujomis idėjomis. Tai sietina tiek su naująja architektų bei inžinierių karta, tiek ir tuo, kad didžiuosius miestus vis labiau kamavo higienos, menkai reguliuojamos priemiesčių plėtros, transporto srautų ir kitos problemos, į kurias buvo bandoma žvelgti naujai. Po krizinio laikotarpio atsigaunantis statybų sektorius dar labiau išryškino sistemingo miestų planavimo poreikį ir egzistavusius trūkumus.

6. Apibendrinant teorinio diskurso raišką, pagrindiniais potemiais laikytini lietuviško miesto idealo paieškos, miestų perplanavimo, naujos įstatyminės bazės formavimo poreikis ir konkrečių miesto planavimo trūkumų bei egzistavusių reiškinių kritika. Savotiška trečio ir ketvirto dešimtmečių jungiamąją grandimi galima laikyti ir tam tikrus miesto planavimo koncepcijos idealus: visų pirma – miesto-sodo naratyvą ir vėlesniasias jo transformacijas bei vokiškąją tradiciją, pasižymėjusią didele Camillo Sitte ir šio sekėjų idėjų įtaka. Populiarios nuo pat pirmųjų nepriklausomybės metų, lietuviškame diskurse šios koncepcijos keitėsi tiek pagal besikeičiančias tarptautines tendencijas, tiek pagal vietines interpretacijas.

7. Kaip ir instituciniame lygmenyje, realūs pirmieji planų rengimo užmojai buvo gana ambicingi, tačiau procesus sunkino ekonominės bei administracinės priežastys. Trečiame dešimtmetyje LAK buvo pradėti rengti kai kurių didesnių miestų išplanavimo projektai, tačiau kvalifikuoto personalo trūkumas ir techninės priežastys lėmė tai, kad daugelis miestų neturėjo net tikrosios būklės planų. Žemės reformos valdybos matininkai parengė daugybę miestų plėtinių projektų, dažnai buvusių vieninteliais oficialiais gyvenviečių plėtros dokumentais. Kai kuriuose LAK parengtuose projektuose išvelgtina *beaux-arts* bei vokiškosios mokyklų įtaka. Visgi dauguma miestų planų ir plėtinių projektų buvo schematiški, neturėjo aiškos bei teoriškai pagrįstos urbanistinės koncepcijos ir apsiribojo praktiniu gatvių tinklo sutvarkymu ir vietų, skirtų svarbiausioms viešosioms erdvėms bei pastatams, nustatymu. Kadangi tai atkartojų carinio laikotarpio planavimo trajektorijas, čia išvelgtinas pasenusių praktikų tęstinumas. Žemės reformos matininkų veikla už miestų administracinių ribų plytėjusiose priemiestinėse teritorijose buvo vertinama kritiškai, nes jų parceliacijos projektai dažniausiai nebūdavo suderinami su bendromis miesto vystymosi trajektorijomis ir urbanistiniu audiniu bei skatino nesisistemingą minėtų teritorijų plėtrą, kuri neatitiko didžiųjų miestų perspektyvinių poreikių.

8. Įvairios problemos, susijusios su planavimo klausimu, buvo ypač matomos laikinosios sostinės statusą įgavusiame Kaune, kuriame sparčiai didėjo gyventojų skaičius ir faktinai apgyvendinta teritorija; be to, čia kirtosi įvairių institucijų interesai. Kadangi faktinėje sostinėje spietėsi ir pagrindinis inžinerinio personalo ratas, miesto planavimo klausimas čia buvo kuruojamas aktyviausiai. Pasinaudojant vietos inžinierių įdirbiu, 1923 m. danų inžinierius Mariusas Frandsenas parengė naują miesto išplanavimo projektą. Tačiau naujasis miesto planas buvo rengtas neturint geodezinių duomenų ir pripažįstant, kad jis yra numatytas tik kaip eskizas ateities planavimo procesams. Nors planas buvo pripažįstamas oficialiu miesto plėtros trajektorijas apibrėžiančiu dokumentu ir turėjo tam tikros įtakos

faktiniam miesto planavimui atskiruose rajonuose, bet tolesnį eskizo vystymą į profesionalaus pobūdžio projektą stabdė problemos, su kuriomis buvo susiduriama ir likusioje šalies teritorijoje.

9. Dėl pasenusios įstatyminės bazės ir personalo trūkumo daugelis gyvenviečių, ypač mažesnės, neturėjo netgi tikrosios būklės planų, tuo labiau su geodeziniais daviniiais. Nors pirmojoje ketvirto dešimtmečio pusėje dalis didžiųjų gyvenviečių parengė planus su nubrėžta esama situacija bei plėtros trajektorijomis, tačiau grafinius dokumentus su nuosekliais apmatavimais net ir dešimtmečio pabaigoje buvo parengę tik keletas miestų. Iki Miestų žemių tvarkymo įstatymo priėmimo senųjų miestų dalių pertvarkymas dažniausiai apsiribojo smulkiais gatvių reguliacijos projektais, bendro pobūdžio infrastruktūros tvarkyba ir naujų viešųjų erdvių įrengimu buvusiose prekybinėse zonose.

10. Didieji pokyčiai urbanistikos srityje rengiant planus geriausiai matyti per slinkties momentus, kuriuose atsiskleidžia besikeičiantis požiūris ir už planavimo procesus atsakingo personalo kompetencijų augimas. Du iš tokių pokyčių susiję su gaisrų faktoriumi: sistemingas 1934–1935 m. Luokės miestelio pertvarkymas, vykęs po gaisro ir be oficialaus įstatyminio pagrindo, pademonstravo savivaldos inžinierių kompetencijų ir naujosios architektų bei inžinierių kartos sugebėjimų svarbą, o jau vėliau 1938 m. įvykęs didysis Palangos gaisras paskatino juridinių tokių pertvarkų reglamentavimą. 1936 m. deklaruotas siekis formuoti naują miestą prie Šventosios uosto laikytinas fizine oficialiai pripažintų idealų reprezentacija ir parodantis tebevyraujančią stiprią vokiškosios planavimo tradicijos įtaką. 1940 m. Birštono kurorto urbanistinių projektų konkursas ir paroda, kurioje dalyvavo architektai bei inžinieriai iš Lenkijos karo pabėgėlių tarpo, žymėjo tašką, kada miesto planavimas pirmą kartą tapo tokio masto ir pobūdžio renginio tema. Kaip itin svarbius reiškinius galima įvardyti ir ketvirto dešimtmečio gale pradėtus rengti Kauno bei Šiaulių miesto visapusiškus generalinius planus, kurie laikytini pirmaisiais tokio pobūdžio dokumentais, atspindinčiais moderniojo planavimo kanonus, rengtus Lietuvoje. Šiuos planus inicijavo savivaldybės, o projektinė dokumentacija turėjo apimti ir išsamius tarpdisciplininius tyrimus, perspektyvinio augimo trajektorijas, nustatytas aiškias funkcinio zonavimo teritorijas ir regioninę integraciją.

11. Nors sistemingų būsto darinių kūrimo užmojų galima matyti jau ankstyvuoju nepriklausomybės laikotarpiu (pirmojoje trečio dešimtmečio pusėje) tiek tarp centrinės ar municipalinių valdžių, tiek tarp kooperatinių iniciatyvų, tačiau jų siekiai nepasiekė fizinės formos daugiausia dėl administracinių problemų ir ilgalaikio kredito galimybių trūkumo. Dauguma jų buvo susiję su Laikinąja sostine, kur būsto krizė buvo labai didelė. Nors vėliau buvo pavienių siūlymų ar net įgyvendintų projektų, šis klausimas didesnę svorį įgijo tik ekonomiškai ir politiškai problemiškais 1938–1940 m., kai atsinaujinusi būsto problema tapo instituciniu rūpesčiu. Pastebimas suaktyvėjimas kuriant pirmuosius didesnius būsto darinių projektus – toks reiškinys matomas tiek įmonių iniciatyvose, tiek kuriamų būsto kooperatyvų pavidalu, tiek centrinės bei municipalinės valdžios siekiuose. Tiek trečio dešimtmečio pradžioje, tiek ketvirtame dešimtmetyje nedidelis būstas, skirtas 1–4 šeimoms, buvo laikomas siekiamybe.

12. Pirmosios sovietinės ir vokiečių okupacijų laikotarpiais buvo tęsiamos iki tol vyravusios planavimo koncepcijų ir planų formų tendencijos. Nors pasikeitė teisinė bazė ir ideologinis pagrindas, darbas dėl Kauno bendrojo plano tęsėsi tiek vienu, tiek kitu laikotarpiu. Vokiečių okupacijos metais buvo pradėta nauja miestų, nuniokotų per vokiečių ir sovietų konfliktą, perplanavimo ir atstatymo programa. Nors šiems projektams įtaką darė Trečiojo reicho ideologija ir plėtros strategijos, jie dažniausiai neprieštaravo idealams, kuriuos galima įžvelgti jau vėlyvajame nepriklausomybės laikotarpyje. Tiek buvusių nepriklausomos Lietuvos institucijų atstovai, dirbę okupacinių valdžių reformuotuoje statybinėje administracinėje struktūroje, tiek VDU studentai rengė planus, kuriuos būtų galima apibendrinti taip: akcentuojamos decentralizuotos, riboto dydžio gyvenvietės su vyraujančiais vienos šeimos būsto arealais ir intensyvesnio užstatymo kvartalais centro link, visais atvejais numatoma pagrindinė aikštė, apsupta svarbiausių administracinių ir kultūrinių pastatų; miestai vystomi numatant ekstensyvias žaliąsias zonas ir sporto infrastruktūrą, o visas gyvenvietės planavimas grindžiamas tarpdisciplininiu tyrimu ir perspektyvinės raidos numatymu.

13. Apibendrinant galima daryti išvadą, jog 1939–1940 m. galima įžvelgti egzistavusios ankstyvosios vietinės urbanistikos srovės, arba mokyklos, užuomazgas. Pirmiausia tai įrodo distinktyvios urbanistinė mintį dominavusios diskurso kryptys, kurios turėjo pasikartojančias, aiškiai išreikštas nuostatas. Joms buvo būdinga stipri germaniškosios tradicijos įtaka, centralizacijos siekis instituciniu atžvilgiu, decentralizacijai būdingi principai miestų plėtros požiūriu ir sodybinio užstatymo siekiamybė. Pastebimai auganti idėjinio, institucinio ir praktinio lygmenų sinchronizacija rodo užuominas į sistemingo reiškinių formavimąsi. Idėjinio lauko trajektorijų tąsa matoma tiek įstatyminių instrumentų pokyčiuose, tiek organizacijų veikloje, tiek praktiškai rengiant planus. Nors karo meto okupacijos dalinai pertraukė beįsivyravjančius procesus, tačiau vyko tam tikros dalies procesų kontinuacija. Visgi vėlesni geopolitiniai įvykiai užkirto kelią šių kokybinių slinkčių rezultatams pasireikšti galutinėje, fizinėje, formoje. Nepaisant šio fakto, minėtas srovės užuomazgas galima įvardyti kaip lietuvišką moderniąją urbanistikos mokyklą, kuri atspindėjo jos aspiracijas miestus ir miestelius formuoti pagal naujausias tuometės urbanistikos tendencijas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. HALL, P. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
2. VACHER, H. *Extension Planning and the Historic City: Civic Design Strategies in the 1908-1909 Copenhagen International Competition*. Edition ed. Ålborg: Ålborg Universitetsforlag, 2004.
3. LANDSBERGIS, V. Urbanizmo klausimas Lietuvoje. *Naujoji Romuva*, 1936, 45, 885-889.
4. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistika : istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis, 1991.
5. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2009.
6. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2004.
7. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2007.
8. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Užnemunės miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 1999.
9. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2002.
10. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2005.
11. BALKUS, M. Kauno miesto planavimas XX a. 3–4 dešimtmečiais: tarp siekių ir tikrovės. *Kauno istorijos metraštis*, 2013, 13, 205-219.
12. BALKUS, M. Kauno miesto gatvių infrastruktūros plėtra XX a. 3-4 dešimtmečiais. *Kauno istorijos metraštis*, 2011, 11, 95-109.
13. BALKUS, M. Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga. *Kauno istorijos metraštis*, 2012, 12, 51-64.
14. RŪKAS, E. Fredos istorinė raida nuo XV a. iki 1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, 1998, 1, 132-146.
15. LAURINAITIS, P. T. Kauno Žaliakalnio vakarinės dalies architektūrinė ir urbanistinė raida tarpukariu (1918–1940 m.). *Kauno istorijos metraštis*, 2013, 13, 239-258.
16. LAURINAITIS, P. T. Naujos sostinės planavimas. In: *Optimizmo architektūra*. Vilnius: Lapas, 2018, 152-165.
17. LAURINAITIS, P. T. Respublikos laikotarpio (1918–1940) viešųjų erdvių raida Kauno mieste. *Kauno istorijos metraštis*, 2019, 17, 117-138.
18. *Kauno miesto planai XIX a. - XX a. pirmoji pusė*. Kaunas: Kauno apskrities archyvas, 2007.
19. *Kauno miesto istorinės dalies vadinamos Žaliakalniu (U 31) apsaugos reglamentas, I dalis. Istorinių - archyvinių tyrimų apibendrinimas*. Kaunas, 2002.
20. KUČIAUSKAS, K. *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932-1956)*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2016.
21. PETRULIS, V. et al. *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*. Kaunas: Technologija, 2015.
22. MAČIULIS, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

23. MOTUZAS, R. Algirdas Mošinskis ir Jurgis Getneris tarpukario Lietuvos paveldosaugos kontekste. *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, 40, 36-52.
24. GAILIŪTĖ, K. *Lietuvos architektūros paveldo refleksijos XX amžiaus ketvirtąjo dešimtmečio spaudoje*. Magistro baigiamasis darbas. Vilniaus dailės akademija, 2016.
25. LEVANDAUSKAS, V. Kauno Rotušės aikštės 1924–1939 užstatymas. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1981, 7 (2), 108–126.
26. DRĖMAITĖ, M. *Progreso meteoras*. Vilnius: Lapas, 2016.
27. LAKAČAUSKAITĖ-KAMINSKIENĖ. *Miestiečio gyvenamosios erdvės modernizacija XX a. du atvejai: tarpukario Kaunas ir sovietinis Vilnius*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2018.
28. BAUŽIENĖ, M. Statybų tvarka nepriklausomos Lietuvos metais. *Samogitia*. 2007, 3, 6-7.
29. LIKAS, G. 1918-1940 metų Lietuvos statybos įstatymai bei normos. *Urbanistika ir architektūra*, 2001, 25 (1), 9-26.
30. RAMANAUSKAS, E. *Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio formavimo raida ir jo erdvinio optimizavimo prielaidos (1918-2008)*. Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas, 2011.
31. RAMANAUSKAS, E. Žemės tvarkymo įstatymų bazė tarpukario Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra*, 2006, 30 (4), 219-224.
32. KANČIENĖ, J. Projektuotojų profesinės organizacijos Kaune 1918–1940 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2000, 2, 121-129.
33. ANIČAS, J. *Jonas Vileišis*. Vilnius: Alma littera, 1995.
34. SIREIKA, J. Vietos savivaldybių reformos Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais. *Istorija*, 2003, 57, 51-57.
35. MAKŠIMAITIS, M. Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918–1940 m. *Jurispudencija*, 2012, 19(2), 403-418.
36. MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ, A. Kauno savivaldybės ir centrinės valdžios santykiai (1918–1931). *Kauno istorijos metraštis*, 2009, 10, 35-48.
37. ŠEŠELGIS, K. *Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai: nuo seniausių laikų iki 1918 m.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
38. BROWER, D. R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*. Los Angeles: University of California Press, 1990.
39. HALL, P. *Urban and regional planning*. New York: Wiley, 1974.
40. WARD, S. V. *Planning And Urban Change*. London: SAGE, 1994.
41. WARD, S. V. *The Garden City: past, present and future*. London - New York: Taylor and Francis, 2005.
42. HALL, T. *Planning and urban growth in the Nordic countries*. London ; New York: E & FN Spon, 1991.
43. HALL, T. *Planning Europe's capital cities : aspects of nineteenth-century urban development*. London ; New York: E & FN Spon, 1997.
44. MADSEN, H. H. *Skævn og national. Dansk byplanlægning 1830 til 1938*. Copenhagen: Bogværket, 2009.
45. FRANDSEN, M. *Betragtninger over byplansproblemet med et konkret tilfælde som baggrund en byplan til Kovno Litauens hovedstad*. København: Trykt Hos J. Jørgensen & Co., 1924.
46. ALBERS, G. *Zur Entwicklung der Stadtplanung in Europa : Begegnungen, Einflüsse, Verflechtungen*. Berlin: De Gruyter, 1997.
47. RIBOLDAZZI, R. *Un'altra modernità– L'Ifhtp e la cultura urbanistica tra le due guerre 1923-1939*. Roma: Gangemi Editore, 2009.

48. GEERTSE, M. A. *Defining the Universal City*. Doctoral Thesis. Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015.
49. LADD, B. *Urban planning and civic order in Germany, 1860-1914*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990.
50. MULLIN, J. R. Ideology, Planning Theory and the German City in the Inter-War Years: Part I. *The Town Planning Review*, 1982, 53(2), 115-130.
51. MULLIN, J. R. Ideology, Planning Theory and the German City in the Inter-War Years: Part II. *The Town Planning Review*, 1982, 53(3).
52. SITTE, C. *The art of building cities : city building according to its artistic fundamentals*. New York: Reinhold, 1945.
53. CULPIN, E. G. *The garden city movement up-to-date*. London, : The Garden cities and town planning association, 1913.
54. UNWIN, R. *Town planning in practice; an introduction to the art of designing cities and suburbs*. London etc.: T. F. Unwin, 1909.
55. HOWARD, E. *Garden Cities of To-morrow*. London: Swan Sonnenschein, 1902.
56. PURDOM, C. B., W. R. LETHABY AND G. L. PEPLER *Town theory and practice*. London, : Benn Brothers, 1921.
57. COLLINS, G. R., C. C. COLLINS, AND C. SITTE *Camillo Sitte : the birth of modern city planning*. New York: Rizzoli, 1986.
58. SONNE, W. Political Connotations of the Picturesque. In J.-F.L. CHARLES BOHL ed. *Sitte, Hegemann and the Metropolis– Modern Civic Art and International Exchanges*. Routledge, 2009.
59. LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS, V. *Iš atminties ekrano*. Vilnius: Versus Aureus, 2009.
60. ŠEŠELGIS, K. *Gyvenimas. Mokslo darbai*. Vilnius: Technika, 2000.
61. *Klausimai ir F. Bielinskio atsakymai apie 1918-1940 m. Kauno (ir Lietuvos) architektūrą*. VRVA, f. 1171, Ap. 3, b. 90.
62. KRIŠČIUKAITIS, K. Lietuvos miestų ir miestelių atstatymas. *Alguvos Baras*. 1948, 7.
63. LEES, A. AND L. H. LEES *The Urbanization of European society in the nineteenth century*. Lexington, Mass.: D.C. Heath, 1976.
64. LEES, A. AND L. H. LEES *Cities and the making of modern Europe, 1750-1914*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2007.
65. SAUNIER, P.-Y. Sketches from the Urban Internationale, 1910–50: Voluntary Associations, International Institutions and US Philanthropic Foundations. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2008, 25(2), 380-403.
66. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis, 1991.
67. STULGINSKIS, S. Lietuvos statybos politikos gairės. *Technika ir ūkis*. 1938, 4-6, 100-109.
68. Savivaldybių planai ir sumanymai miestų tvarkymo klausimais. *Namų savininkas*. 1939 02 25, 4.
69. POURCHIER-PASSERAUD, S. *The Role of Visual Arts and Artists in the Making of the Latvian Identity, 1905-1940*. Boston: Leiden, 2016.
70. SULTSON, S. Estonian urbanism 1935–1955: the Soviet-era implementation of pre-war ambitions. *Planning Perspectives*, 2018, 3(33), 385-409.
71. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios vyriausybės žinių papildymas*. 1918, 1, 1-5.

72. MIKULĖNIENĖ, D and V. MIKELĖNAS. Reception of the Russian Statute of Civil Procedure of 1864 in Lithuania during 1918–40. *Russian Law Journal*, 2(4), 104-113.
73. Savivaldybių įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1919, 14, 1-8.
74. Namų, butų ir kambarių samdymo miestuose ir miesteliuose įstatymas. In *Vyriausybės žinios*. 1920, 45.
75. Namų, butų ir kambarių samdymo miestuose ir miesteliuose įstatymo pakeitimas ir papildymas. *Vyriausybės žinios*, 1921, 69, 1.
76. Technikos statomojo departamento sutvarkymas. *Vyriausybės žinios*, 1919, 11, 6-8.
77. Steigiamojo Seimo I sesijos 42 posėdžio protokolas. *Steigiamojo Seimo darbai*, 1920, 1, 1-16.
78. *Statymo skyriaus darbas*. LCVA, f. 377, ap.7, b. 231, 17.
79. *Vidaus reikalų ministerijos raštas nr. 1948* (1920 06 11). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, 99.
80. Laikinasis miestų ir miestelių planingam statymui įsakymas. *Vyriausybės žinios*, 1920, 8, 1-8.
81. *VRM SD aplinkraštis apskrities ir miestų valdyboms*. LCVA, f.377, ap.7, b.241, 21.
82. *Sąrašas inžinierių ir technikų Panevėžio apskrityje*. LCVA, f.377, ap.7, b.241, 22.
83. *Žinios apie inžinierius ir technikus esančius m. Vilkavišky*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, 10.
84. *Sąrašas atsirandančių technikų Biržų-Pasvalio Apskrityje*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, 17.
85. *Sąrašas inžinierių ir kvalifikuotų technikų Alytaus apskrityje*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, 19.
86. *Lietuvos atstatymo planas ir susiję dokumentai (1920 01 19)*. LCVA, f.377, Ap.7, b.231, 1-15.
87. *VRM Savivaldybių departamento aplinkraštis Apskrities ir Miestų Valdyboms* (1920 08). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 231, 21.
88. *Lietuvos Atstatymo Komisariato pranešimas Lietuvos Telegramų Agentūrai „Eltai“ Kaune*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 258, 20-23.
89. *Technikos inspekcijos raštas Nr. 5897 visų apskričių valdyboms* (1924 07 18) LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, 180-186.
90. *Pagrindinė Miestų planų programa* (1921 07 23). LCVA, f.377, ap.7, b.241, 180-186.
91. ABERCOMBIE, P. Study before Town Planning. *The Town Planning Review*, 1916, 6(3), 171-190.
92. JOKIMAS, A. Apie mūrinę Lietuvą. *Savivaldybė*. 1937, 4, 23-25.
93. *Pareiškimas VR ministrui* (1921 08 29). LCVA, f.377, Ap.7, b.258, 27-29.
94. Apskričių ir Miestų Technikų Suvažiavimas. *Statybos menas ir technika*. 1922, 2, 13-15
95. *Tauragės Atstatymo komisaro raštas LAK* (1922 09 15). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 247, 65-66.
96. *P. Filomenos Malinauskaitės iš Bukačiškių dvaro pareiškimas* (1923). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 14.
97. *Naumiesčio miesto ir Meištų kaimo gyventojų skundas LAK* (1924 01 08). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 65.
98. *Šakių apskrities techniko raštas TI* (1924 02 27). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 70.
99. Statybos Inspekcijos uždaviniai ir apskr. Bei miestų inžinierių pareigos. *Savivaldybė*. 1933, 2, 20-27.

100. NOVICKIS, A. Dvidešimtuosius metus baigiant. *Technika ir ūkis*, 1938, 12, 350-351.
101. MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ, A. Vietos savivaldos sistema pirmojoje ir antrojoje Lietuvos respublikoje. *Darbai ir dienos*, 2010, (53), 99-118.
102. *Kauno Miesto Statybos Komisijos posėdžio protokolo Nr. 7 nuorašas* (1926 04 20) LCVA, f. 377, ap. 8, b. 63, 13.
103. *LAK Aplinkraštis Nr. 428*. LCVA f. 377 ap. 7, b. 245, 2.
104. Statybos įstatų (XII t. I d.) 210 ir 211 str. pakeitimas. *Savivaldybė*, 1929, (11), 22-23.
105. *Alytaus apskrities Atstatymo Komisijos posėdžio 1922 m. balandžio mėn. 21 dienos Protokolas Nr. 7*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 247, 205-208.
106. *Kauno miesto planui nustatyti tarpžinybinio posėdžio, vykusio 1921 11 30 protokolas*. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 246, 26-28.
107. Statybos ir technikos darbų paskirstymas. *Lietuvos žinios*, 1922 09 07, 3.
108. *Kauno Miesto atstatymo komisijos posėdžio protokolo Nr. 13 nuorašas* (1925 05 12). LCVA, f. 377, ap. 8, b. 40, 25.
109. Žemės reformos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1922, 83, 1-6.
110. Dėl pirmojo Pabaltijo Valstybių miestų sąjungų suvažiavimo. *Savivaldybė*, 4, 11-12.
111. Lietuvos Miestų Sąjungos atstovų suvažiavimas. *Savivaldybė*, 1924, 3-4, 15-20.
112. VILEIŠIS, J. Miestų ir miestelių išplanavimas. *Savivaldybių balsas*, 1926, 3-4, 3-5.
113. Žemės tvarkymo įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1925, 200, 1-8.
114. Žemės fondo departamento raštas Nr. 9404 Rokiškio apskrities valdybai (1923 10 03). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 52.
115. Žemės tvarkymo ir matavimo departamento raštas Rokiškio Apskrities Žemės tvarkytojui (1924 01 28). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 52a.
116. Statybos inspekcijos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1930, (334), 2.
117. Statybos inspekcijos, miestų ir apskričių inžinierių ir kito pagelbinio personalo sąrašas. *Savivaldybė*. 1933, 2.
118. *Vyriausiojo statybos inspektoriaus raštas Ministrui* (1932 01 08). LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 21, 79.
119. *Statybos inspekcijos aplinkraštis nr. 2877, adresuotas apskričių valdybų pirmininkams* (1931 02 24). LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 20, 12.
120. Žemės tvarkymo darbai Žemaičiuose. *I laisvę*. 1941 12 09, 4.
121. *Statybos inspekcijos aplinkraštis miestų burmistrams* (1931 06 08). LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 20, 29.
122. NOVICKIS, A. Čerpių stogai. *Savivaldybė*, 1933, 11, 38-41.
123. Paruoš visų miestelių išplanavimo penkmečio planą. *Lietuvos aidas*, 1938 02 12, 16.
124. Miestų ir apskričių inžinierių suvažiavimo dokumentai (1936). LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 25, 12-20.
125. Miestų žemių tvarkymo įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1938, 614, 398-401.
126. Matininkų kursų atidarymas. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1939, 5, 349.
127. VASKELA, G. *Lietuva 1939-1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002.
128. Krašto Statybos komitetas rūpinsis tinkamu statybos ugdymu. *Lietuvos aidas*. 1939 04 21, 3.
129. *Susisiekimo ministro laiškas Minsitrui pirmininkui* (1938 01 10). LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1059, 56-61.
130. Krašto Statybos Komiteto statutas. *Vyriausybės žinios*. 1939, 640, 147-148.
131. Ką veiks Krašto Statybos Komitetas. *Namų savininkas*. 1939 05 06, 1.

132. *Ministrų Tarybos posėdžio 1940 m. gegužės 16 d. nutarimai*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1557, 83-89.
133. Kaip numatoma tvarkyti miestų, miestelių ir kurortų statybą. *Lietuvos aidas*, 1939 05 13, 2.
134. Krašto Statybos Komiteto nutarimas. *Tautos ūkis*, 1940, 25-26, 467.
135. *Statybos bendrovės steigimo planas* (1938 09 01). LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1523, 1-21.
136. Statybos inspektorius inž. Novickis apie pereitų metų statybą ir šių metų statybos perspektyvas. *Lietuvos aidas*, 1938 01 28, 3.
137. Naujas sumanymas darbininkų namams statyti. *Lietuvos aidas*, 1939 03 04, 2.
138. OŽINSKIS, A. Dėliai miestų ir miestelių užstatymo. *Savivaldybių balsas*, 1926, 3-4, 5-9.
139. Kaip jaunieji inžinieriai ruošiasi statyti Kauną. *Lietuvos žinios*, 1936 04 18, 6.
140. KRIŠČIUKAITIS, K. Žvilgsnis į urbanizmo istoriją. *Technika ir ūkis*, 1940, 2, 27-34.
141. LANDSBERGIS ŽEMKALNIS, V. Kultūros politika. Muzikos-architektūros klausimu. *Naujoji Romuva*. 1939, 5, 97-100.
142. Krašto statybos komiteto nutarimas. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1940, 2, 136.
143. *Lietuvos Miestų ir Miestelių Sąjungos Įstatai*. LCVA, f. 1262, ap. 1, b. 203, 20.
144. *Apskričių bei miestų suvažiavimo dienotvarkė* (1932 03 17-19). LCVA, f. 417, ap. 1, b. 75, 73.
145. Pirmasis miestų ir apskričių inžinierių suvažiavimas. *Lietuvos aidas*, 1932 07 02, 3.
146. *Lietuvos technikų draugijos primininko raštas Vidaus reikalų ministrui* (1924 07 18). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 229.
147. Iš mūsų kronikos. *Savivaldybių balsas*, 1926, 3-4, 20-21.
148. Lietuvos Inžinierių Sąjungos veikimas 1931/32. *Technika ir ūkis*, 1932, 4, 128.
149. Lietuvos inžinierių ir architektų draugija. *Technika ir ūkis*, 1938, 1, 30-31.
150. L.I. ir A. Draugijos geodezijos sekcijos veikla. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1940, 2, 136.
151. Minėtinas suvažiavimas. *Matininkų ir kultūrtechnikų balsas*, 1928, 1, 2-4.
152. Metinis sąjungos suvažiavimas. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1939, 2, 93-99.
153. Kauno miesto kultūrai pakelti. *Lietuvos žinios*, 1922 06 20, 2-3.
154. Miestų pagražinimo reikalu. *Lietuvos žinios*, 1922 03 15, 2.
155. *International Garden Cities and Town-Planning Association: Report of Conference*. London: 1922.
156. *Lietuvai pagražinti draugijos gautų parodos nuorodų vertimas į anglų kalbą* (1923). KRVA, f.219, ap.1, b.239, 2.
157. *Lietuvai pagražinti draugijos Centralinės valdybos laiškas Kauno miesto burmistrui* (1923). KRVA, f.219, ap.1, b. 289, 230.
158. Tarptautinis miestų statybos kongresas Amsterdame. *Savivaldybė*, 1924, 5, 19.
159. *LMS metinė samata*. LCVA, f. 417, ap. 1, b. 120, 18.
160. XVII Lietuvos miestų sąjungos suvažiavimas. *Savivaldybė*, 1940, 6, 182.
161. Domėkimės, kaip žmonės gyvena ir tvarkosi kitur. *Lietuvos žinios*, 1932 06 15, 3-4.
162. XVI Lietuvos miestų sąjungos suvažiavimas. *Savivaldybė*, 1940, 6, 182-183.
163. Tarptautinis miestų planavimo ir statybos Kongresas. *Technika ir ūkis*, 1934, 9, 25.
164. Protokolas Pabaltės valstybių miestų sąjungų tarpsąjunginio komitetopirmo posėdžio. *Savivaldybių balsas*, 1927, 5, 2-5.
165. KASMATĖ, P. Miestų atstatymo reikalu. *Lietuva*, 1919 06 21, 1.

166. TUMAS-VAIŽGANTAS, J. Vilniaus reikšmė Lietuvai. *Lietuvos aidas*, 1918, 95, 2.
167. KUBILIUS, E. Lietuvos miestai ir miesteliai ir jų atstatymas. *Lietuva*, 1920 03 07, 2-3.
168. Reakcija prieš miestus. *Savivaldybė*, 1930, 5, p. 5-9.
169. HANEY, D. H. Leberecht Migge's "Green Manifesto": Envisioning a Revolution of Gardens. *Landscape Journal*, 2007, 26(2), 201-218.
170. *Prezidentas Antanas Smetona*. Vilnius: Versmė, 2018.
171. MACEINA, A. *Mintys, apmąstymai*. Vilnius: Eugrimas, 1988.
172. YLA, S. Dvasinis mūsų kaimo lūžimas. *Židinys*, 1939, 30, 350-355.
173. KAŠKELIS, J. Mūsų miestai ir jų plėtotės reikšmė Lietuvių tautai. *Naujoji Romuva*, 1933, 127, 529-531.
174. KUČINSKAS, A. Miestai. *Naujoji Romuva*, 1933, 118, 313-315.
175. SIMUTIS, A. Statybos atpigginimas Lietuvoje Amerikos pavyzdžiu. *Tautos ūkis*, 1938, 5-6.
176. FINKELŠTEINAS, O. Dėl sugriautų Lietuvos miestų ir miestelių atstatymo. *Lietuva*, 1920 02 22, 1.
177. *Pono Vidaus Reikalų Ministerio nusistatymas Kauno Miesto atstatymo ir praplėtimo klausimu* (Vertimas iš vokiško rankraščio, datuoto 1921.09.20). LCVA, b. 246, ap. 7, b. 246, 10.
178. *Statyba miestuose. Savivaldybių atstovų suvažiavo nutarymas* (1920). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, 230.
179. *Komisaro ataskaita* (1920). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 258, p. 25.
180. KUBILIUS, E. Lietuvos miestai ir miesteliai ir jų atstatymas. *Lietuva*, 1920 03 10, 2-3.
181. KUBILIUS, E. Lietuvos miestai ir miesteliai ir jų atstatymas. *Lietuva*, 1920 03 11, 2.
182. KELMUTIS, A. Dėl mūsų miestų ir miestelių išplėtimo. *Lietuva*, 1923 11 20, 1.
183. JOKIMAS, A. Apie Kauno miesto planą. *Savivaldybė*, 1924, 8-9.
184. ŠALČIUS, M. Miestai ir jų ugdymas. *Savivaldybė*, 1932, 2, 120-122.
185. ŠALČIUS, M. Miestų planavimas ir zonavimas Amerikoje. *Savivaldybė*, 1930, 3, 34-35.
186. ŠALČIUS, M. Miestų reikšmė civilizacijai. *Savivaldybė*, 1932, 1, 20-22.
187. Sodnamiesčio istorija. *Savivaldybė*, 1929, 5, 12-14.
188. GETNERIS, J. Lietuvos miesteliai - mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai. *Technika ir ūkis*, 1938, 4-6, 108-118.
189. MOŠINSKIS, A. Lietuvos architektūros paminklų apsauga. *Naujoji Romuva*, 1937, 49, 923-925.
190. *Algirdo Mošinskio VRM personalinė byla*. LCVA, f. 391, ap. 1, b. 650.
191. *Jurgio Getnerio curriculum vitae* (1932 10 10). LCVA, f. 391, ap. 9, b. 274, 4.
192. MOŠINSKIS, A. Lietuvos architektūros paminklų apsauga. *Naujoji Romuva*, 1937, 49, 923-925.
193. BIELINSKIS, F. Miestų ir miestelių tvarkymo reikalu. *Savivaldybė*. 1937, 8, 12-15.
194. *Urbanizmo klausimas Kaune. Straipsnis. Variantai. (rankraštis)*. LLMA, f.81, Ap. 1, b. 258.
195. KUBILIUS, E. Lietuvos miestai ir miesteliai ir jų atstatymas. *Lietuva*, 1920 03 20, 1.
196. GETNERIS, J. Miestų planavimo reikalu. *Technikos apžvalga*, 1935, 1, 47-48.
197. ŠVIPAS, V. *Miesto gyvenamieji namai*. Kaunas: Varpas, 1933.
198. GENDRUTIS, A. Kaip aprūpinti tarnautojus ir darbininkus nuosavais butais. *Lietuvos aidas*, 1939 08 05, 3.

- 199.Šiemetinės statybos problemos. *Lietuvos Žinios*, 1939 05 10, 7.
- 200.SABAN, D. Hermann Jansen's Planning Principles And His Urban Legac. *Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture*, 2009, 26, 48-52.
- 201.Statybos inspektorius apie miestelių išplanavimo penkmečio planą. *Lietuvos aidas*. 1938 03 16, 4.
- 202.Inž. Dačinsko pranešimas. 1936 ketvirtajame miestų apsk. Inžinierių suv. LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 18, 122-123.
- 203.DAČINSKAS, J. Gyvenamų butų kolonijos Vokietijoje ir Prancūzijoje. *Technika ir ūkis*, 1939, 1, 9-17.
- 204.Miestų ir apskričių savivaldybių suvažiavimas. *Lietuva*, 1920 09 23, 2.
- 205.BIELINSKIS, F. Koks mums reikalingas naujas statybos įstatymas. *Savivaldybė*, 1938, 5, 23-30.
- 206.STULGINSKIS, S. *Lietuvos statybos politikos gairės*. Kaunas: V. Atkočiūno sp., 1939.
- 207.STULGINSKIS, S. Žemės suvalstybinimo reikšmė miestams. *Savivaldybė*. 1940, 7, 197-199.
- 208.Sąntraukos lentelė. *Statybos menas ir technika*, 1922, 1.
- 209.Ipotekos fondo sudarymas. *Statybos menas ir technika*. 1922, 2, 16-17.
- 210.Žinutė apie Uteną. *Socialdemokratas*. 1919 10 09, 2.
- 211.Šiaulių miesto atstatymas. *Savivaldybių balsas*. 1926, 3-4, 9-12.
- 212.Šiaulių miesto planas. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1094, 6.
- 213.Panevėžio miesto A.K. posėdžio protokolas (1921 05 17). LCVA, f. 1264, ap. 1, b.51, 20.
- 214.Sklypų savininkų raštas LAK (1923 05 17). LCVA, f. 377, ap. 8, b. 304, 18.
- 215.Ūkmergės apskrities Techniko pranešimas LAK. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 247, 32.
- 216.LAK raštas Tauragės apskrities AK (1922 04 27). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 247, 50.
- 217.LAK raštas Tauragės apskrities AV (1921 10 29). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 247, 55.
- 218.Atstatymo komisaro aplinkraštis Visoms Apskričių ir jų teisėmis Valdyboms ir Miestų savivaldybėms (1921 07 01). LCVA, p. 377, ap. 7, b. 245, 2.
- 219.Technikos inspekcijos raštas Kėdainių apskrities atstatymo komisijai (1924 03 03). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 51.
- 220.Ūkmergės apskrities savivaldybė. *Sietynas*, 1922, 5, 9.
- 221.Žinutė apie Biržų miesto augimą. *Lietuva*, 1923 08 17, 3.
- 222.Kėdainių apskrities valdybos raštas Nr. 1991 adresuotas VRM Statybos inspekcijai (1931 04 13). LCVA, f. 377, ap. 5, b. 47, 68.
- 223.Jūros miestelio Gudelių I valsčiaus Marijampolės apskrities išplanavimo projektas (1925). LCVA, f. 1622, Ap. 4, b. 1185, 4.
- 224.Šeštokų miestelio planas (1922). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1050, 5.
- 225.Šeštokai merdi. *Lietuvos aidas*, 1932 09 16, 7.
- 226.VILEIŠIS, J. Dėliai Kauno miesto statybos. *Savivaldybių balsas*, 1926, 3-4, 12-15.
- 227.Jonavos miesto plano tvirtinimo dokumentai (1931 02). LCVA, f. 379, ap. 1, b. 987, 1-5.
- 228.Lietuvos atstatymo komisariato pakvietimas (1921 09 01). LCVA, f. 377, ap. 7, b. 246, 4.
- 229.Kauno miesto AK posėdžio protokolo Nr. 9 nuorašas (1925 04 07). LCVA, f. 377, Ap. 8, b. 40, 15-19.
- 230.Miesto pagražinimas. *Lietuvos žinios*. 1922 04 09, 3.

231. GUNZBURGER MAKAS, E. *Capital cities in the aftermath of empires: planning in central and southeastern Europe*. London: Routledge, 2010.
232. Dėl miesto išplanavimo. *Lietuva*, 1922 11 05, 2.
233. Dėl miesto išplanavimo. *Lietuva*, 1923 03 22, 1-2.
234. Dėliai miesto išplanavimo. *Lietuvos Žinios*, 1923 03 24, 4.
235. *Paaiškinimas prie projekto*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1090.
236. *Aleksoto dalies parceliacijos projektas* (1926). LCVA, f. 1622, Ap. 3, b. 56, 1.
237. LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 25, 16-17.
238. KRVA, f. 218, ap. 4, b. 9, 2.
239. LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 25, 121.
240. *Kauno Miesto Statybos Komisijos posėdžio protokolo Nr. 26 nuorašas* (1926.10.26). LCVA, f. 377, ap. 8, b. 63, 29.
241. KUODYS, M. Diskusijos apie butų nuomą XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2012, 12, 65-90.
242. PEYERIS, E. Panemunės bustinės projektas. *Statybos menas ir technika*. 1922, 2, 3-10.
243. Žinutė apie kooperatyvą „Savoji Pastogė“. *Lietuvos žinios*. 1922 06 02, 3.
244. Kooperatyvas namams statyti. *Lietuvos žinios*. 1937 09 25, 9.
245. PETRULIS, V. Modernizacija kaip europietiškos laiko dvasios (zeitgeist) atspindys. In: *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*. Kaunas: Technologija, 2015.
246. Neturtingiems namai. *Lietuvos žinios*. 1924 07 18, 3.
247. Antroji pigių butų kolonija. *Lietuvos žinios*. 1924 12 10, 3.
248. Nauji namai. *Lietuvos žinios*. 1924 12 10, 3.
249. Kauno miesto tarybos posėdis. *Lietuvos žinios*. 1930 03 28, 3.
250. Pigiųjų butų kolonijos statyba. *Lietuvos žinios*. 1932 07 13, 5.
251. Kauno miesto taryba jau priėmė 1933 metų sąmatą. *Lietuvos aidas*. 1932 12 07, 5.
252. Kaip Kauno m. savivaldybė projektuoja aprūpinti butais darbininkus. *Lietuvos žinios*. 1936 01 28, 6.
253. Darbininkų miestas bus už geležinių vartų. *Lietuvos Žinios*. 1936 02 05, p. p. 6.
254. Dėl projektų darbininkams steigti kolonijas. *Lietuvos žinios*. 1937 01 15, p. p. 5.
255. STULGINSKIS, S. Vieno miestelio perparceliavimas be žemėtvarkos įstatymo pagalbos. In *Savivaldybė*. 1938, 2, 56-58.
256. Sudegė Luokės miestelis. *Savivaldybė*, 1934, 9, 22-23.
257. Gaisras Vilkijoje padarė apie 500.000 Lt nuostolių. *Lietuvos aidas*. 1938 08 06, 12.
258. Statybos inspektorius inž. Novickis apie pereitų metų statybą ir šių metų statybos perspektyvas. *Lietuvos aidas*, 1938 01 28, 3.
259. Šventosios uostas. *Lietuva*, 1924 08 05, 5.
260. Susisiekimo plėtimas ir gerinimas. *Lietuvos aidas*. 1930 03 29, 1.
261. Įdomi idėja dėl Šventosios uosto perspektyvų. *Lietuvos aidas*. 1930 05 21, 4.
262. Šventosios uoste bus kuriamas moderniškasis miestelis. *Lietuvos aidas*. 1936 02 04, 4.
263. *Finansų departamento direktoriaus pro memoria finansų ministrui* (1939 03 16). LCVA, f. 379, ap. 3, b. 54, 248-256.
264. Skubotai perplanuojama sudegusioji Palanga. *Lietuvos aidas*, 1939 02 10, 3.
265. Miestai ir miesteliai susirūpinę savo žemių tvarkymu. *Lietuvos aidas*, 1939 02 26, 2.
266. Tvarkoma Palanga, Alytus, Vilkaviškis, Pilviškiai, Panevėžys, Raseiniai, Šiauliai, Radviliškis, Telšiai, S. Kalvarija, Ukmergė ir kt. *Lietuvos aidas*, 1939 07 08, 3.
267. Kaip dabar atrodo Birštonas ir ko jam stinga. *Lietuvos aidas*, 1939 05 15, 4.
268. 53 sklypai vasarnamiams statyti. *Lietuvos aidas*, 1932 05 13, 6.

269. Birštone atidaryta urbanistinė paroda. *XX amžius*, 1940 02 13, 6.
270. Koks turi būti Birštonas ateityje. *Lietuvos aidas*, 1940 02 13, 3.
271. *Polskie województwo: doświadczenia i perspektywy*. Edition ed. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut Gospodarki Przestrzennej, 1990.
272. Alytaus namų ir sklypų savininkų rūpesčiai ir pageidavimai. *Namų savininkas*, 1938 12 05, 2.
273. Iškeliamo turgavietė. *Lietuvos Aidas*, 1937 07 16, 6.
274. Sparčiai varomi miesto tvarkymo darbai. *Lietuvos aidas*, 1938 04 23, 9.
275. Du nauji pastatai. *Lietuvos Aidas*, 1939 01 09, 7.
276. Tauragė šuoliais daro pažangą. *Lietuvos Aidas*, 1939 12 06, 2.
277. Būtiniai darbai miesto priemiesčiuose. *Lietuvos Žinios*, 1931 06 11, 3.
278. Kaip šiemet tvarkomas Kaunas. *Lietuvos aidas*, 1934 08 08, 5.
279. Dideli užsimojimai Kauno miestui tvarkyti. *Lietuvos Žinios*, 1937, 8.
280. Naujas Kauno miesto reikalais pasikalbėjimas su burmistru A. Merkiu. *Lietuvos aidas*, 1937 07 21, 2.
281. *Susisiekimo ir miesto išplanavimo posėdžio protokolas* (1938 12 16). KRVA, f. 219, ap. 1, b. 1123a, 6-16.
282. PRAPUOLENIS, A. Kauno generalinio plano reikalu. *Komunalinis ūkis*, 1941, 1, 10-15.
283. Šiaulių miesto burmistras apie aktualiuosius miesto reikalus. *Lietuvos aidas*, 1939 01 03, 6.
284. Šiaulių miesto planavimo darbai ir sumanymai. *Lietuvos aidas*, 1939 10 17, 6.
285. Šiaulių m. gyventojų prašymas savo savivaldybei. *Namų savininkas*, 1938, 42.
286. Ligoninė bus prie parodos aikštės. *Idomus mūsų momentas*, 1939 02 19, 4.
287. Paskutinis tarybos posėdis. *Idomus mūsų momentas*, 1940 04 07, 4.
288. „Maistas“ ima konkrečiai spręsti darbininkų butų statybos klausimą. *Lietuvos aidas*. 1937 11 27, 2.
289. *Parceliacijos planas*. KRVA, f.218, ap.2, b.3021, 17.
290. *Nuostatos*. KRVA, f. 218, Ap. 2, b. 3021, 3.
291. *Teismo nuorašas*. KRVA, f. 218, ap. 2, b. 3021, 19.
292. Kas Kaunui siūloma už norimus paskolinti 15 milijonų litų. *Lietuvos aidas*, 1939 05 10, 5.
293. Kauno miesto savivaldybė numato statyti darbininkams butus. *Lietuvos žinios*. 1939 03 22, p. 6.
294. Dar šiemet Kauno Miesto Savivaldybė pradės statyti darbininkams namelius. *Lietuvos aidas*. 1939 10 10, 3.
295. Panevėžio miesto darbininkų butų kolonijos projektas. LCVA, f.1622, ap.7, b.394, 1.
296. Panevėžio darbininkų kolonijos projektas. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 296
297. Gražus ir naudingas miestų planavimas. *I laisvę*. 1941 07 24, 3.
298. Kauno miesto sritis išplėsta. *Ateitis*, 1943 04 14, 2.
299. Vilniaus miesto gen. planas - referatas. LLMA, f. 81, ap. 1, b. 2.
300. Nuomonė dėl Panevėžio miesto išplanavimo. LCVA, r. 617, ap. 1, b. 36, 15
301. Iš Statybos valdybos veiklos. *I laisvę*, 1942 01 19, 3.
302. Žemės tvarkymo darbai Lietuvoje *Ateitis*, 1943 01 20, 3.
303. FEDER, G. *Die Neue Stadt*. Berlin: Springer-Verlag, 1939.
304. *Jonavos miesto užstatymo planas*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 67, 107.

UDK 711.4(474.5)(091)(043.3)

SL344. 2020-08-12, 13,25 leidyb. apsk. I. Tiražas 12 egz. Užsakymas 177.
Išleido Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, 44249 Kaunas
Spausdino leidyklos „Technologija“ spaustuvė, Studentų g. 54, 51424 Kaunas

